

જૈન સિદ્ધાંત બોલમગ્રહ વિષે મુનિશ્રીઓના અભિપ્રાયો

(૧)

ભારતભૂપણ શતાવધાની પંડિતવર્ય મુનિશ્રી ૧૦૦૮
શતચંદ્રજી મહારાજ તરફથી

શ્રાવક વર્ગમાં સાહિત્યનો પ્રચાર કરવા માટે સેક્રિયાજી શ્રી અગરચંદ્રજી ભૈરોદાનજીની જે લગન છે તેવી અન્યમાં કવચિત્ જોવામાં આવે છે.

તેમણે એકેક બોલના ક્રમથી શાસ્ત્રીય વસ્તુઓનું સ્વરૂપ દર્શાવતો “જૈન સિદ્ધાંત બોલમગ્રહ” તૈયાર કરવામાં જે અયાગ શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે અતિ પ્રશંસાને પાત્ર છે. આ વિભાગના અવલોકન માટે તથા સુધારાવધારા કરવા માટે પં. પૂર્ણચંદ્રજી અજમેર તથા પાલણપુર આવીને આઘોપાન્ત વાચી ગયા હતા.

સંક્ષેપમાં પુસ્તક જૈન દષ્ટિથી ધણું જ ઉપયોગી છે. જૈન શૈલી તથા જૈન તત્ત્વોને સમજવા માટે જૈન અને જૈનેતર ઉભયને આ પુસ્તક લાભપ્રદ બનશે.

પં. વસંતીલાલ જૈન

તા. ૩-૭-૪૦

ધરતકોપર (મુમ્બઈ)

(૨)

જૈન ધર્મ વિચાર, જૈનાગમ રત્નાકર. સાહિત્યરત્ન ઉપાધ્યાય
મુનિશ્રી આત્મારામજી મહારાજ (પંજાબી) તરફથી—

શ્રીમાન પ શ્યામનાથજી, બી એ પ્રગ્વત ગ્રંથ બતાવવા અત્રે
આવ્યા હતા મેં તથા મારા પ્રિય શિષ્ય પ હેમચંદ્રજી ગ્રંથનું મારીક
નિરીક્ષણ કર્યું છે

આ ગ્રંથ ધણી જ સુદ પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.
આગમો અને અન્ય ગ્રંથોમાંથી મગ્દ કરેલા બોલો ધણા મગ્મ અને
પ્રભાવશાળી છે, અને હૃદયમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે માધ્યમથી જિજ્ઞાસુ
જનનાને આ ગ્રંથથી ધણા સારા જ્ઞાનનો વાત્ર મળશે પ્રત્યેક જૈન
વિદ્યાલયમાં આ ગ્રંથ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે રાખવા યોગ્ય છે આ
ગ્રંથથી જૈન દર્શન મળતી અધિકાંશ જ્ઞાતવ્ય બાબતોનું મહેવાળી
જ્ઞાન થઈ જાય છે

શ્રીમાન સેહિયાજીનો તત્ત્વજ્ઞાન મળતીનો ગ્રેમ પ્રશમનીય છે.
લક્ષ્મી દાગ સરગવતીની ઉપાસના કરવામાં સેહિયાજી હમેશા તૈયાર રહેવ
છે. આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવાનો સેહિયાજીનો ઉદ્દેશ અનુમોદનને પાત્ર છે

હુધિયાણા (પંજાબ)

તા ૨૭-૬-૧૯૪૦

જૈન મુનિ ઉપાધ્યાય આત્મારામ
(પંજાબી)

પ્રસ્તાવના

જૈન ધર્મ, જૈન મિદ્ધાંત અને તત્ત્વજ્ઞાનનું મને ના પડે જા. મળી જાય અને સહેવાઈથી સમજાઈ જાય એવી આ પુસ્તકની રચના છે, અને તેથી તે સાચામાં સારો આદર્શ પામેલ છે.

ધર્મનું કોઈ પણ વાચક કરતી વખતે પારિભાષિક શબ્દ આવેજ, અને તેના શબ્દના અર્થની ખચર ન હોય ત્યારે આ પુસ્તક શબ્દકોશની પણ મજા મારે છે. પારિભાષિક શબ્દને પુસ્તકની અનુક્રમણિકામાં જોઈ લઈ, તેની સામેના નગરનાજો જોના વાચી જરૂરી તે શબ્દનો અર્થ, બાવાર્થ વગેરે તુરંત સમજાઈ જાય છે.

જૈનોના મન દિગ્દાને એકમન્યુ ઉપયોગી થવું આવું પુસ્તક તૈયાર કરનામાં શીમાન બૈરોદાનજી મેદિયાએ જે મહેનત લીધી છે તે માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે અને તેમના આ પુસ્તક એટલે જૈન મિદ્ધાંત જોનર્મસદના બધા ભાગો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રગટ કરવાની અમને પરવાનગી આપી છે તે માટે અમે તેઓશ્રીનો આભાર માનીએ છીએ.

મને વૈ આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ બહાર પાડેલ હતો આ વૈ આ બીજો ભાગ બહાર પાડીએ છીએ આપને વૈ ત્રીજો ભાગ બહાર પાડીશ એ રીતે ઉત્તરોત્તર મધ્ય ભાગોના અનુવાદ પ્રગટ કરવામાં આવશે.

જૈન મિદ્ધાંત સભા

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
મુનિશીએના અભિપ્રાયો	૩-૪
પ્રસ્તાવના	૫
અનુક્રમણિકા	૬
આમુખ	૭
અકાગણનુક્રમણિકા	૮ થી ૨૪
પાચની મજાના બોલ	૧ થી ૧૭૮

આમુખ

શ્રી જૈન સિદ્ધાંત મો ૧૩૩૬ લા ૧ મૂળ દિંનીમા એકથી પામ ૧૧ મખ્યાના મોવ સુધી શ્રીમાન બૈરોદાનજી સહિયા નરકથી પ્રકાશિત થયો છે. તે પુસ્તકનો એકથી ચાર ૧૧ મખ્યા સુધીનો ગુરુત્વ ૧૧ અનુરાદ હું કરી ચૂક્યો છું. તે જદાગ પડી ચૂકેન છ

બાકીના પાચની સખ્યાના મોનનો ચુગરાતી અનુરાદ કરી આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે કોઈ કોઈ જગ્યાએ આવરથકતાનુમાર મોગ સુધાગ વધાન કરેવ છે.

અનુવાદ કરતા કોઈ શકારપદ વિષયો મગધી શ્રીમાન સેહિયાજી સાહેબ સાથે પત્રચમવદાર કરતા તેમના તરફથી શીઘતાપૂર્વક ઉત્તરો મળ્યા છે તે જ તેમની ધર્મ પ્રત્યેની અતુલ્ય શ્રદ્ધા અને લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે.

વાચક બધુઓને જૈન મિદ્ધાંત અને તત્ત્વોનું જ્ઞાન મપાદન કરવામા આ પુસ્તક સદાયબ્રૂત નીવડશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો માનીશ

મેહ લીખાલાલ ગિરધરલાલ

દિલ્હી. તા ૧-૧૦-૧૯૫૨

અકારાઘનુક્રમણિકા

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
અ		-૪. મૈથુન વિરમણ પ્રતના	૩૦૮
અકર્માગ રનાતક	૩૭૫	-૫. પરિશ્રદ પરિમાણ	
અકપાય મંવર	૩૦૩	પ્રતના	૩૦૯
અકરમાત્ દંડ	૨૯૪	-૬. ગુણ પ્રતના	
અકદૂયક સાધુ	૩૬૩	-૬. દિશા પરિમાણ પ્રતના	૩૧૦
અકારણ પ્રસિદ્ધાનો દોષ	૩૩૪	-૭. ઉપભોગ પરિભોગ	
અકૃત્તના આરોપણ	૩૩૦	પરિમાણ પ્રતના	૩૧૧
અચરમ સમય નિર્ણય	૩૭૪	-૮. અનર્થ દંડ વિરમણ	
અચિત્ત વાયુ	૪૧૭	પ્રતના	૩૧૨
અચૈર્ય મંવર	૩૦૩	-૯. શિક્ષા પ્રતના	
અચૈર્યાણુપ્રતના અતિચાર	૩૦૭	-૯. સામાયિક પ્રતના	૩૧૩
અચ્છવિ રનાતક	૩૭૫	-૧૦. દેશાવગાસિક પ્રતના	૩૧૪
અણુપ્રત	૩૦૪	-૧૧. ગોપધ પ્રતના	૩૧૫
-ના અતિચાર(ગુણ અતિચાર)		-૧૨. અતિથિ સંવિભાગ	
અતિચાર		પ્રતના	૩૧૬
-સમકિતના	૨૮૯	-અપશ્ચિમ મારણાંતિકી	
-ખાર પ્રતના		મંલેખનાના	૩૧૭
-૧. પ્રાણાનિપાત વિરમણ		અતિથિ વનીપક	૩૭૭
પ્રતના	૩૦૫	અતિથિ સંવિભાગ પ્રતના	
-૨. મૃપાવાદ વિરમણ		અતિચાર	૩૧૬
પ્રતના	૩૦૬	અતિહાર અતિચાર	૩૦૫
-૩. અદત્તાદાન વિરમણ		અદત્તાદાન વિરમણ	
પ્રતના	૩૦૭	અણુપ્રતના અતિચાર	૩૦૭

વિષય	જોડા નં.	વિષય	જોડા નં.
અદલાદાન વિગ્રહણ મનાવત	૩૨૦	અપરિશ્રિતા ગમન	
—ની ભાવના	૩૨૩	અતિચાર	૩૦૮
અધર્મોચિતકાચ	૨૮૦	અપરિશ્રાવી મનાતક	૩૭૫
—ની પ્રકાર	૨૮૧	અપશ્ચિમ માગ્યુતિક	
અધોદિશા પરિભાણ અતિક્રમ	૩૧૦	મત્તખનાના અતિચાર	૩૧૭
અધોવેદિકા	૩૨૬	અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા	૨૬૭
અનર્થ ફંડ	૨૬૪	અપ્રત્યુપેક્ષિત દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત	
—ના અતિચાર	૩૧૨	ઉચ્ચાર પ્રમવણ ભૂમિ	૩૧૫
અનવકાક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા	૨૬૬	—શર્યા સંસ્તારક	૩૧૫
અનવગ્રિયત સામાયિક કરણ	૩૧૩	અપ્રથમ મમય નિર્મથ	૩૭૪
અનાભિપ્રદિક મિથ્યાત્વ	૨૬૨	અપ્રમાણ દોષ	૩૩૪
અનાભોગ પ્રત્યયા ક્રિયા	૨૬૬	અપ્રમાદ	૩૦૩
અનાભોગ અકુશ નિર્મથ	૩૭૨	અપ્રમાર્ગિત દુઃપ્રમાર્ગિત	
અનાભોગ મિથ્યાત્વ	૨૬૨	પ્રમવણ ભૂમિ	૩૧૫
અનુકંપા	૨૮૭	—શર્યા સંસ્તારક	૩૧૫
અનુત્તર વિમાન	૪૦૦	અપ્રાગતક	૩૬૩
અનુપાલન શુદ્ધ	૩૭૨	અભિગમ—આવકના	૩૧૮
અનુપ્રેક્ષા	૩૮૫	અભિવર્ધિત સંવત્સર	૪૦૪
અનુભાષણ શુદ્ધ	૩૩૨	અભિપેક સભા	૪૦૧
અનુમાન	૩૮૩	અમૃતા (સત્ય)	૩૦૩
અનંગ કીડા	૩૦૮	અમૃતુન (અભયર્થ)	૩૦૩
અનંતક	૪૨૧, ૪૨૨	અયોગ	૩૦૩
અન્ન ઇલાય ચરક સાધુ	૩૫૭	અગ્રસાદાર	૩૬૦
અપક્રૌંધધિ ભક્ષણ	૩૧૧	અરિહંત ભગવાન	૨૭૮
અપરિશ્રદ્ધ	૩૦૩	અર્થદ્વડ	૨૬૪

વિષય	ખેડ નં.	વિષય	ખેડ નં.
અર્ધ પર્યાકા	૩૫૮	આ	
અલંકાર સભા	૩૬૭	આકાશ-	
આવગ્રહ-		-ના ભેદ	૨૮૧
-ના પાચ ભેદ	૩૩૮	-અસ્તિકાય	૨૮૦
આવધિજ્ઞાન	૩૭૯	આકાન્ત વાયુ	૪૧૭
-સંલિત યવાનાં કારણો	૩૮૧	આગમ	૩૮૩
અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ	૩૮૨	-વ્યવહાર	૩૬૭
અવમત્ત સાધુ	૩૫૧	આચાર્યનકતપ (આયગ્નિસ)	૩૫૯
આવંદનીય સાધુ	૩૫૧	આચાર-	
આવિરતિ આશ્રવ	૪૬૩	-ના ભેદ	૩૨૮
આચક્ત અવગદર્શન	૪૨૫	-પ્રકરણ	૩૨૯
અશબ્દનાતક	૩૭૫	આચાર્ય-	૨૭૮
અશુભ ભાવના	૪૦૫	-ના પાચ પ્રકાર	૩૪૫
અમંત્રતા બુદ્ધિ સાધુ	૩૭૨	-ના અતિશય	૩૪૬
અમંત્રમ	૩૦૧	-ના મધુમાંથી નીકળી	
અસ્તિકાયના ભેદ	૨૮૦-૨૮૧	જવાનાં કારણો	૩૪૭
અહિંસા		આજીવક સમય	૩૭૬
-અણુવત (અણુ પ્રાણા-		આત્માપક	૩૬૩
તિપાત વિરમણ)	૩૦૪	આદાન ભંડ માત્ર નિરૂપણ	
-ના અતિચાર	૩૦૫	સમિતિ	૩૨૭
-મંવર	૩૦૩	આદિત્ય સંવત્સર	૪૦૪
અંગાર દોષ	૩૩૪	આધિકરણિકી ક્રિયા	૨૯૬
અંત ચરક	૩૫૬	આનયન પ્રયોગ	૩૧૪
અંતરાય કર્મ	૩૯૨	આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ	૨૯૨
અંતાહાર	૩૬૦	આભિનિષેધિક (મતિ) જ્ઞાન	૩૭૯

વિષય બોલ ન

આભિનિવેશિક ગિય્યાત	૫૯૭
આભિયોગિકી ભાવના—	
—ના પાત્ર બેદ	૪૦૮
આભોગ મકુન	૩૭૨
આભનાયાર્થ નાયકાચાર્ય	૩૪૫
આગિય તપ	૩૫૯
આગલિકી ક્રિયા	૫૯૭
આરોપણ—	૩૨૯
—ના પાત્ર બેદ	૩૫૦
આર્જવ	૩૫૪
આશ્રય—	
—ના પાત્ર બેદ	૩૮૩
—નુ પ્રતિક્રમણ	૩૩૩
આસુરી ભાવના—	
—ના પાત્ર બેદ	૪૦૯
આરતા	૨૮૭
આહારક	
—શરીર	૩૮૩
—શરીર નામકર્મ	૩૮૪
આગાપનિમ (આણવણિયા)	
ક્રિયા	૩૮૯
આગાવ્યવહાર	૩૬૭

ઈ

ઈ૨૭૧ પરિમાણ (પરિગ્રહ

વિષય બોલ ન

પરિમાણ)	૫૦૪
ઈ૨૭૧ પરિગ્રહિતાગમન	
અતિચાર	૩૦૮
મુન્દ્રી પાત્ર મબા	૪૦૧
ઇન્દ્રિય—	
—ના પાત્ર બેદ	૫૯૬
—ના મમગુણ	૩૯૯
—ના વિષય પરિમાણ	૩૯૮
—ના રચા	૩૯૭
ઇલ્લોકાશમા પ્રયોગ	
અતિચાર	૩૧૭
ઈર્ષાપથિકી ક્રિયા	૩૦૦
ઈર્ષા સંગતિ	૩૭૭

ઉ

ઉચ્ચારપ્રસવણ મેન મિધાણ	
જાનપરિસ્થાપનિકામગતિ=૨૭	
ઉત્ક્રાંતિકામનિક	૩૬૧
ઉત્ક્રાંતિ પત્ર ચક્ર	૫૫૬
ઉદાહરણ	૩૮૪
ઉદ્દેશાચાર્ય	૩૪૫
ઉન્માર્ગ દેશના	૪૧૦
ઉપનય	૩૮૪
ઉપપાત સમા	૪૦૧
ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ	

વિષય	બોલ ન	વિષય	બોલ ન
ગુણનત-		નાગર્મ	૩૯૪
-ના પાત્ર અતિચાર	૩૧૧	ઔદાનિક શરીર મનાત	
ઉપભોગ પરિભોગાતિક્રિત		નામ-ર્મ	૩૯૫
(અતિરેક) અતિચાર	૩૧૨	ઔપાધિક	૩૫૮
ઉપભોગાન્તગમ્ય	૩૮૨	ઔપશયિક-ભાવ	૩૯૧
ઉપશય સમક્રિત	૨૮૬	ક	
ઉપમર્ગ		કપ્પનકમિના (નિરના	
-ઝગમગના	૩૩૫	નિર્મલ સૂ.)	૩૮૮
ઉપાધ્યાય	૨૭૮	કર્મ	
ઉષ્ટ પરિસર્પ	૪૧૩	-અનના	૩૮૨
ઉ		-શરીરમધ્ય નામકર્મ	૩૯૪
ઉર્ધ્વ દિશા પરિભાષ્યાતિક્રમ		-મધ્યાત નામકર્મ	૩૯૫
અતિચાર	૩૧૦	-માનાવરણીય	૩૮૨
ઉર્ધ્વ વેદિકા	૩૨૬	કપાય	૨૮૩-૨૯૫
નક		-પ્રતિક્રમણ	૩૩૩
નકુ મનાસ	૪૦૪	કર્ષ અનર્થ દડ	૩૧૨
એ		કર્ષ ભાવનાના ભેદ	૪૦૬
એકતો વેદિકા	૩૨૬	કામગુણ	૩૯૬
એકત અનતક	૪૨૨	કામભોગ તીવ્રાભિલાષ	
એકેન્દ્રિ	૨૮૫	અતિચાર	૩૦૮
આ		કામભોગાશ્રમા પ્રયોગ	
ઔદયિક ભાવ	૩૯૧	અતિચાર	૩૧૭
ઔદારિક શરીર	૩૯૩	કાયા દુષ્પ્રણિધાન	૩૧૩
ઔદારિક શરીરમધ્ય		કાચિકી ક્રિયા	૨૯૬

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
કાર્મણ્ય બંધન નામકર્મ	૩૬૦	ગ	
કાર્મણ્ય શરીર	૩૮૬	મન્મથા સાધુઓના	
કાળાતિક્રમ અતિચાર	૩૧૬	કલહરથાન	૩૪૮
કાલા અતિચાર	૨૮૯	ગણના અનતક	૪૨૧
કિશ્કિંપિ ભાવનાના ભેદ	૪૦૭	ગતિ	૨૮૨
કુપ્ય પ્રમાણનિક્ષેપ	૩૦૯	-પ્રતિધાત	૪૨૦
કુશીલ સાધુ	૩૫૧, ૩૭૦	ગુણવતના અતિચાર ૩૧૦ થી ૩૧૨	
-ના પાત્ર ભેદ	૩૭૩	મુદ્ધપતિ આવમલ	૩૩૮
કૂડતોલ કૂડમાણે	૩૦૭	મૈરક સાધુ	૩૭૬
કૂડભેષ કરણ	૩૦૬	ગો-નિપદા	૩૬૨
કૃત્રિના આરોપણ	૩૩૦	માસ એવણા	
કૃપણ વનીપક સાધુ	૩૭૭	-(માડલાના) પાંચ દોષ	૩૩૪
કેવળ જ્ઞાન	૩૭૬	ધ	
કેવળજ્ઞાની જિન	૩૭૫	ધાણેન્દ્રિય	૩૯૬
કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	૩૮૨	ચ	
કેવળાને પરિપલ ઉપસર્ગ	૩૩૬	ચત્રુ ધન્વિય	૩૯૬
કેવળાના પાંચ અનુભવ	૩૮૦	ચરમ સમય નિર્મય	૩૭૪
કૌતુક	૩૫૧, ૪૦૮	ચારિત્રના ભેદ	૩૧૯
કૌતુક્ય અતિચાર	૩૧૨	-આચાર	૩૨૮
ભાવના	૪૦૬	-કુશીલ નિર્મય	૩૭૩
દિવાના પાત્ર ભેદ ૨૯૬ થી ૩૦૦		-પુણક સાધુ	૩૭૧
ખ		ચિંતા સ્વમદશન	૪૨૫
ખેચર (તિર્પચ)	૪૧૩	ચોમાસાના પ્રથમ પચાસ	
		દિવસોમાં વિહાર કરવાનાં	
		કારણો	૩૪૦

વિષય	બોલ નં	વિષય	બોલ નં.
ચોમામાના પાછળના ૭૦		ત	
દિવસોગા મિતા કરવા ॥		તન્મજત સમૃદ્ધ કલ્પિત	
કારણો	૩૪૧	આચાર	૩૫૭
ચૌમાસીઉદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત ૩૨૯		તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર	૩૦૭
ચૌરેન્દ્રિય	૨૮૫	તપ	૩૫૫
ચંદ્ર સંવત્સર	૪૦૪	-આચાર	૩૨૮
છ		તર્ક	૩૮૩
છદ્મગ્ધ જાણી ન શકે		તાપમ	૨૭૬
તેવા મોન	૩૬૦	તિરીડપદ વસ્ત્ર	૩૭૮
છદ્મગ્ધના પરિપદ અને		તિર્થક દિશા પરિમાથાતિકમ	૩૧૦
ઉપસર્ગ	૩૩૫	તિર્થવેદિકા પ્રતિષ્ઠાના	૩૨૬
છવિ-હેદ અતિચાર	૩૦૫	તિર્થચ	૪૧૩
છેદાપરધાપનિક ચારિત્ર	૩૧૬	તુરુચ ઔષધિ બક્ષણ	
જ		અતિચાર	૩૧૧
જળચર	૪૧૩	તૈજસ ચરીર	૩૬૩
જાતિ	૨૮૫	-ગધન નામકર્મ	૩૬૪
જાગમિક વસ્ત્ર	૨૭૮	ત્યાગ	૩૫૫
જીત વ્યવહાર	૩૬૭	ત્રીન્દ્રિય	૨૮૫
જીવ-		દ	
-ના પાચ ભેદ	૩૬૧	દમ્બાક્ષર	૩૮૯
જીવાસ્તિકાય	૨૮૦	દર્શન	
-ના પાચ ભેદ	૨૮૧	-આચાર	૩૨૮
જીવિતાશસા પ્રયોગ	૩૧૭	-કુશીલ સાધુ	૩૭૩
જ્યોતિષી દેવો	૪૦૩	-પુત્રાક સાધુ	૩૭૧

વિષય	ભોલ નં.	વિષય	ભોલ નં.
દાનાંતરાય	૩૯૨	દ્રવ્ય (ભાવ)	
દિગ્માચાર્ય	૩૪૫	-અનતક	૪૨૧
દિશા પગિમાણુવત-		દ્વિધા અનનક	૪૨૨
-ના અતિચાર	૩૧૦	દ્વિધા વેદિકા	૩૨૬
દુપદ ઔપદ પ્રમાણુતિકમ		દીન્દ્રિય	૨૮૫
અતિચાર	૩૦૫	દ્રેષ પ્રત્યયા	૩૦૦
દુર્લભ બોધિ જીવ		દંડ (ભાવ)	
-ના પાચ પ્રકાર	૨૯૦	-ના પાચ ભેદ	૨૯૪
દુષ્પકતૌતિ બક્ષણુતા		દ્વાયતિક	૩૬૩
અતિચાર	૩૧૧	દ્વ	
દુ શીલતા	૪૦૬	ધનધાન્ય પ્રમાણુતિકમ	
દષ્ટભાગિક સાધુ	૩૫૮	અતિચાર	૩૦૯
દષ્ટિની ક્રિયા	૨૯૮	ધર્મ-	
દષ્ટિ વિપર્યાસ દંડ	૨૯૪	-કથા	૩૮૫
દેવતા-		-દેવ	૪૨૬
-ના પાચભેદ	૪૨૬	ધર્મોસ્તિકાય-	૨૮૦
-ની પરિચારણા	૪૦૨	-ના ભેદ	૨૮૧
દેવાધિદેવ		ધાગણુ વ્યવહાર	૩૬૭
(દેવતત્ત્વ પશુ જીવો)	૪૨૬	ધાર્મિક પુરુષનાં અવલમ્બન	૩૩૭
દેવેન્દ્રાવમ્બ	૩૩૮	ધાવ	૪૧૨
દેશવિસ્તાર અનતક	૪૨૨	ધૂમ દોષ	૩૩૪
દેશાવગાશિક વ્રત-		ધ્માત વાયુ	૪૧૭
-ના અતિચાર	૩૧૪	ન	
દ્રવ્ય (તત્ત્વ)	૨૮૦, ૨૮૧	નરદેવ	૪૨૬

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
નક્ષત્ર	૪૦૩	પચ્ચપટેશ	૩૧૬
-મંચત્રમં	૪૦૪	પરાયોનુમાનનાં ચંગ	૨૮૩, ૩૮૪
નામ અનંતક	૪૨૧	પગ્નિમદ	
નિગમ	૩૮૪	-પરિભાણત્રતના અતિચાર	૩૦૯
નિદ્રાના પ્રકાર	૪૦૩	-વિગ્નભણ મદાવત	૩૨૦
-નિદ્રા	૪૦૩	- - - ની ભાવના	૩૨૫
-થી જામવાના કાન્થો	૪૦૪	પગ્નિમિત પિંડપાતિક માધુ	૩૫૯
નિમિત્ત (જ્યોતિષ જ્ઞાન)	૪૦૮	પગ્નિવર્તના	૩૮૫
નિરનુકપા	૪૦૬	પરિપદ ઉપસર્ગ	૩૩૫
નિરયાવલિકા સૂત્ર	૩૮૮	પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર	૩૧૯
નિર્માણ માર્ગ	૨૮૪	પગ્નિયા	૩૬૬
નિર્વિકૃતિક સાધુ	૩૫૯	પરોક્ષ પ્રમાણ	૩૮૩
નિર્વેદ	૨૮૭	પર્યંકા નિપદ્યા	૩૬૨
નિપદ્યા	૩૬૦	પચ કલ્યાણક	૨૭૬
નિષ્કૃપતા	૪૦૯	પંચ પગ્નમેષ્ટી	૨૭૮
નિશ્ચિત ચરક સાધુ	૩૫૬	પચેન્દ્રિય	૨૮૫
નૈપથિક સાધુ	૩૬૧	પારચિત પ્રાપ્તિત	૩૫૦
પૃ		પાગ્નિઆલિક ક્રિયા	૨૯૭
પરપાપડી પ્રશ્નના અતિચાર	૨૮૯	પારિણામિક ભાવ	૩૬૧
-સગતવ અતિચાર	૨૮૯	પારિતાપનિકી ક્રિયા	૨૯૬
પગ્લોકાશસા પ્રયોગ		પાસત્ય	૩૫૧
અતિચાર	૩૧૭	પીડિત વાયુ	૪૧૭
પરવિવાહકરણ અતિચાર	૩૦૮	પુદ્ગલ	
પરવિગ્નયોત્પાદન ભાવના	૪૦૬	-અસ્તિકાય	૨૮૦, ૨૮૧

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
પ્રાકૃત્યુત્પત્તિ સૂત્ર	૩૮૮	પ્રથમ મમય નિર્ણય	૩૭૪
પ્રકૃતિયા	૩૮૮	પ્રદેશ બનતક	૪૩૧
પ્રવાક સાધુ	૩૭૦	પ્રમાણ મતભાવ	૪૦૪
-(પ્રતિરોધ)ના બેદ	૩૭૧	પ્રમાદ-	૪૬૩
પૂર્વોદ્દેક સાધુ	૩૫૬	-ના પાત્ર બેદ	૪૬૫
પ્રમણતા	૩૮૫	પ્રમાણકાર્ય	૩૪૫
પૃષ્ઠલાલિક સાધુ	૩૫૮	પ્રજા પ્રજાપ્રજા	૪૦૮
પૃષ્ઠિભ (પ્રકૃતિયા) ક્રિયા	૨૯૮	પ્રત્યાપિતા આરોપણ	૩૩૦
પ્રેતક વસ્તુ	૩૭૮	પ્રત્યાપિતાન વિરગણ	
પૌષ્ઠનું સમ્યક્ રીતે		મહામત	૩૪૦
અપાતન	૩૧૫	-ની બાવના	૩૨૧
પ્રત્યયા નિદ્રા	૪૨૩	પ્રાણાતિપાતિક્રિયા	૨૯૬
પ્રત્યયાપ્રત્યયા નિદ્રા	૪૨૩	પ્રાતીત્વિક્રિયા(પાકુચિયા)ક્રિયા	૨૯૮
પ્રતાન સ્વપ્નદર્શન	૪૨૫	પ્રદેશિક્રિયા	૨૯૬
પ્રતિક્રમણ	૩૩૮	પ્રાન્ત ચરક માધુ	૪૧૧
પ્રતિધાત	૪૨૦	પ્રાન્તાદાર	૩૧૦
પ્રતિભેષતા	૩૨૬	પ્રત્યોગિક્રિયા	૩૦૦
પ્રતિપૂર્ણ પૌષ્ઠ શિક્ષાનતના		પ્રેમ પ્રત્યયા ક્રિયા	૩૦૦
આતિચાર	૩૧૫	પ્રેમ્ય પ્રયોગ આતિચાર	૩૧૮
પ્રતિભા સ્થાપી	૩૬૧	બી	
પ્રતિષ્ઠા	૩૮૪	બકુશ સાધુ-	૪૭૦
પ્રત્યભિજ્ઞાન	૩૮૩	-ના પાત્ર બેદ	૩૭૨
પ્રત્યાખ્યાન-		બાળીય પુરુષાદાર	
-ના પાત્ર બેદ	૩૩૨	પ્રતિધાત	૪૨૦

વિષય, બોલ નં

વિષય બોલ નં.

મહાનિર્જરાના બોલ ૩૬૪, ૩૬૫	મૈથુન વિરમણ મહાનત ૩૨૦
મહાપર્યવસાનના બોલ ૩૬૪ ૬૫	—ની ભાવ ॥ ૩૨૪
મહાવીરના ઉપદેશના પાત્ર	મોક્ષપ્રાપ્તિના પાત્ર કારણો ૨૮૩
સ્થાન ૫૪ થી ૩૬૧, ૩૬૩	મોહજનન ભાવના ૪૧૦
મહાપ્રત	મોહ ભાવના ૪૧૦
—પાત્ર ૩૨૦	મૌખ્ય અતિચાર ૩૧૨
—ની ભાવ ॥ઓ (જુઓ ભાવ ॥)	મૌન ચરક સાધુ ૩૫૭
માના પ્રત્યયા ક્રિયા ૨૯૭	ય
માર્ગદર્શણ ૪૧૦	યથાખ્યાત ચારિત્ર ૩૧૮
માર્ગ વિપ્રતિષ્ઠિત ૪૧૦	યથાચર સાધુ ૩૫૧
માર્ગદર્શ ૫૫૪	યથાતર ૨૫૧ દશન ૪૨૫
માસિક અનુદ્યાતિક ૩૦૯	યથાસક્તિ કુશીલ સાધુ ૩૭૩
માસિક ઉદ્યાતિક ૩૦૯	યથાસક્તિ પુનાક સાધુ ૩૭૧
મિથ્યાત્વ ૨૯૩	યથાસક્તિ જાકુશ સાધુ ૩૭૨
—ના પાત્ર પ્રકાર ૨૮૨	યથાસક્તિ નિર્મય ૩૭૪
—નું પ્રતિક્રમણ ૩૩૩	યુગ મનસર ૪૦૪
મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા ૨૯૭	યોગ આશ્રવ ૨૯૩
મુક્તિ (અનાસક્તિ) ૩૫૪	યોગ પ્રતિક્રમણ ૩૦૩
મુસાનાય વેરમણ નતના	૨
અનિચાર ૩૦૬	રસ ૪૧૬
મુડ સાધુ ૨૬૮, ૩૬૯	રમનેન્દ્રિય ૩૬૬
મૃતવાદ વિરમણ મહાપ્રત ૩૨૦	રહોડબ્યાખ્યાન ૩૦૬
— —ની ભાવના ૩૨૨	રાજના અત પુરમા સાધુને
મૃતપદેશ અતિચાર ૩૦૬	પ્રવેગ કરવા ॥ કા જો ૩૪૦

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
રાગવચ્ચદ	૩૩૮	-મમય	૩૫૩
અપાનુપાત અતિચાર	૩૧૪	વાગ્દુ'પ્રશ્નિધાન અતિચાર	૩૧૩
લ		વાચના	૩૮૫
સગ:શાપી માધુ	૩૬૩	-દેવાના પાત્ર બોલ	૩૮૬
પદ્ય		વાયુ	૪૧૭
-મવત્તમ	૪૦૪	વિકથા	૨૯૫
લાવ	૩૫૪	વિચિત્રિતા	૨૮૮
લાભાનરાય કમ	૩૯૨	વિનય શુદ્ધ પ્રત્યાખ્યાન	૩૩૨
વિગ કુશીલ નિગ્રેથ	૩૭૩	વિપરીત અવગત્તન	૪૨૫
વિગ પુલાક માધુ	૩૭૧	વિગતિ	૩૦૩
લુપ્ત ચરક માધુ	૩૫૬	વિગમાદાર	૩૬૦
લુપ્તદાર	૩૬૦	વિરદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ અતિચાર	૩૦૭
વ		વિપય	૨૯૫
વણિ: દશા	૩૮૮	વિહાર	૩૪૦, ૩૪૧
વધ	૩૦૫	વીરાસનિક સાધુ	૩૬૧
વળીપક માધુ	૩૭૭	વીર્યાચાર	૩૨૮
વર્ણ	૪૧૮	વીર્યાન્તરાય	૩૯૨
વર્ધાવાસના પાછળના ૭૦ દિવસ-		વેદક સમકિત	૨૮૬
મા વિહાર કરવાના કારણો ૩૪૧		વેદિકા પ્રતિષેખના	૩૨૬
વર્ધાવાસના પ્રથમ ૭૦ દિવસો-		વૈક્રિય શરીર	૩૯૩
મા વિહાર કરવાના કારણો ૩૪૦		-શરીરગ્રંથન નામકર્મ	૩૯૪
વચ્ચના બેઠ	૩૭૮	વૈદારિણી ક્રિયા	૨૯૯
વદનાનો અમમય	૩૫૨	વ્યવસાય સલા	૪૦૧
		વ્યવહાર	૩૬૭

વિષય	લોત્ર નં.	વિષય	લોત્ર નં.
શી		અન્યવાર	૩૬૭
સૈન્ય મંત્રસર	૪૦૪	—શાન	૩૭૬
શાનુપાત અતિચાર	૩૧૪	—શાનાવરણીય કર્મ	૩૮૨
શરીરના બેદ	૩૯૩	શ્રોતેન્દ્રિય	૩૯૬
શરીરનુગત વાયુ	૪૧૭	શ્રાવણનીપક સાધુ	૩૭૭
શકા	૨/૯	સ	
શાક્ય શ્રમણ	૩૭૬	સચિત નિરોધ	૩૧૬
શાશ્વત અનતક	૪૨૨	સચિત પિધાન	૩૧૬
શિક્ષાપ્રાપ્તિમા ગાધક		સચિત પ્રતિગદ્ધાર	
પાય કારણો	૪૦૭	અતિચાર	૩૧૧
શુદ્ધિ	૩૩૧	સચિત્તાહાર	૩૧૧
શુદ્ધિપણિક સાધુ	૩૫૮	મત્યાણુ નતના અતિચાર	૩૦૬
શુભ યોગ	૩૦૩	મદા વિગ્રહશીનતા ભાવના	૪૦૯
શૌચ (શુદ્ધિ)	૩૩૧	સભ્યોર મતોષ	૩૦૪
બદ્ધાન શુદ્ધ પ્રત્યાખ્યાન	૩૩૨	સમ	૨૮૭
શ્રમણ		સમકિત (મમ્યકત્વ)	૩૦૩
—ના પાય પ્રકાર	૩૭૬	—ના પાય બેદ	૨૮૬
—વનીપક સાધુ	૩૭૭	—ના પાય અતિચાર	૨૮૯
શ્રાવક		—ના પાય બ્રૂણ્ય	૨૮૮
—ના અણુમત	૩૦૪	—ના પાય વદાણુ	૨૮૭
—ના અભિગમ	૩૧૮	સમપાદ્યુતા નિષ્ઠા	૩૬૨
—ના ગાર નતના અતિચાર		સમિતિ—	
૩૦૫ થી ૩૧૬		—ના બેદ	૩૨૭
શ્રુત—		સમુદાન ક્રિયા	૩૦૦

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
મમુદેશાનુગ્રાચાર્ય	૩૪૫	સાગારી અવગ્રહ	૩૩૮
સમ્યક્ત્વ-ગુણો મમકિત		સાધર્મિક અવગ્રહ	૩૩૮
સર્વ વિરતાર અનંતક	૪૨૨	સાધુ-	
મદસા અભ્યાષ્યાન		-અભિગ્રહધારી	૩૫૮, ૩૬૦
આતિચાર	૩૦૬	-અવંદનીય	૩૫૧
મંખ્યાદલિક સાધુ	૩૫૮	-આચાર્ય	૩૪૫
મંધાત નામકર્મ	૩૯૫	-ના પ્રકાર	૩૫૬, ૩૬૧, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫, ૩૬૮ થી ૩૭૭
મંભોગી સાધુને ગુદા		-આચાર્ય ઉપાધ્યાયના	
કરવાનાં કારણો	૩૪૬	અતિશય	૩૪૬
મંમૂર્ચિભ વાધુ	૪૧૭	-નાં કલ્પદરયાન	૩૪૮
મંમોહી ભાવના	૪૧૦	-ના ગણમાંથી નીકળી	
મંયમ-		જવાનાં કારણો	૩૪૭
-ના પાંચ પ્રકાર	૩૦૨	-ના ગુણ	૩૫૪
સંયુક્તાધિકરણ અતિચાર	૩૧૨	-ચરક	૩૫૬, ૩૫૭
સંયોજના દોષ	૩૩૪	-ને ચોમાસામાં વિહાર	
સંસેખનાના પાંચ અતિચાર	૩૧૭	કરવાનાં કારણો	૩૪૦, ૩૪૧
સંવત્સર	૪૦૪	-ને નદીપાર કરવાનાં કારણો	૩૩૬
મંવર	૩૦૩	-ની નિવસા	૩૬૨
મંવ્રત બકુશ સાધુ	૩૭૨	સાધુનાં પ્રાયશ્ચિત્ત-	૩૫૦
મંવેગ	૨૮૭	-ને રાખના અંતઃપુરમાં	
સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધારી મેત્રણી	૩૭૫	પ્રવેશ કરવાનાં કારણો	૩૪૨
સંસક્ત	૩૫૧	-ને વાંદવ્યનો સમય	૩૫૩
સંસક્ત તપ ભાવના	૪૦૬	-સંભોગી સાધુને અલગ	
સંસૃષ્ટ કલ્પિક સાધુ	૩૫૭		

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
કરવાના કારણો ૩૪૯		સ્તેનાહત અતિચાર	૩૦૭
-સાધીના એક જ સ્થાનાદિ		સ્થાનાદિ	૪૨૩
માટે કારણો ૩૪૩		સ્થળચર	૪૨૩
-એ સાધીને સહાય		સ્થાનાતિગ સાધુ	૩૧૧
આપવાના કારણો ૩૪૪		સ્થાપના અનતક	૪૨૨
સાનક વસ્ત્ર ૩૭૮		ગ્યાપિતા આરોપણ	૩૩૦
સામન્તો પનિપાતિકી ક્રિયા ૨૯૮		સ્થાવર કાય	૪૧૬
સામાયિક-		સ્થિતિ પ્રતિવાત	૪૨૦
-ચારિત્ર ૩૧૯		સ્થૂળ અદત્તા દાનનો ત્યાગ ૩૦૪	
-ના અતિચાર ૩૧૩		સ્થૂળ પ્રાણ્યાતિપાતનો ત્યાગ ૩૦૪	
-સ્મૃત્યકરણ અતિચાર ૩૧૩		સ્થૂળ મૃદાનાનો ત્યાગ ૩૦૪	
સામુદાયિકી ક્રિયા ૩૦૦		સ્નાતક	૩૭૦
સાસ્વાદાન સમકિત ૨૮૬		-ના બેદ	૩૭૫
સાશધિક મિથ્યાત્વ ૨૯૨		સ્પર્શગ્ન ક્રિયા	૨૯૮
સાંસારિક નિધિના પાચબેદ ૪૧૧		સ્પર્શેન્દ્રિય	૩૯૬
મિદ્ધ ૨૭૮		સ્પૃષ્ટિગ્ન ક્રિયા	૨૯૮
સુધર્મા સમા ૪૦૧		સ્મૃત્યતર્ધાન (સ્મૃતિભ્રમ)	૩૧૦
સુવલ બોધિ-		સ્મૃતિભ્રમ	૩૧૦
-ના પાચ બોલ ૨૯૧		સ્વદાર મતોષ	૩૦૪
સૂત્રની વાચનાના બોલ ૩૮૬		-ના અતિચાર	૩૦૮
-શીખવાના પાચ સ્થાન ૩૮૭		સ્વપ્ન	૪૨૫
સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર ૩૧૯		ગ્રાધ્યાય	૩૮૫
સ્તેન પ્રયોગ અતિચાર ૩૦૭		સ્નાતસ્તિકી ક્રિયા	૩૯૮

વિષય	બોલ નં.	વિષય	બોલ નં.
હ		દાથોપશમિક મમકિત	૨૧૬
દગિનશુનિકા નિયમ	૩૬૨	ક્ષેત્ર વારત્તુ પ્રમાણાતિક્રમ	૩૦૯
દાડાદડા આગેપણા	૩૩૦	ક્ષેત્રગદિ અતિચાર	૩૧૦
દારગોત્પાદન	૪૦૬	ઢ	
દિરખ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ	૩૦૯		
દિમા દંડ	૩૬૪	ગાન-	
દેતુ	૩૮૪	-ના પાચ બંદ	૩૭૬
દ્વ		-આચાર	૩૨૮
દાન્તિ	૫૪	-પ્રાપ્તિમા બાધક કાગ્ગો	૪૨૭
દાપિક ભાવ	૩૬૧	ગાન કુશીલ નિર્મથ	૩૭૩
દાપિક સમકિત	૨૮૬	ગાન પુક્તાક નિર્મથ	૩૭૧
દાથોપશમિક ભાવ	૩૬૧	ગાનાવરણીય કર્મ	૩૮૨

શ્રી
જૈન સિદ્ધાંત
બોલસંગ્રહ

ભાગ ૨ લે

પાંચની સંખ્યાના બોલ
નં. ૨૭૮ થી ૪૨૭ સુધી

મંગળાચરણ

શિખરિણી છંદઃ

ચદીયા વાગાહ્યા ધિવિધનય કલ્લોલધિમલા
મૃદ્ધજ્ઞાનામ્ભોભિર્જગતિજનતાં યા સ્તપયતિ ।
દ્વદાનીમલ્યેષા યુધ્ધજનમરાલઃ પરિચિતા
મહાવીરસ્વામી નયનપથગામી ભવતુ મે ॥

શિખરિણી છંદ

વહે વાણીગંગા વિવિધ નયથી પૂર્ણ વિભળા,
પ્રભાણે પ્રખ્યાતા સકળ જનને પાવનકર;
ખરી શાંતિ પામ્યા વિષુધ જન જેના સ્મરણથી,
મહાવીર સ્વામી નિકટ પધનેતા સ્મરણથી.

વિવિધ નયથી દૃશ્યોપ વડે, નિર્ભય અને વિદ્વાન જનથી હંમે
વડે પરિચિત થયેલી જેમની વાણીથી ગંગા, તેની અંદરના સમ્યક્
જ્ઞાનથી વાણી વડે હમણાં પણ જગતના માનવીઓને નવગાંવે છે
એના ભગવાન મહાવીર સ્વામી માગ માર્ગદર્શક થાઓ.

પાંચની સંખ્યાના બોલ

(બોલ નં. ૨૭૮ થી ૪૨૭ સુધી)

૨૭૮-પંચ પરમેષ્ઠી

પરમ (ઉત્કૃષ્ટ) ૨૪૩૫ અર્થાત્ આધ્યાત્મિક ૨૪૩૫માં સ્થિત આત્મા પરમેષ્ઠી કહેવાય છે. પરમેષ્ઠી પાંચ છે.—

૧. અરિદંત, ૨. સિદ્ધ, ૩. આચાર્ય, ૪. ઉપાધ્યાય, ૫. માધુ.

અરિદંત—જ્ઞાનાવન્ધીય, દર્શનાતરણીય, મોહનીય અને અંતઃકાય ૩૫ ચાર મર્મધાતી કર્મશત્રુઓનો નાશ કરનાર મહાપુરુષ અરિદંત કહેવાય છે.

ધાતી કર્મશત્રુ ૫૦ વિવિધ પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષ વદના, નામરકાગ, પૂજા અને સત્કાર યોગ્ય હોય છે, તથા સિદ્ધ ગતિને યોગ્ય હોય છે; તેથી પણ તેઓ અરિદંત કહેવાય છે.

સિદ્ધ—આઠ કર્મ નષ્ટ થતાં કૃતકૃત્ય થયેન, લોકાઅસ્થિત મિદ્ધ ગતિમાં ગિરાન્નમાન મુક્તાત્મા મિદ્ધ કહેવાય છે.

આરત્યાર્ય—પાંચ પ્રકારે આચાર સ્વયં પાત્ર કરનાર અને અન્ય સાધુઓ પાસે પાલન કરાવનાર મર્યાદા નામક આરત્યાર્ય કહેવાય છે.

ઉપાધ્યાય—શાસ્ત્રનો સ્વયં અભ્યાસ કરનાર અને અન્યને કરાવનાર મુનિરાજ ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.

સાધુ—સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને મમ્મક ચારિત્ર દ્વારા મોક્ષની સાધના કરનાર મુનિરાજ સાધુ કહેવાય છે. આમાં માખીજીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

—ભગવતી પ્રથમ સતક, મંત્રગાયત્રી.

૨૭૯-પાંચ કલ્યાણક

તીર્થંકર ભગવાનના નિયમપૂર્વક પાંચ મહાકલ્યાણક હોય છે. તે દિવસે ત્રણે ભોક્તા આનંદાપી તથા જીવોના મોક્ષરૂપ કલ્યાણના માધક છે. પાંચ કલ્યાણકના અવસર પર દેવેન્દ્ર આદિ ભક્તિભાવ-પૂર્વક કલ્યાણકારી ઉત્તમ બનાવે છે. પાંચ કલ્યાણક આ પ્રમાણે છે :—

૧. ગર્ભ કલ્યાણક (અયવન કલ્યાણક),
૨. જન્મ કલ્યાણક,
૩. દીક્ષા (નિષ્ક્રમણ) કલ્યાણક,
૪. કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક,
૫. નિર્વાણ કલ્યાણક

—પંચારાત્ર

નોટ—ગર્ભ કલ્યાણકના અવસર પર દેવેન્દ્ર આદિના ઉત્તમવતુ વર્ણન મળતું નથી. ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના ગર્ભાપહરણને પણ કોઈ-કોઈ આરત્યાર્ય કલ્યાણક માને છે. ગર્ભાપહરણ કલ્યાણકની અગેક્ષાએ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના છ કલ્યાણક કહેવાય છે.

૨૮૦-પાંચ અસ્તિકાય

અસ્તિ સમ્બંધો અર્થ પ્રદેશ છે, અને કાયનો અર્થ છે રાશિ પ્રદેશોની રાશિવાળા દ્રવ્યોને અસ્તિકાય કહે છે અસ્તિકાય પાંચ છે —

૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય,
૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ જીવાસ્તિકાય, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય

૧. ધર્માસ્તિકાય—ગતિપરિણામવાળા જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિમા જે સહાયક બને છે તેને ધર્માસ્તિકાય કહે છે. જેમ પાણી માછલીની ગતિમા સહાયક બને છે

૨. અધર્માસ્તિકાય—ગિયતિપરિણામવાળા જીવ અને પુદ્ગલોની સ્થિતિમા જે સહાયક થાય તેને અધર્માસ્તિકાય કહે છે જેમકે વિશ્રામ લેવાની ઇચ્છાવાળા થાકેલ પથિકને વિશ્રામ માટે વૃક્ષ સહાયક બને છે

૩. આકાશાસ્તિકાય—જે જીવાદિ દ્રવ્યોને રહેવા માટે આવકાશ આપે તે આકાશાસ્તિકાય છે

૪. જીવાસ્તિકાય—જેમા ઉપયોગ આે વીર્ય બને છે હોય તે જીવાસ્તિકાય.

—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૮, ગા ૧૧

૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય—જેમા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોય, અને જે ઇન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય હોય અને વિભાજ્ય ધર્મવાળા હોય તે પુદ્ગલાસ્તિકાય

—કાણ્યામ ૫ સૂત્ર

૨૮૧-અસ્તિકાયના પાંચપાંચ ભેદ

પ્રત્યેક અસ્તિકાયના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણની અપેક્ષાએ પાંચપાંચ ભેદ છે.

ધર્માસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

૧. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે.

૨. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય શોકપરિમાણ અર્થાત મર્યાદાકલ્યાપી છે એટલે કે શોકાગ્રની માફક અમર્યાદા પ્રવેગી છે.

૩. કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ત્રિકાળ રચાયેલ છે. એ જનનાગમા હતુ, વર્તમાનમા છે, ભવિષ્યમાં હશે. તે ક્રૂર છે, નિત્ય છે, સાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય અને અવરિચ્ય છે.

૪. ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ સંવિત છે. આકાષી છે અને ચેતના ગદ્ધિત અર્થાત જડ છે.

૫. ગુણની અપેક્ષાએ ગતિગુણવાળું છે, અર્થાત ગતિપરિણામવાળા જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિમા સહકારી થવું તે તેનો ગુણ છે.

—કાણ્ડ ૫, સૂત્ર ૪૪૧.

અધર્માસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે જાણવું.

ગુણની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય ગિયતિગુણવાળું છે.

આકાશાસ્તિકાચના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્ય, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માન્તિકાચ પ્રમાણે જાણવું.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાન્તિકાચ શ્લોક અને અક્ષોક્તિમા વ્યાપેલું છે, અને અનંત પ્રદેશી છે. શ્લોકાકાળ ધર્માન્તિકાચ માફક અર્મખ્યાત પ્રદેશી છે.

ગુણની અપેક્ષાએ આકાશાન્તિકાચ અવગાહના ગુણવાળું છે, અર્થાત્ જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ આપવો તે તેનો ગુણ છે.

જ્વાસ્તિકાચના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ્વાસ્તિકાચ અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, કારણ પૃથક પૃથક દ્રવ્યરૂપ જીવ અનંત છે.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્વાસ્તિકાચ શ્લોકપરિમાણુ છે. એક જીવની અપેક્ષાએ જીવ અર્મખ્યાત પ્રદેશી છે અને સર્વે જીવોના અનંત પ્રદેશી છે.

કાળની અપેક્ષાએ જ્વાસ્તિકાચ આદિ અંત રહિત છે, અર્થાત્ મુત્ય, શાશ્વત અને નિત્ય છે.

ભાવની અપેક્ષાએ જ્વાસ્તિકાચ વર્ણ, ગંધ, રસ અને રપર્શ રહિત છે. અરૂપી અને ચેતનગુણ સહિત છે.

ગુણની અપેક્ષાએ જ્વાન્તિકાચનો “ઉપયોગ” ગુણ છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાચના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાચ અનંત દ્રવ્યરૂપ છે.

૨૮૧-અસ્તિકાયના પાંચપાંચ ભેદ

પ્રત્યેક અસ્તિકાયના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણની અપેક્ષાએ પાંચપાંચ ભેદ છે.

ધર્માસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

૧. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે.

૨. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય શોકપરિભાણ અર્થાત્ સર્વયોકવ્યાપી છે. એટલે કે શોકાકાશની માફક અમંજમાત પ્રદેશી છે.

૩. કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ત્રિકાળ સ્થાયી છે. એ જૂનકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે, ભવિષ્યમાં હશે. તે ક્રુર છે, નિત્ય છે, સાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય અને અવસ્થિત છે.

૪. ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ સંદિત છે. અત્રી છે અને ચેતના રહિત અર્થાત્ જડ છે.

૫. ગુણની અપેક્ષાએ ગતિગુણવાળું છે, અર્થાત્ ગતિપદિ જામવાળા જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિમાં સદકારી થવું તે તેનો ગુણ છે.

—કાણ્યાય ૫, મૂત્ર ૪૪૧.

અધર્માસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે જાણવું.

ગુણની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિગુણવાળું છે.

આકાશાસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્ય, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માન્તિકાય પ્રમાણે ગણવું.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાન્તિકાય લોક અને અયોકમા વ્યાપેલું છે, અને અનંત પ્રદેશી છે. લોકાકાશ ધર્માન્તિકાય માત્રક અમંખ્યાત પ્રદેશી છે.

ગુણની અપેક્ષાએ આકાશાન્તિકાય અવગાહના ગુણવાળુ છે, અર્થાત્ જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ આપવો તે તેનો ગુણ છે.

જ્વારિતકાયના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ્વારિતકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, કારણ પૃથક પૃથક દ્રવ્યરૂપ જીવ અનંત છે.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્વારિતકાય શાકપરિમાણ છે એક જીવની અપેક્ષાએ જીવ અમંખ્યાત પ્રદેશી છે અને સર્વે જીવોના અનંત પ્રદેશી છે.

કાળની અપેક્ષાએ જ્વારિતકાય આદિ અંત રહિત છે, અર્થાત્ કુલ, સાશ્વત અને નિત્ય છે.

ભાવની અપેક્ષાએ જ્વારિતકાય નર્ણ, ગંધ, રસ અને રસનાં રહિત છે. અણી અને ચેતનગ્રણ સહિત છે.

ગુણની અપેક્ષાએ જ્વારિતકાયનો “ઉપયોગ” ગુણ છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના પાંચ પ્રકાર:-

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત દ્રવ્યરૂપ છે.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય શોકપરિભાણ છે, અને આનંદ પ્રદેશી છે.

કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય આદિ-અંત રહિત, અર્થાત્ ક્રુત, શાશ્વત અને નિત્ય છે.

ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ સહિત છે, રૂપી છે અને જડ છે.

ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગ્રહણ-ગુણ છે, અર્થાત્ ઔદારિક શરીર આદિ રૂપથી ગ્રહણ થતું, અથવા ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થતું, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનો વિષય બનતું અથવા પરસ્પર એકબીજાથી મળી જતું એ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગુણ છે.

—કાણંદ ૫, સૂત્ર ૪૪૧.

૨૮૨-ગતિ પાંચ

૧. નરક ગતિ, ૨. તિર્યંચ ગતિ, ૩. મનુષ્ય ગતિ,
૪. દેવ ગતિ, ૫. સિદ્ધ ગતિ.

નૈધ-ગતિનામ કર્મના ઉદયથી પહેલી ચાર ગતિઓ હોય છે. સિદ્ધ ગતિ, ગતિનામ કર્મના ઉદયથી હોતી નથી, કારણ સિદ્ધોમાં કર્મોનો સર્વથા અભાવ છે. અહીં ગતિ શબ્દનો અર્થ જ્યાં જાય છે તે ક્ષેત્રવિશેષથી છે. ચાર ગતિઓ સંખ્યાના બોલ નં. ૧ આપી દીધી છે.

૨૮૩-મોક્ષ-પ્રાપ્તિનાં પાંચ કારણ

૧. કાળ, ૨. સ્વભાવ, ૩ નિયતિ (ભવિત-અવતા અથવા હોનદાર),
૪. પૂર્વકૃત કર્મફલ, ૫. પુરુષકાર (ઉદ્યમ).

આ પાંચ કારણોના મસદાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમાંનું એક કારણ પણ ન હોવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિનો મંભાવ નથી.

વિના કાળવચ્ચ મોક્ષરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. બન્ધ જન કાળ (મમય) પડવ થયે જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી મોક્ષ-પ્રાપ્તિમાં કાળની આવશ્યકતા છે.

હવે જો કાળને જ એકલુ કારણ માનવામાં આવે તો અબન્ધ પણ મુક્ત થાય પરંતુ અબન્ધમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સ્વભાવ નથી, તેથી તેઓ મોક્ષ મેળવી શકતા નથી બન્ધે નો મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સ્વભાવ હોવાથી જ તે મોક્ષ મેળવે છે.

જો કાળ અને સ્વભાવ એ બન્ને જ મોક્ષનાં કારણ માનવામાં આવે તો બધા બન્ધ જો એકીમાથે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે. પરંતુ નિયતિ અર્થાત્ ભવિત-અવતા(હોનદાર)નો મોગ ન હોવાથી મર્વે બન્ધો એક જ વખતે મુક્ત થઈ શકતા નથી જો કાળ અને સ્વભાવની માથે નિયતિનો મોગ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ મુક્ત બને છે.

કાળ, સ્વભાવ અને નિયતિ એ ત્રણને જ મોક્ષ-પ્રાપ્તિનાં કારણ માની વધીએ તો શ્રેણિક રાગ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે. પરંતુ તેમજો મોક્ષને અનુકૂળ ઉદ્યમ કરી પૂર્વકૃત કર્મોનો ફલ ક્યો ન હોય, તેથી તેઓ ઉક્ત ત્રણ કારણોનો મોગ મળવા જતા મુક્ત ન થઈ શક્યા. તેથી પુરુષાર્થ અને પૂર્વકર્મોનો ફલ-એ જો પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનાં કારણ માનવામાં આવ્યા છે.

કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ અને પુરુષાર્થથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તો શાંતિમદ્ર મુક્ત થતે; પરંતુ પૂર્વકૃત શુભ કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી તેઓ મુક્ત ન બની શક્યા તેથી પૂર્વકૃત કર્મક્ષય પણ મોક્ષ-પ્રાપ્તિમાં પામ્યું કારણ છે.

મરુદેવી માતા વિના પુરુષાર્થ કયે મુક્ત થયાં એવું નથી. તેઓ પણ ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ યર્ષ શુક્લ ધ્યાનરૂપ અંતરંગ પુરુષાર્થ કરીને જ મુક્ત થયાં છે.

આ પ્રમાણે ઉક્ત પાંચ કારણોના સમવાયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

—આગમસાર, ભાવના સત્ક.

૨૮૪-પાંચ નિર્માણ માર્ગ

મરણ વખતે જીવને શરીરમાંથી નીકળવાનો માર્ગ નિર્માણ માર્ગ કહેવાય છે, તે પાંચ છે:—

૧. બને પગ, ૨. બને જાંઘ,
૩. છાતી, ૪. મસ્તક અને ૫. સર્વ અંગ.

જો જીવ બન્ને પગેથી નીકળે છે તો તે નરકગામી હોય છે. બન્ને જાંઘથી નીકળનાર જીવ તિર્યચ ગતિમાં જાય છે. છાતીથી નીકળતો જીવ મનુષ્ય ગતિમાં જાય છે, મસ્તકથી નીકળતો જીવ દેવ ગતિમાં પેદા થાય છે, અને જો જીવ સર્વ અંગોથી નીકળે છે, તે સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે.

—કાણીંગ ૫, સુ. ૪૬૧.

૨૮૫-જાતિની વ્યાખ્યા અને ભેદ

અનેક વ્યક્તિઓમા એકતાની પ્રતીતિ કરાવનાર સમાન ધર્મને જાતિ કહે છે જેમકે જોત્વ મર્વે વિવ્રનિજ વર્ણની માયોગાં એકતાનો બોધ કરે છે આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય (સ્પર્શ ઇન્દ્રિય), દ્વીન્દ્રિય(સ્પર્શ અને રમ)વાળા જીવોમા એકતાનુ જ્ઞાન કરાવે છે. આથી એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવના ભેદ પણ જાતિ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ કહેવાય છે તે નામકર્મને જાતિ કહે છે. તેના પાંચ ભેદ.—

- ૧ એકેન્દ્રિય, ૨. દ્વીન્દ્રિય, ૩. ત્રીન્દ્રિય,
૪. ચતુરિન્દ્રિય, ૫. પચ્ચેન્દ્રિય.

એકેન્દ્રિય—જે જીવોને સ્પર્શની એક જ ઇન્દ્રિય હોય તે એકેન્દ્રિય કહેવાય છે, જેમકે પૃથ્વી, પાણી વગેરે.

દ્વીન્દ્રિય—જે જીવોને સ્પર્શ અને રમ (કાયા અને જીભ) એ બે ઇન્દ્રિયો હોય તે દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે, જેમકે જીવો, પોરા, અળમિયા, છીપ, લટ, સંખ, વાનગ, મામણમુઝા, કીડા, ધમિળ વગેરે

ત્રીન્દ્રિય—જે જીવોને સ્પર્શ, રસ અને નામિકા હોય તે ત્રીન્દ્રિય કહેવાય, જેવા કે જૂ, લીખ, ચાચક, માકક, કીડી, મકોડા, કચવા, માટલા, ધનેજ, જૂવા, મીંગોડા વગેરે

ચતુરિન્દ્રિય—જે જીવોને સ્પર્શ, રસ, નામિકા અને ચક્ષુ એ ચાર ઇન્દ્રિયો હોય તે ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય; જેવા કે માખી, મચ્છર, બમરા, તીડ, પતંગ, કરોળીઆ, કસારી, ચીંજી, અગા, ફૂંદા ઇત્યાદિ

પંચેન્દ્રિય—જે જીવોને સ્પર્શ, રસ, નામિકા, ચક્ષુ અને કાન એ પાંચે ય ઇન્દ્રિયો હોય તે પંચેન્દ્રિય કહેવાય; જેવાં કે મનુષ્ય, મગર, ગાય, ભેંસ, સર્પ, પક્ષી, મનુષ્ય ઇત્યાદિ.

એકેન્દ્રિય જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હગ્ગર યોગ્ય ગાત્રેરી. દ્વીન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આર યોગ્ય. ત્રીન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ કોસ. ચતુરિન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર કોમ. પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હગ્ગર યોગ્ય છે.

—પન્થવજ્રા ૫૬ ૨૩, ૩૬૨ો ૨.

—પ્રવચન સારોદ્ધાર ભાગ ૨, ગાથા ૧૦૬૬ થી ૧૧૦૪.

૨૮૬-સમકિતના પાંચ ભેદ

- ૧ ઉપશમ સમકિત, ૨. સાસ્વાદાન સમકિત,
૩. ક્ષયોપશમ સમકિત, ૪. વેદક સમકિત,
૫. ક્ષાયિક સમકિત

ઉપશમ સમકિત—અનંતાનુગંધી ચાર કપાય અને દર્શન-મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ—આ સાન પ્રકૃતિના ઉપશમથી પ્રકટ થતા તત્ત્વરુચિરૂપ આત્મ પરિણામ ઉપશમ સમકિત કહેવાય છે. તેની ગિતિ અંતર્મુદ્દર્ત છે. તેનું અંતર પડે તો જઘન્ય અંતર્મુદ્દર્ત, ઉત્કૃષ્ટ દશે જીણું અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ. આ સમકિત જીવને એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર, ઉત્કૃષ્ટ બે વાર તથા અનેક ભવોમાં જઘન્ય એક વાર તથા ઉત્કૃષ્ટ પાચ વાર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સાસ્વાદાન સમકિત—ઉપશમ સમકિતથી પડી ગિથ્યાત્વ તત્ત્વ આવતાં જીવને ગિથ્યાત્વમાં પહોંચ્યા પહેલાં જે પરિણામ રહે

છે. તે સારવાદાન સમકિત છે. તેની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ઇ આવલિકાની છે. સામ્વાદાન સમકિતમાં અનતાનુબંધી કપાયેનો ઉચ્ચ રહેવાથી જીવના પરિણામ નિર્ભળ રહેતા નથી. તેમાં તત્ત્વોમાં અસ્યિ અવ્યક્ત (અપ્રકટ) રહે છે અને મિથ્યાત્વમાં વ્યક્ત (પ્રકટ). આ જ બન્નેમાં અંતર છે સારવાદાન સમકિતનું અંતર પડે તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ જાણુવો. આ સમકિત પણ એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર, ઉત્કૃષ્ટ બે વાર અને અનેક ભવોમાં જઘન્ય એક વાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ક્ષયોપશમિક સમકિત—અનતાનુબંધી કપાય તથા ઉદય પ્રાપ્ત મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરી અનુદિત મિથ્યાત્વને ઉપશમ કરતા અથવા તેને સમ્યક્ત્વ રૂપમાં પરિણત કરતા તથા મમ્યક્ત્વ મોહનીયને વેદતાં જીવના પરિણામ વિશેષને ક્ષયોપશમિક સમકિત કહે છે. ક્ષયોપશમિક સમકિતની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમથી થોડી અધિક છે. તેનું અંતર પડે તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ દેશે જીણું અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ જાણુવો. આ સમકિત એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર અને અનેક ભવ આથી જઘન્ય બે વાર, ઉત્કૃષ્ટ અમંખ્યાત વાર આવે છે.

વેદક સમકિત—ક્ષયોપશમિક સમકિતવાળો જીવ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુત્રનો અધિકાર ક્ષય કરી નવારે મમ્યક્ત્વ મોહનીયના છેતના પુદ્ગલોને વેદે છે તે સમય થતા આત્મ પરિણામને વેદક સમકિત કહે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ક્ષાયક સમકિત થવાના ઠીક અવ્યવહિત પહેલાં ક્ષણમાં થતા ક્ષયોપશમિક સમકિતધારી જીવના પરિણામને વેદક સમકિત કહે છે. વેદક સમકિતની સ્થિતિ

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એક સમયની જ છે. એક સમય બાદ વેદક સમકિત ક્ષાયક સમકિતમાં પરિણત થાય છે. તેનું અંતર પડતું નથી, કારણ વેદક સમકિત પછી નિશ્ચયપૂર્વક ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. વેદક સમકિત જીવને એક વખત જ આવે છે.

ક્ષાયિક સમકિત—અનતાનુગંધી ચાર કપાય અને દર્શન મોક્ષનીયની ત્રણ એમ સાત પ્રકૃતિના ક્ષયથી આત્માના તત્ત્વરુચિરૂપ પરિણામ ક્ષાયિક સમકિત કહેવાય છે. ક્ષાયિક સમકિત સાદિ અનંત છે. તેનું અંતર પડતું નથી. આ સમકિત જીવને એક જ વાર આવે છે અને આવ્યા બાદ સદા ગ્હે છે.

—કર્મમ્મ ભાગ ૧, ગાથા ૧૫.

૨૮૭-સમકિતનાં પાંચ લક્ષણ

૧. સમ, ૨. સંવેગ, ૩. નિર્વેદ,
૪. અનુકંપા, ૫. આત્મા.

સમ—અનંતાનુગંધીનો ઉદય ન હોવો તે સમ કહેવાય છે. કપાયના અભાવથી થતો શાન્તિભાવ પણ સમ કહેવાય છે.

સંવેગ—મનુષ્ય અને દેવતાના સુખોનો પરિહાર (વિપયોથી નિવૃત્તિ) કરી મોક્ષનાં સુખોની ઇચ્છા કરવી તે સંવેગ છે, અથવા નિરતિ પરિણામના કારણરૂપ મોક્ષની અભિલાષાના અભ્યવસાય સંવેગ છે.

નિર્વેદ—સંસારથી ઉદાસીનતારૂપ વૈરાગ્યભાવ હોવો તે નિર્વેદ છે.

અનુકંપા—નિષ્પક્ષપાત ગની દુઃખી જીવોનાં દુઃખો ટાળવાની ઇચ્છા અનુકંપા છે. અનુકંપા દ્રવ્ય અને ભાવથી હોય છે.

શક્તિ હોવાથી દુઃખી જીવોનાં દુઃખ દૂર કરવાં તે દ્રવ્ય અનુકંપા છે. દુઃખી જીવોનાં દુઃખ જોઈ દયાથી હૃદય દ્રવે તે બાવ અનુકંપા.

આસ્તતા—જિનેન્દ્ર ભગવાનના બતાવેલા અતીન્દ્રિય ધર્મો-સ્તિકાય, આત્મા, પરજોડે આદિ પર શ્રદ્ધા કરવી તે આસ્તતા.

ધર્મસંગ્રહ અધિકાર ૧

૨૮૮-સમકિતનાં પાંચ ભૂષણ

૧. જિન શાસનમા નિપુણ હોવું.

૨. જિન શાસનની પ્રભાવના કરવી, અર્થાત્ જિન શાસનના ગુણોને દીપાવવા જિન શાસનની મહત્તા વધે એવું કામ કરવું.

૩. ચાર તીર્થની સેવા કરવી.

૪. સિધિલ પુરુષોને હિપદેશાદિ દ્વારા ધર્મમાં રિયર કરવા.

૫. અરિહંત, સાધુ તથા ગુણવાન પુરુષોનો આદર, સત્કાર કરવો અને તેમની વિનય ભક્તિ કરવી.

—ધર્મસંગ્રહ પ્રથમ અધિકાર

૨૮૯-સમકિતનાં પાંચ અતિચાર

૧. શંકા, ૨. કાંક્ષા, ૩. વિચિકિત્સા,

૪. પર પાપંડી પ્રશંસા, ૫. પર પાપંડી સંસ્તવ.

શંકા—બુદ્ધિની મંદતાથી અરિહંત ભગવાનના નિરૂપિત ધર્મો-સ્તિકાય આદિ મહન પદાર્થોની સમ્યક્ ધ્યાનથી ન હોવાથી તેમાં શંકા લાવવી.

કાંક્ષા—અન્ય દર્શનોની ઇચ્છા કરવી.

વિચિકિત્સા—યુક્તિ તથા આગમમંત ક્રિયાવિષયમાં ફળ માટે સંદેહ કરવો તે વિચિકિત્સા છે; જેમકે તપ આદિ ક્રિયાનું ફળ બિવિધ્યમાં મળશે કે કેમ ?

શંકા તત્ત્વના વિષયમાં થાય છે ત્યારે વિચિકિત્સા ક્રિયાના ફળના વિષયમાં થાય છે એટલે તે બન્નેમાં ફરક છે.

પર પાર્ષ્વડી પ્રશંસા—સર્વજ્ઞ પ્રણીત મત સિવાય અન્ય મતની પ્રશંસા કરવી.

પર પાર્ષ્વડી સંસ્તવ—સર્વજ્ઞ પ્રણીત મત સિવાય અન્ય મતવાળા સાથે સંવાસ, બોજન, આવાપ, સંભાષ આદિ રૂપથી પરિચય કરવો તે.

—કપાસક દર્શાન સૂત્ર, અ. ૧

—હરિભદ્રીય આચર્યક

૨૯૦-દુર્લભ બોધિનાં પાંચ કારણ

પાંચ સ્થાનોથી જીવ દુર્લભ બોધિયોગ્ય મોહનીય કર્મ બાધે છે.

૧. અરિહંત ભગવાનના અવર્ણવાદ બોલવાથી.
૨. અરિહંત ભગવાન દ્વારા પ્રસ્થિત શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મના અવર્ણવાદ બોલવાથી.
૩. આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના અવર્ણવાદ બોલવાથી.
૪. ચતુર્વિધ શ્રી મંથના અવર્ણવાદ બોલવાથી.

૫. ભવાન્તરમા હિતકૃત તપ અને બ્રહ્મચર્યનું અનુષ્ઠાન કરેલ દેવોના અવર્ણવાદ બોવાયી.

—દાણાગ ૫, સૂત્ર ૪૨૬

૨૬૧-સુલભ બોધીના પાંચ બોલ

૧. અગ્નિત ભગવાનના ગુણમાગ કરવાયી,
 ૨. અગ્નિત ભગવાનના પ્રરૂપિત શ્રુત ચારિત્ર ધર્મના ગુણાનુવાદ કરવાયી,
 ૩. આચાર્ય ઉપાધ્યાયના ગુણાનુવાદ કરવાયી,
 ૪. ચતુર્વિધ શ્રી મંત્રની સ્તાના અર્થોત્ વર્ણવાદ કરવાયી,
 - ૫ ભવાન્તરમા હિતકૃત તપ અને બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરેલ દેવોના વર્ણવાદ, સ્લાધા કરવાયી,
- જીવ સુલભ બોધિને અનુરૂપ કર્મ બાધે છે.

—દાણાગ ૫, સૂત્ર ૪૨૬.

૨૬૨-મિથ્યાત્વ પાંચ

મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી વિપરીત શ્રદ્ધાન રૂપ જીવના પરિણામને મિથ્યાત્વ કહે છે, તે પાંચ છે:-

૧. આહિમ્સાદિક મિથ્યાત્વ, ૨. અનામિત્રદિક મિથ્યાત્વ,
૩. આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ, ૪. સાશયિક મિથ્યાત્વ,
- ૫ અનાબોગિક મિથ્યાત્વ.

આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—તત્ત્વની પરીક્ષા કર્યા વિના જ પક્ષપાતપૂર્વક એક સિદ્ધાંતનો આગ્રહ કરવો અને અન્ય પક્ષનું ખંડન કરવું તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—ગુણ-દોષની પરીક્ષાં કર્યા વિના બધા પક્ષો બરાબર સમજવા તે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ—પોતાનો પક્ષ અસત્ય જાણવા છતાં તેની સ્થાપના માટે દુરભિનિવેશ (દુરાગ્રહ) કરવો તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ.

સાંસયિક મિથ્યાત્વ—ગુરુ અને ધર્મના વિષયમાં સંકાશીલ બની રહેવું કે તે તે સ્વરૂપે હશે કે નહિ, તે સાંસયિક મિથ્યાત્વ.

અનાભોગિક મિથ્યાત્વ—વિચારધન્ય એકેન્દ્રિયાદિ તથા વિશેષ જ્ઞાનવિકળ જીવોને જે મિથ્યાત્વ હોય છે તે અનાભોગિક મિથ્યાત્વ.

—ધર્મસંમદ અધિકાર-૨

—કર્મમન્ય ભાગ-૪

૨૯૩-પાંચ આશ્રવ

જેથી આત્મામાં આઠ પ્રકારનાં કર્મોનો પ્રવેશ થાય છે તે આશ્રવ, અથવા જીવરૂપી તળાવમાં કર્મરૂપી પાણીનું જે રરતેથી આવતું તે આશ્રવ, અથવા જેવી રીતે જળમાં રહેલી નૌકામાં છિદ્રો દ્વારા જળનો પ્રવેશ થાય છે તે પ્રમાણે જીવોની પાંચ ઈન્દ્રિય વિષય, કપાય આદિ રૂપ છિદ્રો દ્વારા આત્મામાં કર્મરૂપ પાણીનો પ્રવેશ થાય છે, તે આશ્રવ પાંચ છે:—

૧. મિથ્યાત્વ, ૨. અવિરતિ, ૩ પ્રમાદ,
૪. કષાય, ૫. યોગ.

નોંધ- વ્યવહારમા શુભ યોગને સવર જ માનેલ છે.

૧. મિથ્યાત્વ—મોહવશ તત્ત્વાર્થમા શ્રદ્ધા ન હોવી અથવા વિપરીત શ્રદ્ધા હોવી તે મિથ્યાત્વ છે.

૨. અવિરતિ—પ્રાણાતિપાત આદિ પાપથી નિવૃત્ત ન થવું તે અવિરતિ છે.

૩. પ્રમાદ—શુભ ઉપયોગના અભાસને અથવા શુભ કાર્યમા યતન, ઉદ્દેશ ન કરવો તેને પ્રમાદ કહે છે, અથવા જીવ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્ર્ય મોક્ષમાર્ગ પ્રતિ ઉદ્દેશ કરવામા શિથિલતા કરે તે પ્રમાદ છે.

૪. કષાય—જે શુદ્ધ સ્વરૂપવાળા આત્માને કલુષિત કરે છે અર્થાત્ કર્મભળથી મલિન કરે છે તે કષાય છે; અથવા ક્ષય અર્થાત્ મમારની પ્રાપ્તિ અથવા વૃદ્ધિ જોનાથી થાય તે કષાય; અથવા કષાય મોહનીય કર્મના ઉદયથી આત્માના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ પરિણામને કષાય કહે છે.

૫. યોગ—મન, વચન, કાયાની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિને યોગ કહે છે.

પાપ ઇન્દ્રિયોને વશ ન કરતાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષયોમાં તેને સ્વતંત્ર રાખવાથી પણ પાપ આશ્રય બને છે.

પ્રાણાતિપાત, મૃત્યાનાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચ પાંચ આશ્રય છે.

—ઠાણાંગ ૫, સૂત્ર ૪૧૮.

—સમવાયાર્થ મૂત્ર

૨૯૪-દંડ પાંચ

જેથી પોતાનો આત્મા વા અન્ય પ્રાણી દડાય અર્થાત્ તેની હિંસા થાય તેવી રીતે મન, વચન, કાયાની કલુષિત પ્રવૃત્તિને દંડ કહે છે. દંડ પાંચ છે:—

૧. અર્થ દંડ, ૨. અનર્થ દંડ, ૩. હિંસા દંડ,
૪. અકરમાત દંડ, ૫. દષ્ટિ-વિપર્ણસ દંડ.

૧. અર્થ દંડ—સ્વ, પર વા ઉભયના પ્રયોગન ગાટે ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસા કરવી વા દુઃખ દેવું તે અર્થ દંડ છે.

૨. અનર્થ દંડ—વિના પ્રયોગન ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસા કરવી વા દુઃખ દેવું તે અનર્થ દંડ છે.

૩. હિંસા દંડ—હિંસક પ્રાણી જેવાં કે સર્પ, સિંહ, વાઘ આદિ જીવકાળમાં હિંસા કરતાં આવ્યાં છે, વર્તમાનમાં કરે છે, અને ભવિષ્યમાં કરશે, એમ ધારી તેમનો વધ કરવો કે પોતાના દુસ્મનનો વધ કરવો તે હિંસા દંડ છે.

૪. અકરમાત દંડ—એક પ્રાણીનો વધ કરતાં અકરમાતથી પ્રદાર ખીજ ઉપર ચર્ચ જાય તે અકરમાત દંડ છે.

૫. દષ્ટિ-વિષયોસ દેહ—ગિત્રોને દુશ્મન સમજી તેમનો વધ કર્વે તે દષ્ટિ વિષયોસ દેહ છે.

—ઠાણામ ૫ સુત ૪૧૮

૨૯૫-પ્રમાદ પાંચ

૧ મઘ, ૨ વિપય, ૩ કપાય, ૪. નિદ્રા, ૫ વિકથા

મજ્જં વિસય કસાયા, નિદ્દા વિગહા ચ પચ્ચમી ભણિયા ।

પ પ પચ્ચ પમાયા, જીવ પાહેન્તિ સંસારે ॥૧॥

ભાવાર્થ—મઘ, વિપય, કપાય, નિદ્રા અને વિકથા, એ પાંચ પ્રમાદ જીવને મંત્રારમા પાડે છે.

૧. મઘ—શરાગ આદિ નશાવાળા પદાર્થોનું સેવન કરવું તે મઘ-પ્રમાદ છે તેથી શુભ પરિણામ નહીં થાય છે અને અશુભ પરિણામ આવે છે શરામમા જીવેલી ઉત્પત્તિ થવાથી જીવ હિંસાનું મહાપાપ પામી લાગે છે લગ્ન, લક્ષ્મી, સુદ્ધિ, વિવેક આદિનો નાશ અને જીવહિંસા આદિ મઘપાનના દોષો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, અને પરશોકમા તે દુર્ગતિમા નર્મ જાય છે

—હરિશદ્રીયાદક ટીકા

૨. વિપય-પ્રમાદ—પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિપય-શબ્દ, ૩૫, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ-જનિત પ્રમાદ તે વિપય પ્રમાદ છે

શબ્દ, ૩૫ આદિમા આસક્ત પ્રાણી વિષારી બને છે, તેથી શબ્દાદિને વિપય કહેવા છે. અર્થાત—

શબ્દ, રૂપ આદિ ભોગવતી વખતે મધુર લાગે છે અને પરિણામમાં અતિ કડવાં હોય છે તેથી તેમને વિષની ઉપમા દેવાય છે, તેથી તે વિષય કહેવાય છે.

આવી રીતે પ્રમાદથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળા શુવ દિતાહિતથી વિવેકશૂન્ય બની જાય છે, તેથી અકૂત્યનું સેવન કરતા ચિરકાળ સુધી દુઃખરૂપી અટવીમાં બ્રમણ કરે છે.

શબ્દમાં આમકત હરણુ વાધનો ચિકાર બને છે. રૂપભોહિત પતંગિયું દીવામાં બળી મરે છે. ગંધમાં શુદ્ધ ભગરો સૂર્યોસ્ત સમયે કમળમાં બધ રહી નષ્ટ થઈ જાય છે. રસમાં અનુરક્ત માછલી કાંટામાં ફસાઈ મચ્છીમારનો ચિકાર બને છે. સ્પર્શ-સ્પર્શમાં આસક્ત હાથી બધનમાં આવે છે. આ પ્રમાણે અજિતેન્દ્રિય વિષય-પ્રમાદમાં પ્રમત્ત શુવોના અનેક અપાય (દુઃખ) હોય છે. એકએક વિષયને વર્ણીશૂન બની શુવ ઉપરોક્ત રીતે વિનાશ પામે છે, તો પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પ્રમાદી શુવોના દુઃખનું તો કહેવું ય શું ?

વિષયાસક્ત શુવ વિષયનો ઉપભોગ કરતાં કદી પણ તૃપ્તિ ભોગવતો નથી. વિષય ભોગથી વિષયેચ્છા શાન્ત ન થતાં, ધીથી અગ્નિ ભેગ વધારે પ્રજ્વળે છે તે પ્રમાણે વધતી જાય છે. વિષયાસક્ત શુવનાં ઐહિક દુઃખો અહીં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને પરલોકમાં નરક તિર્યચ ગોત્રિમાં ગદાદુઃખ ભોગવવાં પડે છે. તેથી વિષય-પ્રમાદથી નિવૃત્ત યત્રમાં જ શ્રેય છે.

૩. કપાય-પ્રમાદ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કપાયનું મેવન કરવું તે કપાય-પ્રમાદ છે.

ક્રોધ શુભ પરિણામોનો નાશ કરે છે. તે પહેલાં પોતાના સ્વામીને અને જાદમા જીમને જાણે છે. ક્રોધથી વિવેક દૂર ભાગે છે. ક્રોધ ચિરકાળના યમ, નિયમ, તપ આદિને ક્ષણ વારમાં ભસ્મ કરી દે છે. ક્રોધથી વશ થઈ દ્વેષાયાગ ઋષિએ સર્ગ સરીખી સુદર દ્વારકા નગરીને જાળીને ભસ્મ કરી દીધી. જન્મે લોક જમાડનાર, સ્વ-પરને અપકાર કરનાર આ ક્રોધ પ્રાણીઓનો મહાન શત્રુ છે. તેને શાન્ત કરવાનો એ જ ઉપાય ક્રમા છે.

કૃષિ, જાતિ, જળ, ડપ, તપ, વિદ્યા, લાભ અને ઐશ્વર્યનું અભિમાન કર્યું તે નીચ જોતના બંધનું કારણ છે. માનથી વિવેક અને જ્ઞાન નષ્ટ થાય છે, અને આત્મા શીઘ્ર, સદાચારથી નીચે પડે છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે માન કરવાથી જીવ જીવે જનવા ધરે છે, પણ કાર્ય તો નીચે પડવાનું કરે છે; તેથી વિનયનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

માયા અવિદ્યાની જનની અને અકીર્તિનું ધર છે. માયાપૂર્વક સેવિત તપ, મંચગાદિ અનુષ્ઠાન નક્કી મિલકા જેવાં અસાર છે અને સ્વપ્ન અને ઇન્દ્રિયજની માયા સમાન નિષ્ફળ છે માયા શબ્દ છે. તે આત્માને વૃત્તધારી જનવા દેતી નથી, કારણ વ્રતી નિ:શય હોય છે. માયા આ લોકમા તો અપયશ આપે જ છે અને પરલોકમાં દુર્ગતિ. ઋણતા અર્થાત્ સરળતા ધારણ કરવાથી માયા કપાય નષ્ટ થાય છે, તેથી માયાનો ત્યાગ કરી સરળતા અપનાવવી જોઈએ.

લોભ કપાય સર્વે પાપોનું આશ્રયસ્થાન છે. લોભને પોપના જીવ માયાનો પણ આશ્રય લે છે. પ્રાણી જીવવાની પ્રજાળ ધરે છે અને મૃત્યુથી ડરે છે. કિન્તુ લોભ પ્રાણીઓને એવા કાળમાં પ્રવૃત્ત કરે છે જેમાં મૃત્યુનો પણ ડર હોય. જો જીવ તે કૃત્ય કરતાં જ

મરી ગયો તો લોભના પરિણામે તેને દુર્ગતિમાં દુઃખ ભોગવવું પડે છે. તેથી તેનો અર્હાનો પરિશ્રમ તો વ્યર્થ જાય છે. યદિ તેમાં લાભ મળી ગયો તો તેમાં ભાગીદારો ખીજી જાને છે. લોભી માણસ સ્વજનો કે મુરની હાયા કરવામાં પણ અચકતો નથી. સંક્ષેપમાં શાસ્ત્રકારોએ નરક ગતિના કારણરૂપ દોષો જતાવ્યા છે તે જ્યાં ય દોષો લોભથી પ્રકટ થાય છે. લોભની ઔપધિ મંતોપ છે, તેથી ઇચ્છાનું નિયંત્રણ કરી મંતોપને ધારણ કરવો જોઈએ.

૪. નિદ્રા-પ્રમાદ—જેમાં ચેતના અરપષ્ટ બાવવાળી બને તે ક્રિયાને નિદ્રા કહે છે. અધિક નિદ્રાવાળા શુદ્ધ ન જ્ઞાનનું કે ન ધનનું ઉપાર્જન કરી શકે છે. જ્ઞાન અને ધન ન હોવાથી તે જાત્રે લોકમાં દુઃખનો ભાગી બને છે. નિદ્રામાં સંયમ ન રાખવાથી આ પ્રમાદ દમોશાં વધે છે, તેથી ખીજાં કર્તવ્ય કાર્યોમાં ગ્રાધા પહોંચે છે. તેથી નિદ્રા-પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સમય પર સ્વાસ્થ્ય જનજવી રાખવા આવશ્યક નિદ્રા સિવાય અધિક નિદ્રા ન શ્રેયી જોઈએ, અને અસમય સુષુ ન જોઈએ.

૫. વિકથા-પ્રમાદ—પ્રમાદી સાધુ રાગ દ્વેષ વશ જે વચન કહે છે તે વિકથા છે. સ્ત્રી આદિના વિવચની કથા કરવી તે પણ વિકથા છે. વિકથાનું વિશેષ વર્ણન બોક્ષ નં. ૧૫૦ માં આપેલ છે.

—કાણિંચ ૬, સૂત્ર ૫૦૨.

—ધર્મસંગ્રહ અધિકાર ૨, ૫. ૮૧.

—પંચાશક પ્રથમ ગાથા ૨૩

૨૯૬-ક્રિયા પાંચ

કર્મ-બંધના કારણરૂપ ચેદાને ક્રિયા કહે છે; અથવા કુષ્ટ વ્યાપાર-

વિશેષો ક્રિયા કહે છે, અથવા કર્મબધના કારણરૂપ કાયિકી આદિ પાપપાપ એવી રીતે પચીસ ક્રિયાઓ કે, જે જૈનાગમમાં “ક્રિયા” શબ્દથી બતાવેલ છે

તેના પાપ ભેદ —

૧ કાયિકી, ૨. આધિકરણિકી, ૩ પ્રાદેષિકી, ૪. પારિતાપનિકી, ૫ પ્રાણાતિપાતિકી

૧. કાયિકી ક્રિયા—કાયાથી થતી ક્રિયા કાયિકી ક્રિયા કહેવાય છે

૨. આધિકરણિકી ક્રિયા—જે અનુદાનવિશેષ અથવા બાહ્ય ખડ્ગાદિ શસ્ત્રથી આત્મા નગ્ન ગતિનો અધિકારી બને છે તે અધિકરણ કહેવાય છે તે અધિકરણથી થતી ક્રિયા તે આધિકરણિકી ક્રિયા

૩ પ્રાદેષિકી ક્રિયા—કર્મબધ ન કારણરૂપ જીવના મત્સરભાવ અથવા દ્વેષ-ઈર્ષ્યારૂપ અકુશળ પરિણામને પ્રદેશ કહે છે તેથી થતી ક્રિયા તે પ્રાદેષિકી ક્રિયા

૪. પારિતાપનિકી ક્રિયા—કોઈ પ્રાણીને પીડા હિંસાવધી તે પરિતાપ તેની ક્રિયા તે પારિતાપનિકી ક્રિયા

૫. પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા—ઈન્દ્રિય આદિ પ્રાણ છે તેનો અતિપાત અર્થાત્ વિનાશ તે પ્રાણાતિપાત તેની ક્રિયા તે પ્રાણાતિ પાતિકી ક્રિયા કહેવાય

—કાણી ૨, સૂત્ર ૧૦

—કાણી ૫ સૂત્ર ૪૧૯

—પ્રત્યક્ષ ૫૬ ૨૨

૨૯૭-ક્રિયા પાંચ

૧. આરંભિકી, ૨. પારિઘિકી, ૩. માયા પ્રત્યયા, ૪. અપ્રત્યાખ્યાનિકી, ૫. મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા.

૧. આરંભિકી—જ કાયરૂપ જીવ અને અજીવ (જીવ રહિત શરીર, લોટ વગેરેથી બનાવેલ જીવની આકૃતિના પદાર્થ અથવા વસ્ત્રાદિ) ના આરંભ અર્થાત્ હિંમતી લાગતી ક્રિયા તે આરંભિકી ક્રિયા કહેવાય છે.

૨. પારિઘિકી—મૂર્છા અર્થાત્ મગતાને પરિઘ કહે છે. જીવ અને અજીવમા મૂર્છા-મગત્ત લાવથી લાગતી ક્રિયાને પારિઘિકી ક્રિયા કહે છે.

૩. માયા પ્રત્યયા—જગ કપટને માયા કહે છે માયા દ્વારા ખીજાઓને દગવાના વ્યાપારથી લાગતી ક્રિયા માયા પ્રત્યયા ક્રિયા છે. જેમકે પોતાનો અશુભ ભાવ છુપાવી શુભ ભાવ પ્રકટ કરવો, જૂઠા લેખ લખવા વગેરે.

૪. અપ્રત્યાખ્યાનિકી—અપ્રત્યાખ્યાન અર્થાત્ થોડા પણ વિરતિ પરિણામ ન હોવારૂપ ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા કહેવાય છે, અથવા અપ્રતયી જે કર્મબંધ થાય છે તે અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા છે.

૫. મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા—મિથ્યાદર્શન અર્થાત્ તત્ત્વમાં અશ્રદ્ધા અથવા વિપરીત શ્રદ્ધાથી લાગતી ક્રિયા તે મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા છે.

—કાણ્યા ૨, સુત ૧૦.

—કાણ્યા ૫, સુત ૪૧૯.

—પ્રજવણ ૫૬-૨૨

૨૯૮-ક્રિયાના પાંચ પ્રકાર

૧. દષ્ટિજ્ઞ (દ્રિઢિયા)
૨. પૃષ્ટિજ્ઞ યા સ્પર્શજ્ઞ (પુઢિયા)
૩. પ્રાતીત્યિકી (પાકુચ્ચિયા)
- ૪ સામન્તો પનિપાતિકી (સામન્તો વણિયા)
- ૫ સ્વાહસ્તિકી (માહત્તિયા)

૧. દષ્ટિજ્ઞ (દ્રિઢિયા)—અત્યાદિ જીવ અને ચિત્રકર્મ આદિ અજીવ પદાર્થો માટે ગગનરૂપ ક્રિયા દષ્ટિજ્ઞ (દ્રિઢિયા) ક્રિયા છે. દર્શન અથવા દેખેલી વસ્તુના નિમિત્તથી સામતી ક્રિયા પણ દષ્ટિજ્ઞ ક્રિયા છે, અથવા દર્શનથી જે કર્મ ઉદયમા આવે છે તે દષ્ટિજ્ઞ ક્રિયા છે.

૨. પૃષ્ટિજ્ઞ યા સ્પર્શજ્ઞ (પુઢિયા)—સગદ્વેપને વશ થઈ જીવ અથવા અજીવના સ્પર્શથી સામતી ક્રિયા પૃષ્ટિજ્ઞ યા સ્પર્શજ્ઞ ક્રિયા છે.

૩. પ્રાતીત્યિકી (પાકુચ્ચિયા)—જીવ અને અજીવરૂપ જાણ વસ્તુના આશ્રયથી જે સગદ્વેપની ઉત્પત્તિ થાય છે, તત્કાલનિત કર્મમુધને પ્રાતીત્યિકી (પાકુચ્ચિયા) ક્રિયા કહે છે.

૪. સામન્તો પનિપાતિકી (સામન્તો વણિયા)—આરે જાણુથી આવી બેળા થયેલા માણુઓ, પ્રાણી, ઘોડા, સાંઢ આદિ પ્રાણીઓ અને અજીવ—રથ વગેરેની પ્રગમા સાંલણી ખુશ થાય છે. તે દર્શિત પુરુષોને જોઈ અત્યાદિના સ્વામીને જે ક્રિયા લાગે છે તે સામન્તો પનિપાતિકી ક્રિયા છે.

૫. સ્વાદ્વસ્તિકી—પોતાના દાથમાં પકડેવ જીવ અથવા અજીવ-
(જીવની પ્રતિકૃતિ)ને મારવાથી અથવા તાડન કરવાથી લાગતી ક્રિયા
સ્વાદ્વસ્તિકી (માહત્યયા) ક્રિયા છે.

—કાણ્યામ ૨, સૂત્ર ૬૦.

—કાણ્યામ ૫, સૂત્ર ૪૧૬

૨૬૯-ક્રિયાના પાંચ ભેદ

ક્રિયાના પાંચ ભેદ:—

૧. નૈસૃષ્ટિકી (નૈમત્યયા)
૨. આજ્ઞાપનિકા અથવા આનાયની (આજ્ઞુવણિયા)
૩. વૈદારણી (વૈમારણિયા)
૪. અનાભોગ પ્રત્યયા (અણુભોગ વત્તિયા)
૫. અનવકાંક્ષા પ્રત્યયા (અણુવકાંક્ષ વત્તિયા)

૧. નૈસૃષ્ટિકી (નૈસત્યયા)—રાજા આદિની આજ્ઞાથી યંત્ર
(કુવારો આદિ) દ્વારા જળ ઊડવાથી અથવા ધનુષ્યથી બાણ ફેંકવાથી
થતી ક્રિયા તે નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહેવાય છે. અથવા—

ગુરુ આદિને પોતાનો પુત્ર શિષ્યરૂપ આપવાથી અથવા નિર્દોષ
આહાર પાણી આદિ આપવાથી લાગતી ક્રિયા નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા છે.

૨. આજ્ઞાપનિકા અથવા આનાયની (આજ્ઞુવણિયા)—
જીવને આજ્ઞા દેવાથી કે અજીવ વસ્તુ બીજા પાસે મંગાવવાથી લાગતી
ક્રિયા તે આજ્ઞાપનિકા અથવા આનાયની (આજ્ઞુવણિયા) ક્રિયા છે.

૩. વૈદારણી (વેયારણિયા)—જીવ અથવા અજીવનું વિદારણ કરવાથી લાગતી ક્રિયા તે વૈદારણી ક્રિયા છે. અથવા—

જીવ, અજીવના વ્યાપારમા વ્યાપારીઓની ભાષામા અથવા ભાવમા અસમાનતા હોય તો દુભાષિયો કે દનાય સોદો કરાવી આપે તેથી લાગતી ક્રિયા તે વેયારણિયા ક્રિયા છે. અથવા—

લોકોને ઠગના મારે કાઠ પુરુષ કાઠ જીવ અર્થાત્ પુરુષ વગેરેની, અથવા અજીવ વસ્તુની પ્રશંસા કરે તે વચના(ઠગાઈ)થી લાગતી ક્રિયા પણ વેયારણિયા ક્રિયા છે

૪. અનાભોગ પ્રત્યયા—ઉપયોગ રહિત વસ્ત્રાદિને મહત્ત્વ કરવાથી કે વાસણ આદિ પૂજવાથી લાગતી ક્રિયા તે અનાભોગ પ્રત્યયા ક્રિયા છે

૫. અનવકાક્ષા પ્રત્યયા—સ્વ પરના શરીરની અપેક્ષા ન કરવાથી, સ્વ-પરને હાનિ પહોચાડવાથી લાગતી ક્રિયા તે અનવકાક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા છે. અથવા—

આ લોક તેમજ પરલોકની પરવા કર્યા વિના જાને લોક વિરુદ્ધ હિંમા, ઝોરી, આર્તધ્યાન, રોદ્રધ્યાન આદિ કરવાથી લાગતી ક્રિયા તે અનવકાક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા છે

—કાણુભ ૨, સૂત્ર ૧૦

—કાણુભ ૫, સૂત્ર ૪૧૮

—આવશ્યક નિર્ણય

૩૦૦-ક્રિયાના પાંચ ભેદ

૧. પ્રેમ પ્રત્યયા (ચેત્ત્વ વત્તિયા)

૨. દ્વેષ પ્રત્યયા

૩. પ્રાયોગિકી

૪. સામુદાનિકી

૫. ઈર્ષ્યોપચિકી

૧. પ્રેમ પ્રત્યયા—પ્રેમ (રાગ) અર્થાત્ માયા અને શોભના કારણથી લાગતી ક્રિયા પ્રેમ પ્રત્યયા ક્રિયા છે, અથવા—

ખીજ ઉપર પ્રેમ (રાગ) ઉત્પન્ન કરે એવાં વચન કહેવાથી લાગતી ક્રિયા તે પ્રેમ પ્રત્યયા ક્રિયા.

૨. દ્વેષ પ્રત્યયા—જે પોતે દ્વેષ અર્થાત્ ક્રોધ અને માન કરે છે અને ખીજમાં દ્વેષ આદિ ઉત્પન્ન કરે છે તેથી લાગતી અપ્રીતિકારી ક્રિયા તે દ્વેષ પ્રત્યયા કહેવાય છે.

૩. પ્રાયોગિકી ક્રિયા—આર્તધ્યાન, રોદ્રધ્યાન કરવું, તીર્થકરો થી નિદિત સાવચ પાપજનક વચન બોલવાં તથા પ્રમાદપૂર્વક જવું-આવવું, હાથપગ પહોળા કરવા, મંક્રાયવા આદિ મન, વચન, કાયાના વ્યાપારોથી લાગતી ક્રિયા પ્રાયોગિકી ક્રિયા છે.

૪. સામુદાનિકી ક્રિયા—જેનાથી સમગ્ર અર્થાત્ આઠે વ કર્મો પ્રવૃત્ત થાય છે તે સામુદાનિકી ક્રિયા છે. સામુદાનિકી ક્રિયા દેશોપધ્યાત અને સર્વોપધ્યાતરૂપે બે ભેદવાળી છે. અથવા—

અનેક જીવોને એકસાથે એક જાતની ક્રિયા લાગે તે સામુદાનિકી ક્રિયા છે. જેમકે નાટક, સિનેમા વગેરે જોતાં અનેક મનુષ્યોને એક જ જાતની ક્રિયા લાગે છે આ ક્રિયાથી ઉપાર્જિત કર્મોનો ઉદય પણ તે જીવોને એકસાથે એક જાતનો જ હોય છે. જેની રીતે જૂકપ વગેરે અથના—

જેથી પ્રયોગ (મન, વચન, કાયાનો વ્યાપાર) દ્વારા મદલ્ય કરેલ અને સમુદાય અવગ્યામા રહેલ કર્મને પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશરૂપે વ્યવસ્થિત કરવામા આવે તે સામુદાનિકી ક્રિયા છે. આ ક્રિયા મિથ્યાદષ્ટિથી માડી સ્વદેશ મપરાય ગુણરચના સુધી લાગે છે.

—સૂત્રગદામ સૂત્ર, સુતરકથ ૨, અ ૨

૫ ધર્માપચિદી ક્રિયા—ઉપશાત મોહ, ક્ષીણ મોહ અને સયોગી કેવળી આ ત્રણ ગુણરચનામા જેવા અપ્રમત સાધુ કેવળ યોગના કાચથી જે સાતાવેદનીય કર્મ યાત્રે છે તે ધર્માપચિદી ક્રિયા છે.

—કાણ્યામ ૨, સૂત્ર ૧૦

—કાણ્યામ ૫, સૂત્ર ૪૧૬.

—આવરયક નિર્મુક્તિ

૩૦૧-અમંયમ પાંચ

પાપથી નિવૃત્ત ન થવું તે અમંયમ કહેવાય છે અથના સાવચ અનુષ્ઠાન સેવન કરવું તે અમંયમ છે.

એકેન્દ્રિય જીવોના સમારંભ કરનારનો પાંચ પ્રકારનો અમંયમ હોય છે.—

૧. પૃથ્વીકાય અસંયમ, ૨. અપ્કાય અસંયમ,
૩. તેજરકાય અસંયમ, ૪. વાયુકાય અસંયમ,
૫. વનસ્પતિકાય અસંયમ.

પંચેન્દ્રિય જીવોનો સમારંભ કરનાર પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વ્યાધાત કરે છે, તેથી તેનો પાંચ પ્રકારનો અસંયમ છે:—

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંયમ, ૨. ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસંયમ,
૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય અસંયમ, ૪. રસેન્દ્રિય અસંયમ,
૫. સ્પર્શેન્દ્રિય અસંયમ.

સર્વ પ્રાણ, જૂત, જીવ અને સત્ત્વનો સમારંભ કરનારનો પાંચ પ્રકારનો અસંયમ છે.—

૧. એકેન્દ્રિય અસંયમ, ૨. દ્વીન્દ્રિય અસંયમ,
૩. ત્રીન્દ્રિય અસંયમ, ૪. ચતુરિન્દ્રિય અસંયમ,
૫. પંચેન્દ્રિય અસંયમ.

—કાલ્પાંગ ૫, સૂત્ર ૪૨૮.

૩૦૨-સંયમ પાંચ

સમ્યક્ પ્રકારે સાવચ યોગથી નિવૃત્ત થવું અથવા આશ્રયથી વિરત થવું અથવા છ-કાયની રક્ષા કરવી તે સંયમ છે.

એકેન્દ્રિય જીવોનો સમારંભ ન કરનારનો પાંચ પ્રકારનો સંયમ હોય છે:—

૧. પૃથ્વીકાય સંયમ, ૨. અપકાય સંયમ,
૩. તેજસ્કાય સંયમ, ૪. વાયુકાય સંયમ,
૫. વનસ્પતિકાય સંયમ.

પચેન્દ્રિય જીવનો સમારભ ન કરનાર પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વ્યાધાત કરતો નથી, તેથી તેના પાંચ પ્રકારના મયમ છે:—

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય મયમ, ૨. ચક્ષુ ઇન્દ્રિય મયમ,
૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય મયમ, ૪. રસેન્દ્રિય મયમ,
૫. અપર્ણેન્દ્રિય મયમ.

સર્વ પ્રાણ, જૂત, જીવ અને સત્ત્વનો સમારભ ન કરનારનો પાંચ પ્રકારે સંયમ હોય છે:—

૧. એકેન્દ્રિય સંયમ, ૨. દ્વીન્દ્રિય મયમ,
૩. ત્રીન્દ્રિય સંયમ, ૪ ચતુરિન્દ્રિય સંયમ,
૫. પંચેન્દ્રિય સંયમ.

—પ્રાણ ૫, સૂત્ર ૪૨૬ થી ૪૩૧.

૩૦૩-પાંચ સંવર

કર્મજનના કારણુ પ્રાણાતિપાત આદિ જેનાથી રોકી રાકાય તેને સંવર કહે છે. અથવા—

જીવરૂપી તળાવમાં આવતા કર્મરૂપી પાણીને રોકવું તે સંવર છે. અથવા—

જીવરૂપી નાવમાં કર્મરૂપી જળને પ્રવેશ કરાવનાર. ઇન્દ્રિયોરૂપી છિદ્રોને સમ્યક્ પ્રકારે સંયમ, તપ આદિ દ્વારા રોકવાથી આત્મામાં કર્મનો પ્રવેશ થતો નથી, તે સંવર. તેના પાંચ ભેદ :—

૧. સમ્યક્ત્વ, ૨. વિરતિ, ૩. અપ્રમાદ,
૪. અકપાય, ૫. અયોગ (અથવા શુભયોગ.)

—પ્રશ્નપાઠશ્લોક સૂત્ર
—કાણ્ડ ૫, સૂત્ર ૪૧૮.

૧. ઓત્રેન્દ્રિય સંવર, ૨. ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સંવર,
૩. ધ્રાણેન્દ્રિય સંવર, ૪. રસેન્દ્રિય સંવર,
૫. સ્પર્શેન્દ્રિય સંવર.

—કાણ્ડ ૫, સુ. ૪૨૭.

૧. અહિંસા, ૨. સત્ય, (અમૃતા) ૩. અચાર્ય,
૪. બ્રહ્મચર્ય (અમૈથુન), ૫. અપરિગ્રહ.

૧. સમ્યક્ત્વ—સુદેવ, સુચરુ અને સુધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોવી તે સમ્યક્ત્વ છે.

૨. વિરતિ—પ્રાણાતિપાત આદિ પાપ-વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવું તે વિરતિ છે.

૩. અપ્રમાદ—મઘ, વિપય, કપાય, નિદ્રા, વિકથા તે પાંચ પ્રમાદોનો ત્યાગ કરવો અને અપ્રગત ભાવમાં રહેવું તે અપ્રમાદ છે.

૪. અકપાય—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કપાયનો ત્યાગ કરી ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ અને શૌચ(નિર્લોભતા)નું સેવન કરવું તે અકપાય છે.

૫. અયોગ—મન, વચન, કાયાના વ્યાપારોનો નિરોધ કરવો તે અયોગ છે. નિઘ્રય દષ્ટિથી યોગ નિરોધ જ સંવર છે. કિન્તુ વ્યવહારમાં શુભયોગ પણ મંવર મનાય છે.

—પ્રશન્યાકરણ ધર્મદ્વાર ૫ મું.

પાંચ ઇન્દ્રિયોને તેના વિષય—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તરફ જતાં રોકવી, તેને અશુભ વ્યાપારથી નિવૃત્ત કરી શુભ વ્યાપારમાં જોડવી તે, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસ અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિયોનો સંવર છે.

૧. અહિંસા—કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી અથવા દયા કરવી તે અહિંસા છે.

૨. સત્ય—જૂઠું ન બોલવું અથવા નિર્વચ સત્ય વચન બોલવું તે સત્ય (અમૃતા) છે.

૩. અચોર્ય—ચોરી ન કરવી અથવા તેના સ્વામીની આજ્ઞા માગીને જ કોઈ ચીજ લેવી તે અચોર્ય છે.

૪. પ્રહ્લયર્ય (અમૈથુન)—મૈથુનનો ત્યાગ કરવો અને પ્રહ્લયર્યનું પાલન કરવું તે અમૈથુન છે.

૫. અપરિગ્રહ—પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, મમતા-મુગ્ધાંધી રહિત થવું અથવા શૌચ સંતોષનું સેવન કરવું તે અપરિગ્રહ છે.

—પ્રશન્યાકરણ ધર્મદ્વાર.

૩૦૪-અણુવ્રત પાંચ

મહાવ્રતની અપેક્ષાએ નાનાં વ્રત અર્થાત્ એક દેશત્યાગના નિયમને અણુવ્રત કહે છે. તેને શીઘ્રવ્રત પણ કહે છે. મર્વ વિરતિ સાધુની અપેક્ષાએ આવકના થોડા ગુણવાળાં વ્રતો અણુવ્રત કહેવાય છે. તે પાંચ છે:—

૧. રથૂળ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ,
૨. રથૂળ મૃપાવાદનો ત્યાગ,
૩. રથૂળ અદત્તાદાનનો ત્યાગ,
૪. સ્વદાર અથવા મનઘર્ષ સંતોષ,
૫. ઇચ્છા-પરિમાણ.

૧. રથૂળ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ—સ્વ શરીરમાં પીડાકારી, અપરાધી તથા સાપેક્ષ નિરપરાધી સિવાય શેષ, દ્રીન્દ્રિય આદિ ત્રમ જીવોની સંકલ્પપૂર્વક હિંસાનો બે કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરવો તે રથૂળ પ્રાણાતિપાત ત્યાગરૂપ આવકનું પ્રથમ અણુવ્રત છે

૨. રથૂળ મૃપાવાદનો ત્યાગ—દુષ્ટ અધ્યવસાયપૂર્વક તથા રથૂળ વસ્તુવિષયક બોલાતું અમત્ય રથૂળ મૃપાવાદ છે. અવિશ્રામ આદિના કારણરૂપ આ રથૂળ મૃપાવાદનો બે કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરવો તે રથૂળ મૃપાવાદ-ત્યાગરૂપ આવકનું દ્વિતીય અણુવ્રત છે. રથૂળ મૃપાવાદ પાંચ પ્રકારે છે:—

૧. કન્યા-વર સંગંધી જૂદ.
૨. ગાય બેસ આદિ પશુ સંગંધી જૂદ.

૩. ભૂમિ મંગલી જૂદ

૪. કોઈની થાપણુ યોગવતી અથવા તે વિતપમા જૂદ જોતુ
૫ જોટી સાક્ષી આપરી

૩. રથૂળ અદત્તાદાનનો ત્યાગ—સેનાદિગા માવધાનીથી ગોક્ષી અથવા અમાવધાનીથી પડેલી અથવા જૂલી જવાયેની કાઈ સચિત્ત, અચિત્ત રથૂળ વસ્તુ, જે લેવાથી ચોરીનો અપરાધ થાય અથવા કુટ્ટ અધ્યભાષ્યપૂર્વક માધાણુ વસ્તુ તે ॥ વ્યવસ્થાની આગ્રા વિના લેવી તે રથૂળ અદત્તા ॥ ૭ એ ॥ રથૂળ અદત્તાદાનનો જે કચ્છુ આ નણુ યોગથી ત્યાગ કર્વે તે રથૂળ અદત્તાદાન-ત્યાગ રૂપ શ્રાવકનું તૃતીય અણુનત છે

૪. સ્વદાર-સભધાર-મંતોપ—૨૧ હતી અથવા વ્યવસ્થા સંતોષ રાખવો, તે સિવાય ઔદારિક શરીરધારી અર્થાત્ ગનુપ્ય તિર્યચના શરીરને ધારણુ કરનાર સ્ત્રી (પુરુષ) માથે એક કરમ્મ અને એક યોગથી (અર્થાત્ કાપથી સેનન નહિ કરુ તે પ્રમાણે) તથા વૈકલ્ય શરીરધારી અર્થાત્ દેવ શરીરધારી સ્ત્રી(પુરુષ)ની સાથે જે કરમ્મ અને ત્રણ જોગે મૈથુન મેનન કરવાનો ત્યાગ સ્વદાર-(મભધાર)-મંતોપ નામનું શ્રાવકનું ચોથું અણુનત છે

૫. ઇન્દ્રિય-પરિભાણુ (પરિગ્રહ પરિભાણુ)—જેનર વગેરે, ધન વગેરે, ધન, ધાન્ય, રૂપુ, સેનન, ગનુપ્ય, દોર, ધનખજી આ નવ પ્રકારના પરિગ્રહની મર્મીના હિપતત પરિગ્રહનો એક કચ્છુ આ ત્રણ યોગથી ત્યાગ કર્વે તે ઇન્દ્રિય પરિભાણુ અથવા પરિગ્રહ પરિભાણુ નામનું શ્રાવકનું પાંચમું મત છે આ મતનો મુખ્ય હેતુ મંતોપમા ૨૩ કરવાનો છે

—દરિમદ્રીય આચરણક પૃ. ૮૧૭-૮૨૬

—કાણાંગ ૫, સૂત્ર ૩૮૯

—ઉપાસક દસાંગ

—(ધર્મસંગ્રહ અધિમાર-૨)

૩૦૫-પાણાધવાય વેરમણું (પ્રાણાતિપાત ત્રિરમણું) આણુવ્રતના પાંચ અતિચાર

વર્જિત કાર્યને કરવાનો નિચાર કરવો તે અતિક્રમ છે. કાર્ય-પૂર્તિ અર્થાત્ વ્રતભંગ માટે સાધનો એકત્રિત કરવા તે વ્યતિક્રમ છે. વ્રતભંગની પૂરી તૈયારી થઈ ચૂકી છે કિન્તુ જ્યાં સુધી વ્રતનો ભંગ થયો નથી ત્યાં સુધી અતિચાર છે. અથવા વ્રતની અપેક્ષા રાખી થોડે અંશે વ્રતનો ભંગ કરવો તે પણ અતિચાર છે. વ્રતની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સંકલ્પ-પૂર્વક વ્રત ભંગ કરવું તે અનાચાર છે. આ પ્રમાણે વ્રતની મર્યાદા ભંગ કરનારા ઉત્તરોત્તર ચાર પ્રકાર છે. શાસ્ત્રોમાં વ્રતોના અતિચારોનું વર્ણન છે, પરન્તુ તે મધ્યમ ભંગનો પ્રકાર છે. અને તેના પહેલાંના અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ અને પછીનો અનાચાર પણ ત્યાજ્ય છે. અતિચાર વ્રતભંગનું કારણ છે. પ્રથમ આણુવ્રતના પાંચ અતિચાર:—

૧. ખંધ, ૨. વધ, ૩. હવિચ્છેદ.

૪. અતિભાર, ૫. ભ્રાતપાન વ્યવચ્છેદ.

કોઈ જીવને તાણીને બાંધવો, ધણો માર મારવો, કાન-નાક આદિ અવયવ છેદવાં, અતિભાર લેવો, અન્નપાણી ભોગવતાં અટકાવવો, તે પહેલાં આણુવ્રતના પાંચ અતિચાર છે.

—ઉપાસક દસાંગ સૂત્ર

૩૦૬-મુસાવાય વેરમણું (મૃષાવાદ વિરમણું) આણુમતના પાંચ અતિયાર

૧. સહસા અભ્યાખ્યાન (સહસાડમ્બલાણે)—વિના વિચાર્યે કોઈ ઉપર ગિથ્યા આરોપ લગાવવો તે અતિયાર છે. મરાદાપૂર્વક તીવ્ર મંકમેશથી આરોપ મૂકવો તે અનાયાર છે; તેથી મતભંગ થાય છે.

૨. રહસસા ભખખાણું (રહોડખ્યાહ્યાન)—અનુપયોગપૂર્વક કોઈનું રહસ્ય-છુપી વાત ખુલ્લી કરવી તે અતિયાર; મરાદાપૂર્વક કરવી તે અનાયાર.

૩. રેવદાર મન્ત્રલેહ (સદારમતમેણ)—સ્વભી સાથે એકાંતમાં થયેલી વિશ્વસ્ત વાત બીજા પાસે ઉઘાડી કરવી તે અતિયાર છે.

૪. મૃષોપદેશ (મિતોવણે)—અનુપયોગથી અન્યને અસત્ય ઉપદેશ આપવો. જેમકે, અમે જુદું બોલી અમુક વ્યક્તિને કોર્ટમાં હરાવી, અથવા પીડાકારી ઉપદેશ આપવો. જેમકે, જાંટ વગેરેને ચલાવવાં જોઈએ, ચોરને મારવો જોઈએ વગેરે, અથવા કોઈ સલાહ લેવા આવે તેને ભ્રમથી સલાહ આપવી વગેરે મૃષોપદેશ અતિયાર છે.

૫. કૂટ લેખકરણ (કૂટ લેહકરણ)—ખોટા લેખ લખવા તે અતિયાર છે.

—ઉપાસક દરાંગ સૂત્ર

—ધર્મસંગ્રહ

—હરિભદ્રીય આચર્યક

૩૦૭-અદિષ્ટાદાણુ વેરમણું (અદત્તાદાન વિરમણું) આણુમતના પાંચ અતિચાર

૧. તેના હડે (સ્તેના હૃત)—ચોરીની વસ્તુ લેવી તે.
૨. તરકરખઓગે (સ્તેન પ્રયોગ)—ચોરને મદદ કરવી તે.
૩. વિરુદ્ધ રજા ઈક્રમે (વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ)—દાણુચોરી કરી, અથવા શત્રુ રાખઓના રાજ્યમાં જવું-આવવું તે.
૪. ફૂડતોલ-ફૂડમાણે (ફૂટ તુલા ફૂટ માન)—ખોટા અર્થાત્ હીનાધિકે તોલ, ગાપ રાખવા, પરિમાણથી વધારે તોલ-માપથી લેવું અને ઓછેથી દેવું, તે પ્રમાણે વ્યાપાર કરવો તે.
૫. તખ્પડિવગ વવહારે (તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર)—સારી વસ્તુ ખતાવી ખરાબ વસ્તુ આપવી તે.

—કપાસકે દરાંખ ચૂન

—હરિમદ્રીય આવશ્યક

—ખર્મસંમલ

૩૦૮-મેહુલ વેરમણું (મૈથુન વિરમણું)ના આણુમતના પાંચ અતિચાર

૧. ઈત્વરિકે પરિગૃહિતા ગમન (ઇત્તરિય પરિગ્રહિયા ગમણે)
—પુકયો માટે
- ઈત્વરિકે પરિગૃહિત ગમન (ઇત્તરિય પરિગ્રહિય ગમણે)
—સ્રીઓ માટે

૨ અપરિગૃહિતા ગમન (અપરિગૃહિતા ગમણે)

—પુરુષો માટે

અપરિગૃહિત ગમન (અપરિગૃહિત ગમણે)

—સ્ત્રીઓ માટે

૩ અનગકીડા (અણગકીડા)

૪ પર વિનાહકરણ (પર વિવાહકરણે)

૫ કામભોગ તીનશલિવાપ (કામભોગ તિન્નાભિનાસે)

મૂળ હિંદી બોનગમકમા પહેના મે અતિચારનો જે અર્થ કરવામા આવ્યો છે, તે ઉપરાંત પ્રતિક્રમણના નાન ના પ્રચલિત પુસ્તકો મા તેના બીજા અર્થો પણ દેવામા આવ્યા છે, તેથી અમે એ અર્થો એ મધ્ય ૫ અર્થ રમૂ કયાં છે, કે જે અર્થો મળાનિ હોઈ શકે

૧. ઇત્વરિક પરિગૃહિતા ગમન (ઇતરિય પરિગૃહિયા ગમણે) (પુરુષો માટે)—બાકુ આદિ આપી થોડા સમય માટે રન-વશીકૃત સ્ત્રી સાથે ગમન-મૈથુન સેવુ તે

—મૂળ હિંદી જૈન સિદ્ધાંત બોલસંગ્રહ ભાગ ૧

—આચાર્યશ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર પૃષ્ઠ ૬૮

અથવા પોતાની પરણેની પણ નાની ઉમરની સ્ત્રી સાથે ગમન કરવ

—અન્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્રો (હાવમા પ્રચલિત અર્થ)

૧ ઇત્વરિક પરિગૃહિત ગમન (ઇતરિય પરિગૃહિયા ગમણે) (સ્ત્રીઓ માટે)—બાકુ આદિ આપી થોડા સમય માટે રન-વશીકૃત પુરુષ સાથે ગમન-મૈથુન સેવુ તે, અથવા એક આચાર્ય મહારાજ

અર્થ કરે છે કે શોકના વારાનો શ્રોત કરી પોતે પતિ સાથે બોગ બોગવે તે.

—ભાવાળીકૃત શ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, પૃ. ૧૮.

૨. અપરિગૃહિતા ગમન (અપરિગૃહિયા ગમણે) (પુત્રો માટે)—અવિવાહિતા કન્યા, વેશ્યા, વિધવા, કુત્રાગતા (જ્ઞાતી મુદત માટે પરદેશ ગયેલ પુત્રની પરબ્રેજ્ઞ સ્ત્રી) આદિ સાથે ગમન-મૈથુન સેવન કરવું તે

—મૂળ હિંદી જૈન સિદ્ધાંત બોલસંમદ ભાગ ૧, પૃ. ૨૬૮.

—ભાવાળીકૃત શ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પૃષ્ઠ ૧૮.

પોતાનું કેઈ કન્યા માથે ગમનનું થયું છે, પણ લગ્ન થયાં નથી તે પહેલાં તેની કન્યા માથે ગમન-મૈથુન સેવનું તે.

—અન્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્રો (દાવમાં પ્રચલિત અર્થ)

૨. અપરિગૃહિત ગમન (અપરિગૃહિય ગમણે) (સ્ત્રીઓ માટે)—અવિવાહિત પુત્ર, વિધુર સાથે ગમન કરે તે, અથવા એક આચાર્ય મહારાજ અર્થ કરે છે કે પોતાના બ્રહ્મચર્ય યુક્ત પતિ સાથે ગમન-મૈથુન સેવે તે.

—ભાવાળીકૃત શ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, પૃ. ૧૮.

૩. અનંગ ક્રીડા (અણુગ ક્રીડા)—કામસેવનમાં જે પ્રાકૃતિક અંગ છે તે મિલાય અન્ય અંગોથી, જે કામસેવન માટે અનંગ છે, ક્રીડા કરવી તે અનંગ ક્રીડા છે. સ્વ સ્ત્રી સિવાય અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે મૈથુન-ક્રિયા વર્જિત અનુરાગથી તેનું આલિંગન આદિ કરવાથી પણ વ્રત મલિન પામે છે, તેથી તે પણ અતિચાર માનેલ છે.

—મૂળ હિંદી બોલસંમદ ભાગ ૧

અથવા અન્ય સ્ત્રી માથે સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ કામકીડા કરવી. કોઈ એવો અર્થ કરે છે કે સ્વ સ્ત્રી કે પરસ્ત્રી સાથે અનેક કુચેષ્ટાઓ કરવી તે, અને શ્રાવિકા માટે સ્વ કે પર પુરુષ માથે કુચેષ્ટા કરવી તે.

—ભાયાળીકૃત શ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર

૪. પર વિવાહકરણ (પર વિવાહકરણ) — પોતાનો અને પોતાનાં મંતાનો સિવાય અન્યનો વિવાહ કરવો તે. સ્વદાર-મંતાથી આવકને બીજાના વિવાહાદિ કરી તેને મૈથુનમાં લગાવવાં તે નિષ્પ્રયોજન છે, તેથી તેમ કરવું અનુચિત છે.

—મૂળ હિંદી જૈન સિદ્ધાંત બોલસંઘલ ભાગ-૧

પોતાનાં પુત્ર-પુત્રી સિવાય અન્યના વિવાહ-લગ્ન કરવાં તે. અનેક વિદ્વાન શાસ્ત્રકારો જુનાજુના અર્થ કરે છે જેમકે મવેલી કન્યા લાવવી, એક સ્ત્રી ઉપરાત બીજી સ્ત્રી લાવવી, પોતાના સિવાયના અન્યના વિવાહ કરવા. હવે શ્રાવિકાઓ માટે—પારકા વિવાહમાં મોડ-પ્રમુખ નાખવો તે, આગળ ધર્મને કુળ ધર્મ ગણવે તે.

—ભાયાળીકૃત શ્રી સામાયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર

૫. કામલોગ તીપ્રાલિલાપ (કામલોગ તિવ્વાલિલાસે) — પાંચ ધ્વન્દ્રિયોના વિષયરૂપ રસ, મદ, અને સ્પર્શમાં આસક્તિ હોવી તે. તેનો અર્થ એ કે શ્રાવક-શ્રાવિકા વિશિષ્ટ વિરતિવાળાં હોય, તેમણે પુરુષવેદ (અથવા સ્ત્રીવેદ) જનિત ગાધાની ગાનિ ઉપરાત મૈથુન મેયયું ન જોઈએ. વાજકરણ આદિ ઔષધિઓથી અને કામશાસ્ત્રમાં જનાનેલ પ્રયોગો દ્વારા કામગાધાને અધિક ઉત્પન્ન કરી નિરંતર ગનિ-કીડામાં જ સુખ જુએ છે તેઓ પોતાના મતને મચિત કરે છે.

—વ્યાસક દરાય પ્રથમ અધ્યયન

કોઈ આચાર્ય એમ કહે છે કે સ્વદાર-મંતોષીને પ્રથમના બે અતિ ચાર હોય નહિ અને બાકીના ત્રણ હોય. વળી હસ્તગિખિત આવક-આવશ્યકના સ્તગકમા લખ્યું છે કે પ્રથમના બે અતિચાર અનાચાર સરખા બાણવા.

—શ્રી આચાર્યનીકૃત સામાયિક પ્રતિક્રમણ ચત્ર

૩૦૯-પરિગ્રહ વેરમણ્ય (પરિગ્રહ પરિમાણ) આણુમતના પાંચ અતિચાર

૧. ક્ષેત્ર વસ્તુ પ્રમાણાતિક્રમ (ખેતવત્યુ પ્રમાણાઈક્રમે)
૨. હિરણ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ (હિરણ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાઈક્રમે)
૩. ધનધાન્ય પ્રમાણાતિક્રમ (ધાણુધન પ્રમાણાઈક્રમે)
૪. દ્વિપદ ચતુષ્પદ પ્રમાણાતિક્રમ (દ્વિપદ ચતુષ્પદ પ્રમાણાઈક્રમે)
૫. કુમ્ભ પ્રમાણાતિક્રમ (કુમ્ભ પ્રમાણાઈક્રમે)

૧. ક્ષેત્ર-વસ્તુ પ્રમાણાતિક્રમ (ખેતવત્યુ પ્રમાણાઈક્રમે)—ક્ષેત્ર, વાડી અને ગ્રહ, વખાર વગેરેના પ્રમાણનું ઉત્સંધન કરવું તે. ક્ષેત્રની વાડ તોડી તેમાં નવું ક્ષેત્ર ભેળવી દેવું અને સંખ્યા કાયમ ગણવી અથવા પહેલાંના ઘરની ભીત-કરા પાડી તેમાં નવું ઘર ભેળવવું વગેરે.

૨. હિરણ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ (હિરણ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાઈક્રમે)—સોના રૂપા(ઝવેરાત વગેરે)ના પ્રમાણનું ઉત્સંધન કરવું.

૩. ધનધાન્ય પ્રમાણાતિક્રમ (ધાણુધન પ્રમાણાઈક્રમે)—ધનધાન્યના પ્રમાણનું ઉત્સંધન કરવું. જેમકે ધનધાન્યના વ્યાપારમાં

જામ મળવાને કારણે કરેલો સંગદ રવીકૃત મર્યાદા ઉપરાંત અન્યને ત્યાં મતની કાળ-અવધિ સુધી રખાવે.

—ભાયાણીકૃત શ્રી સ્વામિયિક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર

૪. દ્વીપદ્યુત્પદ પ્રમાણાતિક્રમ (દુપદ્યુત્પદ્યુત્પદ પ્રમાણા-
ધિક્રમે)—દ્વીપદ (મનુષ્ય, પક્ષી) અને ત્રુપ્પદ(ગાય, ઘોડા વગેરે)ના
પ્રમાણનું ઉદ્દેશ્ય કરવું તે. જેમકે રવીકૃત કાળની અંદર આવક એ
વિચારે કે ગાય, ઘોડી વગેરેને જમ્યાં થવાથી ભારી મર્યાદાનો ભંગ થશે,
તેથી નિયત સમય વીત્યા બાદ તેને ગર્ભ મદલ્ય કરાવે, જેથી મતની
કાળ-અવધિમાં પ્રભવ થઈ સંખ્યા વધે નહિ, અને કાળ-અવધિ બાદ
પ્રસવ થયે કાપડો પણ લાવથી જાય નહિ. તે દ્વીપદ-ત્રુપ્પદ પરિ-
માણાતિયાર છે.

—મૂળ હિંદી જેન સિદ્ધાંત બોલસંમદ તથા

—ભાયાણીકૃત પ્રતિક્રમણ સૂત્ર

૫. કુખ્ય પ્રમાણાતિક્રમ (કુવિય પ્રમાણાધિક્રમે)—ત્રાંજા-
પિત્તળ આદિ ધાતુનાં વાસણો, શયન આસનનાં સાધનો વગેરે
પ્રવખરીના પ્રમાણનું ઉદ્દેશ્યન.

રવીકૃત સંખ્યા ઉપરાંત ત્રાંજા પિત્તળ આદિનાં વાસણ વસાવવાથી
નવભંગ થવાના હરથી જે વાસણ ભાંગીને એક જાડું અથવા મોટું
કરાવે અને સંખ્યા કાચમ રાખે, અથવા કહે કે અમુક વખત વીત્યા બાદ
હું વાસણ લઈ લઈશ, કાપડને આપશો નહિ; વગેરે કુખ્ય પરિમાણાતિયાર છે.

—કપાલક દશાંગ સૂત્ર

—ભાયાણીકૃત પ્રતિક્રમણ સૂત્ર

૩૧૦-દિશા પરિમાણુ ગુણવતના પાંચ અતિચાર

૧. ઉર્ધ્વ દિશા પરિમાણુતિક્રમ (ઉઠ્ઠ દિસિ પમાણુધક્કમે)
૨. અધો દિશા પરિમાણુતિક્રમ (અડો દિસિ પમાણુધક્કમે)
૩. તિર્યક્ દિશા પરિમાણુતિક્રમ (તિરિય દિસિ પમાણુધક્કમે)
૪. ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ (ખેતવુઢ્ઠી)
૫. સ્મૃત્યન્તર્ધાન-સ્મૃતિભ્રશ (સર્ધ અંતરધ્ધા).

૧. ઉર્ધ્વ દિશા પરિમાણુતિક્રમ (ઉઠ્ઠ દિસિ પમાણુધક્કમે)—
૩મી દિશાના પ્રમાણુનું ઉત્સંધન કરવું તે.

૨. અધો દિશા પરિમાણુતિક્રમ (અડો દિસિ પમાણુ-
ધક્કમે)—૧મી દિશાની મર્યાદાનું ઉત્સંધન કરવું તે.

૩. તિર્યક્ દિશા પરિમાણુતિક્રમ (તિરિય દિસિ પમાણુ-
ધક્કમે)—૨મી દિશાની મર્યાદાનું ઉત્સંધન કરવું તે.

અનુપયોગથી ઉત્સંધન કરવું તે અતિચાર છે, જાણીને કરવું તે
અનાચાર છે.

૪. ક્ષેત્રવૃદ્ધિ (ખેતવુઢ્ઠી)—એક દિશાની મર્યાદા ઘટાડી બીજી
દિશામાં ક્ષેત્રની મર્યાદા વધારવી તે.

૫. સ્મૃત્યન્તર્ધાન (સ્મૃતિભ્રશ) સર્ધ અંતરધ્ધા—દિશા-
મર્યાદાની સ્મૃતિ ન રહેવાથી, સદેહ છતાં તે દિશામાં આગળ વધવું તે.

૩૧૧-ઉપભોગ-પરિભોગ પરિભાષુ ગુણમતના પાંચ અતિચાર

૧. સચિતાહાર (સચિતાહારે).
૨. સચિત પ્રતિગદ્ધાહાર (સચિત પડિગદ્ધાહારે).
૩. અપકૃતૌપધિ ભક્ષણુતા (અપકૃતિઓસહિભક્ષણુયા).
૪. દુષ્પકૃતૌપધિ ભક્ષણુતા (દુષ્પકૃતિઓમહિભક્ષણુયા).
૫. તુષ્ઠૌપધિ ભક્ષણુતા (તુષ્ઠોસહિભક્ષણુયા).

૧. સચિતાહાર (સચિતાહારે)—સચિતના ત્યાગી શ્રાવક જે સચિત વસ્તુનો અભણપણે આહાર કરે અથવા સચિત વસ્તુના પરિભાષુ ઉપરાંત સચિત વસ્તુનો આહાર કરે તે સચિતાહાર અનિચાર છે. ભણવા છતાં કરે તો અનાચાર છે.

૨. સચિત પ્રતિગદ્ધાહાર (સચિત પડિગદ્ધાહારે)—સચિત વૃક્ષાદિને ત્રિને ગુંદર અથવા પાકેલાં ફળ પ્રમુખ બંધાયેલ હોય તેનું ભક્ષણુ કરવું તે.

૩. અપકૃતૌપધિ-ભક્ષણુતા (દુષ્પકૃતિઓસહિભક્ષણુયા)—અગ્નિમા પૂરો પાકેલ નથી એવો આહાર એટલે કાંઈકે સચિત અને કાંઈકે અચિત આહાર કે ઔપધિનું ભક્ષણુ કરવું તે.

૪. દુષ્પકૃતૌપધિ-ભક્ષણુતા (દુષ્પકૃતિઓસહિભક્ષણુયા)—દુષ્પકૃત આહાર ખાવો. જેમકે પોંક, ભડ્યું વગેરે.

૫. તુચ્છૌષધિ-ભક્ષણતા (તુચ્છોસહિભક્ષણતા)—તુચ્છ આહાર (અત્થ તુષ્ટિ અને બહુ વિરાધના યુક્ત આહાર) કરવો તે; બોર, મગફળી વગેરે.

—ઉપાસક દશાગ સૂત્ર અધ ૧

—પ્રવચન સારોધ્યાર ગાથા ૨૮૧

નોંધ-પદર કર્મોદાનનું વિવેચન આગળ પદરના બોલમાં આવશે

૩૧૨-અણુદ્દંડ વેરમણું (અનર્થ દંડ વિરમણું) ગુણ-
મતના પાંચ અતિચાર

૧. કંદર્પ (કંદર્પો)

૨. કૌતુક્ય (કુકુક્યો)

૩. મૌખર્ય (મોહરિઓ).

૪. સયુક્તાધિકરણ (સંયુક્તાધિકરણો).

૫. ઉપભોગ-પરિભોગાતિરિક્ત (ઉપભોગપરિભોગાધિગ્તિ)

૧. કંદર્પ (કંદર્પો)—રાગ, કામ ઉત્પન્ન કરનાર દ્વારય મિશ્રિત મોહોદીપક મળક કરવી તે કંદર્પ અતિચાર છે

૨. કૌતુક્ય (કુકુક્યો)—પ્રમાદથી ભાંડની જેમ મુખ, નયન, ઝોબ, ભમર વડે વિકાર-પરિહાસ્ય યુક્ત ક્રિયા-કુચેષ્ટા કરવી તે કૌતુક્ય અતિચાર છે.

૩. મૌખર્ય (મોહરિઓ)—પુચ્ચાઈ આદિથી મુખનું નિર્ગ્યંક વાચાળપણ-ગદ્ગદ બોલવાપણું તે મૌખર્ય અતિચાર છે.

૪. સંયુક્તાધિકરણ (સંયુક્તાધિકરણ) — કાર્યમાં સમર્થ એવાં અધિકરણ, ધનુષ અને બાણ, વાંસો અને કુદાડી, મંડી, એવાં શ્રીમં અધિકરણ ૭ સંયુક્ત કામ લાગે છે તે એકમાથે રાખવાં તે સંયુક્તાધિકરણ અતિચાર છે.

૫. ઉપયોગ-પરિભોગાતિરિક્ષા (ઉપયોગ-પરિભોગાધિરિક્ષા) — ઉપયોગ પરિભોગની વસ્તુઓમાં આસક્તિ રાખી તેમને પોતાના તથા આત્મીય જનોના ઉપયોગથી અધિક રાખવાં, જેવાં કે તેલ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, અશન, પાન, ખાદિય, સ્વાદિય આદિ.
—ઉપાસક દર્શાવેલ રૂપ

૩૧૩-સામાયિક વયં (સામાયિક) શિક્ષાવતના પાંચ અતિચાર

૧. મનોદુષ્પ્રલિધાન (મનુદુષ્પ્રલિધાણે),
૨. વાગ્દુષ્પ્રલિધાન (વર્ધદુષ્પ્રલિધાણે),
૩. કાય દુષ્પ્રલિધાન (કાય દુષ્પ્રલિધાણે),
૪. સામાયિકરમ રમ્યકરણ (નાનાઇયરમ રમ્ય અકરણયા),
૫. અનવરિયન સામાયિક કરણ (સામાયિકરમ અભવરિયરમ કરણયા)

૧. મનોદુષ્પ્રલિધાન (મનુદુષ્પ્રલિધાણે) — મનથી અશુભ ચિંતન કરવું તે.

૨. વાગ્દુષ્પ્રલિધાન (વર્ધદુષ્પ્રલિધાણે) — વચનથી કંઈક બાધા, અથવા સાવચ સાધા બોલવી તે.

૫. તુચ્છોપધિ-ભક્ષણતા (તુચ્છોસદ્ભક્ષણતા)—તુચ્છ આદાર (આત્મ તૃષ્ટિ અને બહુ વિરાધતા યુક્ત આદાર) કરવો તે; બોર, મગફળી વગેરે.

—કપાસક દર્શાન સૂત્ર અધ. ૧

—પ્રવચન સારોધ્યાર માધા ૨૮૧

નોંધ—૫૬૨ કમોદાનનું વિવેચન આગળ પંદરના બોલમાં આવશે.

**૩૧૨-અણુદ્વંદ્વ વેરમણું (અનર્થ દ્વંદ્વ વિરમણું) ગુણ-
મતના પાંચ અતિચાર**

૧. કંદર્પ (કંદર્પ્યે).

૨. કોતકુચ્ય (કુકકુચ્યે)

૩. મૌખ્યર્થ (મોહરિએ).

૪. સંયુક્તાધિકરણ (સંયુક્તાદિગરણે).

૫. ઉપભોગ-પરિભોગાનિરિક્ત (ઉપભોગપરિભોગાહરિતે)

૧. કંદર્પ (કંદર્પ્યે)—રાગ, ઠામ ઉત્પન્ન કરનાર દારૂ-મિશ્રિત મોહોદીપક મળક કરવી તે કંદર્પ અતિચાર છે.

૨. કોતકુચ્ય (કુકકુચ્યે)—પ્રમાદથી લાંડની જેમ મુખ, નયન, ઝોઘ, ભરત વડે વિકાર-પગ્ધિદાર્ય યુક્ત ક્રિયા-કુચેષ્ટા કરવી તે કોતકુચ્ય અતિચાર છે.

૩. મૌખ્યર્થ (મોહરિએ)—ધુચ્ચાઈ આદિથી મુખનું નિર્ઘેક વાચાળપણું-ગદ્ગદ બોલવાપણું તે મૌખ્યર્થ અતિચાર છે.

૪. સંયુક્તાધિકરણ (સંયુક્તાહિકરણ)—કાર્યમાં સમર્થ એવાં અધિકરણ, ધનુષ અને બાણ, વાંસલો અને કુદાડી, ઘંટી, એવાં બીજાં અધિકરણ જે સંયુક્ત કામ લાગે છે તે એકસાથે રાખવાં તે સંયુક્તાધિકરણ અતિચાર છે.

૫. ઉપભોગ-પરિભોગાતિરિક્ત (ઉપભોગ-પરિભોગાર્હ-રિત્તે)—ઉપભોગ પરિભોગની વસ્તુઓમાં આસક્તિ રાખી તેમને પોતાના તથા આત્મીય જનોના ઉપભોગથી અધિક રાખવાં, જેવાં કે તેલ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, આશ્રુપણ, અરાન, પાન, ખાદિગ, સ્વાદિમ આદિ.

—ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર

૩૧૩-સામાર્થ્ય વચ્ચં (સામાયિક) શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિચાર

૧. મનોદુષ્પ્રણિધાન (મણુદુષ્પ્રણિહાણે),
૨. વાગ્દુષ્પ્રણિધાન (વઠ્ઠુદુષ્પ્રણિહાણે),
૩. કાય દુષ્પ્રણિધાન (કાય દુષ્પ્રણિહાણે),
૪. સામાયિકસ્થ રમૃત્યકરણ (નાગાધ્યવસ્થ મર્ઝ અકગણ્યયા),
૫. અનવરિયન સામાયિક કરણ (સામાર્થ્યસ્થ અણુવદ્વિયસ્થ કરણયા)

૧. મનોદુષ્પ્રણિધાન (મણુદુષ્પ્રણિહાણે)—મનથી અશુભ ચિંતન કરવું તે.

૨. વાગ્દુષ્પ્રણિધાન (વઠ્ઠુદુષ્પ્રણિહાણે)—વચનથી કર્કશ બાપા, અથવા સાવધ બાપા બોલવી તે.

૩. કાય દુષ્પ્રણિધાન (કાય દુષ્પ્રણિહાણે)—કાયાથી અશુભ પ્રવૃત્તિ, યતના રહિત ગમન, યતના રહિત જમીન ઉપર હાથ, પગ વગેરે રાખવા તે.

૪. સામાયિકનું સ્મૃત્યકરણ (સામાધ્યિકસ્સ સર્ધ અકરણયા)
—સામાયિકની સ્મૃતિ ન રાખવી અર્થાત્ ઉપયોગ ન રાખવો તે

૫. અનવસ્થિત સામાયિક કરણ (સામાધ્યિકસ્સ અણુવ-
સ્થિયસ્સ કરણયા)—સામાયિક અન્યવસ્થિતપણે કરવું તે. અપૂર્ણ
કાળે પારવું તે. વેદની જેમ કરવું તે.

—ઉપાસક દશાંશ સૂત્ર

—દરિભદ્રીય આવશ્યક

૩૧૪-દેશાવગાશિક શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિવાર

૧. આનયન પ્રયોગ (આણુવણુ પ્પઓગે),
૨. પ્રેધ્ય પ્રયોગ (પિમવણુ પ્પઓગે),
૩. શબ્દાનુપાત (મદાણુવાએ),
૪. રૂપાનુપાત (રિવાણુવાએ)
૫. બહિઃ પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ (બહિયા પુગ્ગલ પક્ષમેવે).

૧. આનયન પ્રયોગ (આણુવણુ પ્પઓગે)—નિયમિત
હદની બહારથી કોઈ ચીજ અન્ય પામે મંગાવવી તે.

૨. પ્રેધ્ય પ્રયોગ (પેસવણુ પ્પઓગે)—નિયમિત હદની
બહાર કોઈ ચીજ અન્ય દ્વારા મોકલવી તે.

૩. શબ્દાનુપાત (સદાણુવાએ)—નિયમિત હદની બહારથી કોઈને શબ્દ, ખાસી, બોખારા આદિ પ્રયોગથી બોવાની પોતાનું કાર્ય જણાવવું તે.

૪. રૂપાનુપાત (રૂપાણુવાએ)—નિયમિત ક્ષેત્રની બહારથી કોઈને બોલાવવાની ઇચ્છાએ વ્રતભંગના ભયથી સ્વયં નહિ જતા મુખ આદિ અંગ દેખાડી યા પદાર્થવિશેષનું રૂપ બતાવી કામ કરાવવું તે.

૫. બહિઃ પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ (બહિયા પુગ્ગલ પદ્ધતિએ)—નિયમિત ક્ષેત્રની બહાર પથ્થર, કાકરી આદિ ફેંકી ત્યાંથી જાણીતી વ્યક્તિને બોલાવવી તે.

—ઉપાસક દર્શાગ

—ધર્મસંગ્રહ

—હરિભદ્રીય આવશ્યક

—ભાયાળીદેવ ગુજરાતી પ્રતિક્રમણ

૩૧૫-પ્રતિપૂર્ણ પાંચ (પડિપુણુપોસહોવવાસ વયં)
શિક્ષામતના પાંચ અતિચાર

૧. અપ્રત્યુપેક્ષિત કુપ્રત્યુપેક્ષિત શય્યા મંસ્તારક
(અપ્પડિસેહિય કુપ્પડિસેહિય સિન્ન સંચારએ).
૨. અપ્રમાર્ગિત કુપ્રમાર્ગિત શય્યા સંસ્તારક
(અપ્પમર્ગિય કુપ્પમર્ગિય સિન્ન સંચારએ)
૩. અપ્રત્યુપેક્ષિત કુપ્રત્યુપેક્ષિત ઉચ્ચાર પ્રસવણ ભૂમિ
(અપ્પડિસેહિય કુપ્પડિસેહિય ઉચ્ચાર પાસવણ ભૂમિ).

૩૧૬-અતિથિ સંવિભાગ (અતિથિ સંવિભાગ તથા) શિક્ષા- પત્રના પાંચ અતિચાર

૧. સચિત નિરૂપ (સચિત નિરૂપણ),
૨. મચિત પિધાન (મચિત પિધાન),
૩. કાષ્ઠાતિથિ (કાષ્ઠાતિથિ),
૪. પચ્ચપદેશ (પચ્ચપદેશ),
૫. મસરિતા (મસરિતા).

૫. મત્સરિતા (મઝ્ઠરિયા)—અમુક પુરમે દાન આપ્યું છે. શું હું તેથી કૃપણ કે લીન છું? આ પ્રમાણે ઇર્ષ્યાભાવથી દાન આપવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તે. અથવા ગુરમે ચર્મને આપવું અથવા વસ્તુ હોય છતાં ના પાડવી: અથવા કપાય કલુષિત ચિત્તથી સાધુને દાન આપવું તે.

—ઉપાસક દર્શાંગ

—હરીભદ્રીય આવશ્યક

—શ્રી ભાયાળીકૃત ગુજરાતી પ્રતિક્રમણ

૩૧૭-અપશ્ચિમ મારણાન્તિકી સંલેખનાના પાંચ અતિચાર

અંતિમ મરણ સમયમા શરીર અને કપાવાદિને કૃસ કરનાર તપ-વિશેષ અપશ્ચિમ મારણાન્તિકી સંલેખના છે. તેના પાંચ અતિચાર નીચે પ્રમાણે છે:-

૧. ઇહલોકાશંસા પ્રયોગ (ઇહલોગામંસ ૧૫ઓગે),
૨. પરલોકાશંસા પ્રયોગ (પરલોગામંસ ૧૫ઓગે),
૩. જીવિતાશંસા પ્રયોગ (જીવિયાસંસ ૧૫ઓગે),
૪. મરણાશંસા પ્રયોગ (મરણામંસ ૧૫ઓગે),
૫. કામભોગાશંસા પ્રયોગ (કામભોગાસંસ ૧૫ઓગે).

૧. ઇહલોકાશંસા પ્રયોગ (ઇહલોગામંસ ૧૫ઓગે)—

જન્માન્તરે આ મનુષ્ય-લોકના અભિલાષ-પ્રયોગ-સુખની વાંછના કરવી તે, જેમકે હું મોટો રાજા, મંત્રી, સેનાપતિ, શેઠ વગેરે થાઉં.

૨. પરલોકાર્થસા પ્રયોગ (પરલોકાર્થસંસંધ્યોગે)—૫૨-
લોકના મુખની વાંછના કરી તે, જેમકે જન્મભાતરે હું દેવ, ઇન્દ્ર
વગેરે થાઉં

૩. જીવિતાર્થસા પ્રયોગ (જીવિતાર્થસંસંધ્યોગે)—બહુ
પગિવાર અને લોક પ્રશંસાના મોહ, કીર્તિ નિમિત્તે અધિક જીવિત
રહેવાની ઇચ્છા કરવી તે

૪. મરણાર્થસા પ્રયોગ (મરણાર્થસંસંધ્યોગે)—અનશન
કરીને પ્રશંસા નહિ થવાથી ક્રુધા આદિના કષ્ટથી કંટાળી શીઘ્ર
મરણની વાંછના કરવી તે

૫. કામલોકાર્થસા પ્રયોગ (કામલોકાર્થસંસંધ્યોગે)—
અનશન કરીને મનુષ્ય અને દેવતા સંજ્ઞાથી કામ અર્થાત્ શબ્દ અને
કપ; અને ભોગ અર્થાત્ ગધ, રસ અને સ્પર્શની પ્રાપ્તિ અર્થે ચિંત-
વના કરવી તે.

—ઉપાસક દશામ

—ભાયાણીકૃત પ્રતિક્રમણસૂત્ર

૩૧૮-શ્રાવકના પાંચ અભિગમ

ઉપાશ્રયની હદમાં પહોંચતાં જ શ્રાવકોએ પાંચ અભિગમોનું
પાલન કરવું જોઈએ. સાધુ મુનિગણની પામે જતાં પાળવાના નિયમો
અભિગમ કહેવાય છે. તે પાંચ છે:—

૧. સચિત્ત દ્રવ્ય જેમકે પુષ્પ, પાન વગેરેનો ત્યાગ.
૨. અચિત્ત દ્રવ્ય જેમકે વસ્ત્ર વગેરે મર્યાદિત કરવાં.

૩. એક ખેસ રાખીને, અર્થાત્ ખેમને જનોઈની પેઠે રાખીને,
૪. મુનિરાજ દષ્ટિગોચર થતા જ હાથ જોડવા.
૫. મનને એકાગ્ર કરવું

—મગવતીરાનક ૨ ઉદ્દેશ ૫, સૂ. ૧૦૬.

૩૧૬-ચારિત્રની વ્યાખ્યા અને ભેદ

ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષય, ઉપગમ અથવા ક્ષયોપશમથી થતા વિરતિ પરિણામોને ચારિત્ર કહે છે.

અન્ય જન્મમાં ગ્રહણ કરેલ કર્મ મચપને દૂર કરવા મોક્ષાભિલાષી આત્માનું ભર્વ સાવધ યોગથી નિવૃત્ત થવું તે ચારિત્ર કહેવાય છે તેના પાંચ ભેદ —

- ૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨. હેટોપરચાપનિક ચારિત્ર,
૩. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર,
૫. મયાખ્યાત ચારિત્ર.

૧. સામાયિક ચારિત્ર—મગભાવમાં રહેવા માટે બધી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તે સામાયિક ચારિત્ર

સર્વ સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ અને નિગ્રહ વ્યાપારનું સેવન કરવું તે સામાયિક ચારિત્ર છે.

રાગદ્વેષ રહિત ક્રિયા અનુષ્ઠાનને સામાયિક ચારિત્ર કહે છે, જે ભવાદ્રવીમાં ભગણ કરવાથી પેદા થતા ક્લેશનો પ્રતિસ્રણ નાશ કરે છે, નિરૂપમ સુખ આપે છે અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની પર્વાઓને પ્રાપ્ત કરાવે છે સામાયિકના બે ભેદ છે:—

ધર્ત્વર કાલિક સામાયિક-અહ્મકાલિન સામાયિક. બવિષ્યમાં બીજી વખત અપાતા સામાયિક વ્રતને પૂર્વે જે અહ્ય કાળ માટે અપાય છે તે ધર્ત્વર કાલિક સામાયિક કહેવાય છે. પહેલા અને અંતિમ તીર્થકર ભગવાનના તીર્થમાં જ્યાં સુધી શિષ્યમાં મહાવ્રતનું આરોપણ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી તે શિષ્યની ધર્ત્વર કાલિક સામાયિક સમજવી.

યાવત્કલિક સામાયિક-એટલે કે નિરતિચાર, યાવત્ જીવન સામાયિક રહે તે યાવત્કલિક સામાયિક છે. પહેલા અને અંતિમ તીર્થકરો સિવાયના બાકીના બાવીસ તીર્થકરો અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રના તીર્થકરોના સાધુઓને યાવત્કલિક સામાયિક હોય છે. તેમને બીજી વખત સામાયિક વ્રત અપાતું નથી.

૨. ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર-પૂર્વેના દીક્ષાપર્વાવનો છેદ કરી જે પોતાના આત્માને પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મમાં રધાયે તે, ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રના પ્રથમ અને ચરમ તીર્થકરોના તીર્થમાં હોય છે, શેષ તીર્થકરોના તીર્થમાં હોતું નથી.

ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્રના બે ભેદ છે:-

૧. નિરતિચાર ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર,
૨. સાતિચાર ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર.

નિરતિચાર ઉદોપસ્થાપનિક-પ્રથમ દીક્ષિત સાધુને અને એક તીર્થમાંથી બીજી તીર્થમાં પ્રવેશ કરનાર સાધુને કરીને મહાવ્રતો આપવાં પડ્યા હોય તે નિરતિચાર ઉદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર છે.

સાતિયાર હેટોપસ્થાપનિક ચારિત્ર—આતિચાર યુક્ત થવાથી મૂળ ગુણનો ધાત કરનાર સાધુની દીક્ષાપર્વામ હેટી ફરી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવું પડે તે સાતિચાર હેટોપસ્થાપનિક ચારિત્ર છે.

૩. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર—જે ચારિત્રમાં પરિહાર—તપ-વિશેષથી કર્મનિર્જરારૂપ આત્માની શુદ્ધિ થાય તેને પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહે છે. અથવા—

જે આગ્નિમા અનેપણીયાદિનો પરિયાગ વિશેષ રૂપથી શુદ્ધ હોય છે તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર છે.

સ્વયં તીર્થંકર ભગવાન પાસે, અથવા તીર્થંકર ભગવાન પાસે રહીને પહેલાં જેણે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હોય તેની પામે આ ચારિત્ર ક્ષેત્રમાં આવે છે. નવ સાધુનો મણુ પરિહાર તપ અંગીકાર કરે છે. તેમાંથી ચાર તપ કરે છે જે પરિહારિક કહેવાય છે. ચાર વૈયાઘ્રત્મ કરે છે જે અનુપારિહારિક કહેવાય છે, અને એક કલ્પસ્થિત અર્ધાત્મ ગુરુ રૂપે રહે છે, જેની પાસે પારિહારિક અને અનુપારિહારિક સાધુ આલોચના, વંદના, પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરે છે.

પારિહારિક સાધુ ત્રીઘ્ન ઋતુમાં જઘન્ય એક ઉપવાસ, મધ્યમ જે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ તપ કરે છે. શિશિર કાળમાં જઘન્ય જે, મધ્યમ ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ તપ કરે છે. વર્ષા ઋતુમાં જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ તપ કરે છે. બાકી ચાર અનુપારિહારિક અને કલ્પસ્થિત, એમ કુલ પાંચ સાધુ પ્રાપ્ત નિત્ય ભોજન કરે છે. તેઓ ઉપવાસ કરતા નથી, પણ હમેશાં આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે પરિહારિક સાધુ છ માસ સુધી તપ

કરે છે. છ માસ તપ કર્યા બાદ તેઓ અનુપાગિદારિક અર્થાત્ વૈયાજત્વ કરનાર બને છે અને વૈયાજત્વ કરનાર સાધુ પારિદારિક બને છે અર્થાત્ તપ કરવા માટે છે. આ ક્રમ પણ પૂર્વ-ત્ત છ માસ સુધી ચાલે છે. આ પ્રમાણે આઠ સાધુનું તપ પૂર્ણ થયે તેમાના એકને ગુરુપદે સ્થાપિત કન્યાગા આવે છે, અને જાડીના સાત વૈયાજત્વ કરે છે, અને ગુરુદે રહેવા સાધુ પણ તપ કરવાનું શરૂ કરે છે. તેઓ પણ છ માસ સુધી તપ કરે છે. આ પ્રમાણે અદ્યાર માસમા આ પરિદાર તપનું કલ્પ પૂર્ણ થાય છે. પરિદાર તપ પૂર્ણ થયે તે સાધુઓ કા તે એ કલ્પનો પુનઃ પ્રારંભ કરે છે અથવા જિનકલ્પ ધારણ કરી લે છે અથવા ગરુડમા પાછા આવે છે. આ ચારિત્ર છેદોપસ્થાપનિક ચારિત્ર-ત્રાજાને જ હોય છે, અન્યને નહિ.

પરિદાર વિશુદ્ધિ ચારિત્રના બે પ્રકાર છે.—

૧. નિર્વિશ માનક—એટલે કે તપ કરનાર તેનું ચારિત્ર નિર્વિશ માનક પગિદાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે.

૨. નિર્વિષ્ટ કામિક—તપ કર્યા બાદ વૈયાજત્વ કરનાર અનુપાગિદારિક સાધુ તથા તપ કર્યા બાદ ગુરુપદે ગ્રહેષ સાધુ નિર્વિષ્ટ કામિક સાધુ કહેવાય છે. તેનું ચારિત્ર નિર્વિષ્ટ કામિક પરિદાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે.

૪. મૂલ્ય સંપરાય ચારિત્ર—મપરાય એટલે કપાય. જે ચારિત્રમા કોઈ આદિ કપાય ઉદયમાન નથી હોતા, પણ સદમ મપરાય અર્થાત્ મેલવસનના લોભનો અંશ આતિ સદમ માળે રહે છે તેને સદમ મપરાય ચારિત્ર કહે છે. તેના બે પ્રકાર છે :—

૧. વિશુદ્ધ્ય માનક સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર,
૨. સંકલ્પસ્ય માનક સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર.

ઉપશમ શ્રેણી કે ક્ષપક શ્રેણી પર ચડના સાધુના પરિણામ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ રહેવાથી તેનું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર વિશુદ્ધ્યમાન કહેવાય છે.

ઉપશમ શ્રેણીથી નીચે પડતા સાધુના પરિણામ સંકલ્પેશ યુક્ત હોવાથી તેનું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર સંકલ્પસ્યમાન કહેવાય છે.

૫. યથાખ્યાત ચારિત્ર—સર્વથા કપાયનો ઉદય ન હોવાથી અતિચાર રહિત પારમાર્થિકરૂપથી પ્રસિદ્ધ ચારિત્રને યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે. અથવા અકપાયી સાધુના નિરતિચાર યથાર્થ ચારિત્રને યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે.

યથાખ્યાત ચારિત્રના બે પ્રકાર છે: (૧) ઉદારથ એટલે હજી જોને કેવળ જ્ઞાન થયું નથી તેવા અને (૨) કેવળી. અથવા ઉપશાંત મોહ અને ક્ષીણ મોહ, અથવા પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી એવા બન્ને બેદ યથાખ્યાત ચારિત્રના છે. સયોગી કેવળી અને અયોગી કેવળીના બેઠથી પણ યથાખ્યાત ચારિત્રના બે પ્રકાર છે.

—કાણ્યાંક ૫, ઉદેશ ૨, સૂત્ર ૪૧૮.

—અનુયોગદ્વાર

—અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ

—વિરોધાવરવદલાખ્ય

૩૨૦-મહાવ્રતની વ્યાખ્યા અને બેદ

દેશવિરતિ શ્રાવકની અપેક્ષાએ મહાન શુભચાન સાધુ મુનિરાજનાં સર્વવિરતિરૂપ વ્રતોને મહાવ્રત કહે છે. મહાવ્રત પાંચ છે:—

૧. પ્રાણાતિપાત વિરમણ મહામત,
૨. મૃપાવાદ વિરમણ મહામત,
૩. અદત્તાદાન વિરમણ મહામત,
૪. મૈથુન વિરમણ મહામત,
૫. પરિગ્રહ વિરમણ મહામત.

૧. પ્રાણાતિપાત વિરમણ મહામત—પ્રભાદપૂર્વક સૂક્ષ્મ અથવા બાદર, ત્રમ અથવા સ્થાવરરૂપ સમસ્ત જીવોની પાંચ ધન્દ્રિય, મન, વચન, કાયા, આસોન્નૃવામ અને આયુષ્યરૂપ દસ પ્રાણોમાંથી કોઈ પણ પ્રાણનો અતિપાત (નાશ) કરવો તે પ્રાણાતિપાત છે. મમ્યગ્જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક જીવન પર્યંત પ્રાણાતિપાતથી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી નિવૃત્ત થવું તે પ્રાણાતિપાત વિરમણરૂપ મહામત છે.

૨. મૃપાવાદ વિરમણ મહામત—પ્રિયકારી, પથ્યકારી અને સત્ય વચનને છોડી કપાય, ભય, હાસ્ય આદિને વશ થઈ અસત્ય, અપ્રિય અને અહિતકારી વચન બોલવા તે મૃપાવાદ છે. સૂક્ષ્મ અને બાદરના બેદથી અસત્ય વચન બે પ્રકારે છે. સહસ્રાવ પ્રતિષેધ, અસહ-શાવેદ્બાવન.

નોંધ: અર્થાન્તર અને ગહાના બેદથી અસત્ય વચનના ચાર ભેદ પણ છે. અસત્ય વચનના ચાર ભેદ અને તેની વ્યાખ્યા બોલ નં ૨૭૪ માં આપવામાં આવી છે.

ચોરને ચોર કહેવો, કોઢીઆને કોઢીઓ કહેવો, કાણુને કાણો કહેવો આદિ અપ્રિય વચન છે. શિકારીના પૂછવાથી કે ‘આ જામુથી મૃગ મર્યો?’ તેનો ઉત્તર આપતા મૃગ કંઈ જાણુ ગયો તે ખતાવવું

તે અદિન વચન છે. હિંદુ અગ્નિ અને અદિન બન્ને વચનો વ્યવહારમાં સત્ય હોવા છતાં પણ પરપીડાકારી હોવાથી અને પ્રાણીઓની હિંમારૂપ પાપના હેતુ હોવાથી ગાવણ છે. એટલે હિંમારૂપ હોવાથી વાગ્તવિક રીતે અમત્ય છે. એવા અમત્યથી જીવન પર્વત ત્રણ કમળ અને ત્રણ મોગથી નિરૂત્ત થવું ને અભાવાદિ વિગ્મભૂત । જીવું મહાવ્રત છે.

૩. અદત્તાદાન વિગ્મભૂ મહાવ્રત—ઠાઈ પણ જગ્યા ગ્રામ, નગર, આરણ્ય આદિમાંથી મચિત્ત, મચિત્ત, અદ્ય, બહુ, અણુ, રથુળા આદિ વસ્તુને તેના સ્વામીની આજ્ઞા વિના લેવી તે અદત્તાદાન છે. આ અદત્તાદાન સ્વામી, જીવ, તીર્થંકર અને ગુરુના બેઠથી ચાર પ્રકારનું છે.—

૧. સ્વામીએ આપ્યા વિના તૃણ, કાષ્ઠ આદિ વસ્તુ લેવી તે સ્વામી અદત્તાદાન છે

૨. ઠાઈ મચિત્ત વસ્તુ સ્વામીએ આપી દીધી હોય, પરંતુ તે વસ્તુના અધિક્ષતા જીવની આજ્ઞા વિના લેવી તે જીવ અદત્તાદાન છે. જેમકે માતા પિતા અથવા ગરુડક દ્વારા પુત્રાદિની શિષ્ય તરીકે ભિક્ષા આપવા છતાં, તેના દીક્ષા લેવાના પરિણામ ન હોવા છતાં તેની અનુમતિ લીધા મિવાય તેને દીક્ષા આપી દેવી તે જીવ અદત્તાદાન છે. એ પ્રમાણે મચિત્ત પૃથ્વી આદિ તેના સ્વામીએ આપ્યા છતાં પૃથ્વીકાવના સ્વામી જીવની આજ્ઞા ન હોવાથી તેન બોગવવાથી જીવ અદત્તાદાન છે આ પ્રમાણે મચિત્ત વસ્તુને બોગવવાથી પ્રથમ મહાવ્રતની માથેસાથે ત્રીજું મહાવ્રત પણ તૂટે છે.

૩. તીર્થંકર દેવે પ્રતિજ્ઞા કરેલ આધાકર્માદિ આધાર અદ્ય કરવો તે તીર્થંકર અદત્તાદાન છે.

૪. સ્વામી દ્વારા નિર્દોષ આહાર-પાણી અપાયા છતાં ગુરુની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી સિવાય તેને ભોગવવાં તે ગુરુ અદત્તાદાન છે.

કોઈ પણ ક્ષેત્ર અને વસ્તુવિષયક ઉક્ત ચારે પ્રકારના અદત્તાદાનથી સદા મારે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી નિવૃત્ત થવું તે અદત્તાદાન વિરમણુરૂપ ત્રીજું મહાવ્રત છે.

૪. મૈથુન વિરમણુ મહાવ્રત—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંક મંત્રથી દિવ્ય અને ઔદાગિક કામ-સેનનનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરવો તે મૈથુન વિરમણુરૂપ ચોથું મહાવ્રત છે.

૫. પરિમલ વિરમણુ મહાવ્રત—અલ્પ, ગદ્ગદ, અણુ, રચૂળ, સચિત્ત, અચિત્ત આદિ સનન્ત દ્રવ્યવિષયક પરિમલનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરવો તે પરિમલ વિરમણુરૂપ પાંચમું મહાવ્રત છે. મૂર્છા, મમત્વ હોવા તે ભાવ પરિમલ છે અને તે ત્યાગ્ય છે. મૂર્છા ભાવનું કારણ હોવાથી જાણ સધળી વસ્તુઓ દ્રવ્ય પરિમલ છે અને તે પણ ત્યાગ્ય છે. ભાવ પરિમલ મુખ્ય છે અને દ્રવ્ય પરિમલ ગૌણ. તેથી એવું કહ્યું છે કે જો ધર્મોપકરણ અને સરીર ઉપર યતિને મૂર્છા, મમતા ભાવજનિત રાગભાવ ન હોય તો તેને ધારણ કરવા છતાં અપરિમલો જ છે.

—દશવેદાધિક અધ. ૪

—કાણામ ૫, સુત્ર ૩૮૬

—ધર્મસમલ અધિકાર ૩, પૃ ૧૨૦ થી ૧૨૪.

—પ્રવચન સારોજીય ગાથા ૫૫૩

૩૨૧-પ્રાણુતિપાત વિરમણુરૂપ પ્રથમ મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

૩. સાધુએ ઉપાશ્રયની સીમાને સ્પષ્ટ કરી તે પ્રમાણે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી તેનું ચેતન કરવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે એક વખત સ્વામીએ ઉપાશ્રયની આજ્ઞા આપવા છતાં પણ વારંવાર તેનું પરિમાણ સ્પષ્ટ કરી આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ઉપાશ્રય માટે આજ્ઞા દેવા છતાં, ઝાનાદિ અવસ્થામાં લઘુ નીત, ગુરુ નીત પરહવા, હાથ-પગ ધોવા વગેરેનાં સ્થાનોની યાચના કરવી જોઈએ, તેથી દાનાનું દિલ દુઃખ ન પામે.

૪. ગુરુ અથવા રત્નાધિકની આજ્ઞા લઈ આદાર કરવો જોઈએ. આશય એ છે કે સૂત્રોની વિધિ માફક પ્રાસુક એવણીય પ્રાપ્ત થયે આદારને ઉપાશ્રયમાં લાવી ગુરુ સમક્ષ આલોચના કરી તેમને આદાર બતાવી, સાધુમંડળી સાથે અથવા એકલા ખાવો જોઈએ. ધર્મના સાધનભૂત અન્ય ઉપકરણોનું મદલ્ય અને તેનો ઉપયોગ પણ ગુરુ-આજ્ઞા લઈને જ થવાં જોઈએ.

૫. ઉપાશ્રયમાં રહેલા સમાન આચારવાળા સંજોગી સાધુઓ પાસેથી નિયત ક્ષેત્ર અને કાળ માટે ઉપાશ્રયની આજ્ઞા મેળવી ત્યાં રહેવું અને બોઝનાદિ કરવું જોઈએ, અન્યથા ચોરીનો દોષ લાગે છે.

૩૨૪-મંથુન વિરમણુરૂપ ચતુર્થ મહાવ્રતની પાંચ કાવનાઓ

૧. જ્ઞાનચારીએ આદાર મંથનમાં મંથન રહેવું જોઈએ. અતિ રિગ્ધ, સરસ આદાર કરવો નહિ, ન પરિમાણથી અધિક આદાર દેવો. અન્યથા જ્ઞાનચર્યની વિરામના થવા મંભવ છે. યોગ્ય માત્રાથી અધિક આદાર તો જ્ઞાનચર્ય સિવાય શરીર માટે પણ ખીડાકારી છે.

૨. અહ્યારીએ શરીરની વિભૂષા અર્થાત્ શોભા, શુશ્રૂષા કરવી નહિ રંગાન, વિલેપન, કેશ ઝોળવા વગેરે શરીરની મળવટમાં દત્તચિત્ત માધુનું લગેશાં ચંચળ ચિત્ત રહે છે અને તેથી વિકાગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એથા વ્રતની વિરાધના પણ ચર્ચ શકે છે.

૩. સ્ત્રી અને તેના મનોહર મુખ, નેત્ર આદિ અંગોને કામ-વામનાની દૃષ્ટિથી નિરખવાં નહિ વામનાથી ભરેલ દૃષ્ટિથી જોતાં અહ્યર્થનું ખડન થવા મંભવ છે.

૪. સ્ત્રીઓ સાથે પન્થિય રાખવો નહિ સ્ત્રી, પશુ, નપુમકથી સંબંધિત ઉપાશ્રય, શયન, આમન આદિનું મેવન કરવું નહિ અન્યથા અહ્યર્થવ્રતનો ભંગ મંભવિત છે.

૫ તત્ત્વજ્ઞ મુનિ સ્ત્રીવિપત્ત કથા કરે નહિ. સ્ત્રીકથામાં આમકત સાધુનું ચિત્ત વિકૃત બની જાય છે. ઓડ્યાને અહ્યર્થ માટે ધાતક સમજી અહ્યારીએ તેથી સદા દૂર રહેવું જોઈએ.

આચારાંગ મુત્ર અને મમવામાંગ મુત્રમા અહ્યર્થ વ્રતની ભાવનાઓમાં શરીરની શોભા-વિભૂષા ત્યાગ કરવાની જગ્યાએ પૂર્વકીડિત અર્થાત્ ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભોગવેલા કામભોગ આદિનું અગરણ ન કરવાનું સમ્બેલ છે. કારણ પૂર્વ રતિ અને કીડાનું અગરણ કરવાથી કામામિ પ્રદીપ્ત થાય છે, જે અહ્યર્થ માટે ધાતક છે.

૩૨૫-પરિગ્રહ વિરમણરૂપ પાંચમા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષય-(૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) ગંધ, (૪)

રસ અને (૫) સ્પર્શ-ધ્વનિ-ગોચર થતાં મનોજ પર મૂર્છા-ગૃહિ ભાવ ન લાવવો, અને અમનોજ પર દેવ ન કરવો. જો કે વિષયો ગોચર થતાં ધ્વનિઓ તેને બાગવે છે જ, પરંતુ સાધુએ મનોરુ અને અમનોજ વિષયો પર તામદ્વેષ કરવો જોઈએ નહિ. પાંચમા વ્રતમાં મૂર્છાઉપ પરિવ્રજનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. તેથી મૂર્છા-અમત્વ કરવાથી વ્રત ખંડિત થાય છે.

બોલ ન. ૩૧૬ થી બોલ ન. ૩૨૫ સુધી માટે

લીધેલા પ્રમાણે:—

—હરિભદ્રીય આચર્યક પ્રતિક્રમણાચયન પૃ ૬૫૮

—પ્રવચન સારોબાર ગાથા ૬૩૬ થી ૬૪૦, પૃ. ૧૧૭.

—સમવાચામ, સમવાચ ૨૫

—આચારાંગ સુત્ર, સુત્રકંઠ ૨, ચૂલા ૩.

—પ્રમંસંમદ અધિકાર ૩, પૃ. ૧૨૫.

૩૨૬-વેદિકા પ્રતિલેખનાના પાંચ લેહ

૭ પ્રમાદ પ્રતિલેખનામાં ૭ટી વેદિકા પ્રતિલેખના છે. તેના પાંચ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. ઊર્ધ્વ વેદિકા, ૨. અધો વેદિકા,
૩. તિર્ગ્ગવેદિકા, ૪. દ્વિધા વેદિકા,
૫. એકતો વેદિકા.

૧. ઊર્ધ્વ વેદિકા—ગજો ઘૂંટણ ઉપર હાથ રાખી પ્રતિલેખના કરવી તે ઊર્ધ્વ વેદિકા છે.

૨. અધો વેદિકા—જને ઘૂંટણો નીચે હાથ રાખી પ્રતિવેખના કરવી તે અધો વેદિકા છે.

૩. તિર્યગ્વેદિકા—જને ઘૂંટણો પાસે હાથ રાખી પ્રતિવેખના કરવી તે તિર્યગ્વેદિકા છે.

૪. દ્વિધા વેદિકા—જને ઘૂંટણોને જન્ને જુમ્મઓની વચ્ચે રાખી પ્રતિવેખના કરવી તે દ્વિધા વેદિકા છે.

૫. એકતો વેદિકા—એક ઘૂંટણને જન્ને જુમ્મઓની વચ્ચે રાખી પ્રતિવેખના કરવી તે એકતો વેદિકા છે.

—કાણામ ૬, ઉદેસા ૩, સૂત્ર ૫૦૩

૩૨૭-પાંચ સમિતિની વ્યાખ્યા અને તેના જોડ

પ્રસરત એકામ પરિણામપૂર્વક આગમોક્ત સમ્બદ્ધ પ્રગતિને સમિતિ કહે છે, અથવા—

પ્રાણાતિપાનથી નિવૃત્ત થતા માર્ટે વતનાપૂર્વક સમ્બદ્ધ પ્રગતિ કરવી તેને સમિતિ કહે છે. સમિતિ પાંચ છે—

૧. ઈર્ષ્યા સમિતિ, ૨. ભાયા સમિતિ,
૩. એપણા સમિતિ, ૪. આદાનબદ્ધ માન નિરોધણા સમિતિ,
૫. ઉચ્ચાર પ્રસવણ જેવ સિંધાણ જટ્ય પરિરથાપનિકા સમિતિ

૧. ઈર્ષ્યા સમિતિ—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના નિમિત્તે આગમોક્ત કામમાં યુગ પરિભાણ જૂમિને એકામ ચિત્તથી જ્ઞેતા રાજ-માર્ગ આદિમાં વતનાપૂર્વક ગમનાગમન કરવું તે ઈર્ષ્યા સમિતિ છે.

૨. ભાષા સમિતિ—યતનાપૂર્વક ભાષણમાં પ્રવૃત્ત થવું અર્થાત્ આવશ્યકતા હોય ત્યારે ભાષાના દોષોનો પરિહાર કરી સત્ય, દિન, મિત અને અર્થદિગ્ધ વચ્ચેના બોલવાં તે ભાષા સમિતિ છે.

૩. એપણા સમિતિ—ગવેપણુ, મદણુ અને ગ્રામ્ય મંજંધી એપણાના દોષોથી અદ્વિગિત વિશુદ્ધ આદારપાણી, રજ્જેદરણુ, મુખ-વસ્ત્રિકા આદિ ઔધિક ઉપધિ અને શય્યા, પાટ, પાટલાદિ ઔપમદિક ઉપધિનું મદણુ કરવું તે એપણા મગિતિ છે.

ગોંધ—ગવેપણુના, મદણુના અને ગ્રામ્યપણુનાં રવરૂપ બોલ ન. ૯૩મા બતાવ્યા છે.

૪. આદાન ભંડ માત્ર નિક્ષેપણુ સમિતિ—આસન, સંસ્તારક, પાટ, પાટલા, વસ્ત્ર, પાત્ર, દંડાદિ ઉપકરણોને ઉપયોગપૂર્વક ભેઈ, રજ્જેદરણુદિથી પૂંછ સેવાં અને ઉપયોગપૂર્વક ભેઈ પૂંજેલી જૂમિ પર મૂકવા તે આદાન ભંડ માત્ર નિક્ષેપણુ સમિતિ છે.

૫. ઉચ્ચાર પ્રસ્તવણુ ખેલ સિંધાણુ જલ્લ પરિસ્થાપનિકા સમિતિ—જગ્યાના દોષો વર્ણ, પરદવા યોગ્ય લઘુનીત, ગુરુનીત, થૂંક, કદ, નાકનો મળ અને મેલ આદિને નિર્જીવ હચિત જગ્યાએ ઉપયોગપૂર્વક પરદવા તે ઉચ્ચાર પ્રસ્તવણુ ખેલ સિંધાણુ જલ્લ પરિસ્થાપનિકા સમિતિ છે.

—સમવાયાંગ ૫

—કાણાંગ ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૫૭

—ધર્મસંમદ અધિકાર ૩, પૃ. ૧૩૦.

—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ. ૨૪.

૩૨૮-આચાર પાંચ

જોડ માટે થતા જ્ઞાનાદિના સેવન૩૫ અનુષ્ઠાન વિગેરેને આચાર કહે છે, અથવા—

ગુણવૃદ્ધિ માટે કરવામાં આવતા આચરણને આચાર કહે છે, અથવા—

પૂર્વ પુરુષોથી આચરણ જ્ઞાનાદિ આમેવન વિધિને આચાર કહે છે આચારના પાંચ ભેદ છે:—

૧. જ્ઞાનાચાર, ૨. દર્શનાચાર,
૩. ચારિત્રાચાર, ૪. તપાચાર,
૫. વીર્યાચાર.

૧. જ્ઞાનાચાર—સમ્યક્ તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવામાં કારણભૂત શ્રુત-જ્ઞાનની આરાધના કરવી તે જ્ઞાનાચાર છે.

૨. દર્શનાચાર—દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનું નિ સકિતાન્નિ ૩૫થી ગુણ આરાધન કરવું તે દર્શનાચાર છે.

૩. ચારિત્રાચાર—જ્ઞાન અને વ્રદાપૂર્વક મર્વ માત્રવ યોગોનો ત્યાગ કરવો તે ચારિત્ર છે તેનું મેવન તે ચારિત્રાચાર છે.

૪. તપાચાર—ઈચ્છા નિરોધ રૂપ અગશન આદિ તપનું મેવન કરવું તે તપાચાર છે.

૫. વીર્યાચાર—પોતાની શક્તિનું ગોપન (છુપાવવું તે) નદિ કરતાં ધર્મકાર્યોમાં યથાશક્તિ મન, વચન, કાયા દ્વારા પ્રવૃત્તિ કરવી તે વીર્યાચાર છે.

—કાણ્ડાંગ ૫, ઉદેશ ૨, સૂત્ર ૪૩૨.

—મર્મસંચય અધિકાર ૩, પૃષ્ઠ ૧૪૦.

૩૨૯-આચાર પ્રકરણના પાંચ પ્રકાર

આચારાંગ નામના પ્રથમ અંગના નિગ્રાધ અધ્યયનને આચાર પ્રકરણ કહે છે. નિગ્રાધ અધ્યયન આચારાંગ સૂત્રની પાંચમી ચૂલિકા છે. તેના વીશ ઉદ્દેશ છે. તેમાં પાંચ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનું વર્ણન છે. તેથી તેના પાંચ પ્રકાર કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે:—

૧. માસિક ઉદ્ધાતિક, ૨. માસિક અનુદ્ધાતિક,
૩. ચૌમાસી ઉદ્ધાતિક, ૪. ચૌમાસી અનુદ્ધાતિક,
૫. આરોપણા.

૧. માસિક ઉદ્ધાતિક—ઉદ્ધાત અર્થાત્ વિભાગ કરીને જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે તે ઉદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત છે. એક માસના ઉદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત માસિક ઉદ્ધાતિક છે. તેને લઘુમાસ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કહે છે.

૧. માસના અર્ધા પંદર દિવસ અને માસિક પ્રાયશ્ચિત્તના પર્વવર્તી ૨૫ દિવસના અર્ધા ૧૨૫ દિવસ—તે જલે મળી ૨૭૫ દિવસ થાય છે. આ પ્રમાણે ભાગ કરી જે એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે તે માસિક ઉદ્ધાતિક અથવા લઘુમાસ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

૨. માસિક અનુદ્ધાતિક—જે પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગ ન કરવામાં આવે અર્થાત્ લઘુકરણ ન હોય તે અનુદ્ધાતિક છે અનુદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્તને ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કહે છે. એક ગામનુ ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત અનુદ્ધાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

૩. ચૌમાસી ઉદ્ધાતિક—ચાર ગામના લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તને ચૌમાસી ઉદ્ધાતિક કહે છે.

૪. ચૌમાસી અનુદ્ધાતિક—ચાર ગામના ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત ચૌમાસી અનુદ્ધાતિક કહેવાય છે.

દોષોમાં ઉપયોગ, અનુપયોગ તથા આમક્રિતપૂર્વક સેવનની અપેક્ષા તથા દોષોની ન્યૂનાધિકતા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ જન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે આપવામાં આવે છે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તપ પણ કરવામાં આવે છે. દીક્ષાનો ઉદ્ધ પણ કરાય છે. એનો બીજો વિચાર છે સૂત્રોથી જાણવો.

૫. આરોપણ—એક પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપર બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત ચડાવવું તે આરોપણ છે. તપ પ્રાયશ્ચિત્ત ૭ ગામ સુધી ઉપરાઉપરી આપી શકાય છે, તેથી વધારે નહિ.

—ઠાણા ૫, ઉદેસા ૨, સૂત્ર ૪૩૩.

૩૩૦-આરોપણના પાંચ ભેદ

૧. પ્રસ્થાપિતા, ૨. સ્થાપિતા, ૩. ફરના,
૪. અફરના, ૫. દાગડગા.

૧. પ્રસ્થાપિતા—આરોપતા પ્રાયશ્ચિત્તનું પાલન કરવામાં આવે છે તેને પ્રસ્થાપિતા આરોપણા કહે છે.

૨. સ્થાપિતા—જે પ્રાયશ્ચિત્ત આરોપણાથી આવેલું છે તેનું વૈયાટ્યાદિ કારણોથી તે જ વખતે પાલન ન કરતાં આગળ માટે સ્થાપિત કરવું તે સ્થાપિતા આરોપણા છે.

૩. કૃત્તેના—દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છ માસ ઉપરાંતનું ન હોવાથી પૂર્ણ સેવન કરવામાં આવે અને જે પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઘટાડો ન કરવામાં આવે તે કૃત્તેના આરોપણા છે.

૪. અકૃત્તેના—અપરાધનું બાહ્ય હોવાથી છ માસથી અધિક આરોપણા પ્રાયશ્ચિત્ત આવવા છતાં ઉપરના પ્રાયશ્ચિત્તના જે દિવસો છે તેને જેમાં ઓછા કરી દેવામાં આવે તે અકૃત્તેના આરોપણા છે.

૫. હાડાહડા—કષ્ટ અથવા ગુરુ એક, બે, ત્રણ આદિ માસનું જે કાષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત આવ્યું, તેનું જેમાં તાત્કાલિક સેવન કરવામાં આવે તેને હાડાહડા આરોપણા કહે છે.

—કાણ્ય ૫, કલેશ ૨, સૂત્ર ૪૩૩.

—સમવાયાગ ૨૮

૩૩૧-પાંચ શૌચ (શુદ્ધિ)

શૌચ અર્થાત્ મલિનતા દૂર કરવા રૂપ શુદ્ધિ પાંચ પ્રકારની છે:—

૧. પૃથ્વી શૌચ, ૨. જલ: શૌચ, ૩. તેજ: શૌચ,
૪. મંત્ર શૌચ, ૫. બ્રહ્મ શૌચ.

૧. પૃથ્વી શૌચ—માટીથી ધૃણિત મળ અને ગંધને દૂર કરવાં તે પૃથ્વી શૌચ છે.

૨. જલ: શૌચ—પાણીથી ધોઈ મલિનતા દૂર કરવી તે જલ: શૌચ છે.

૩. તેજ: શૌચ—અગ્નિ અને અગ્નિના વિકાર સ્વરૂપ ભરમથી શુદ્ધિ કરવી તે તેજ: શૌચ છે.

૪. મંત્ર શૌચ—મંત્રથી થતી શુદ્ધિ મંત્ર શૌચ છે.

૫. બ્રહ્મ શૌચ—બ્રહ્મવર્ચાદિ કુસંગ અનુષ્ઠાન, જે આત્માના કામ-ક્રિયાવાદિ અર્થતર મળની શુદ્ધિ કરે છે તે બ્રહ્મ શૌચ કહેવાય છે. સત્ય, તપ, ઇન્દ્રિય-નિમગ્ન અને સર્વે પ્રાણીઓ ઉપર દયાભાવ રૂપ શૌચનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે.

તેમાં પહેલાંના ચાર શૌચ દ્રવ્ય શૌચ છે અને બ્રહ્મ શૌચ ભાવ શૌચ છે.

—ઢાણાંક ૫, શ્લોક ૩, સૂત્ર ૪૪૬.

૩૩૨-પાંચ પ્રકારનાં પ્રત્યાખ્યાન

પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચક્ષ્યાણ) પાંચ પ્રકારે શુદ્ધ હોય છે. શુદ્ધિના બેદથી પ્રત્યાખ્યાન પણ પાંચ પ્રકારનાં છે.

૧. શ્રદ્ધાન શુદ્ધ, ૨. વિનય શુદ્ધ,
૩. અનુભાવણુ શુદ્ધ, ૪. અનુપાવન શુદ્ધ, ૫. ભાવ શુદ્ધ.

૧. શ્રદ્ધાન શુદ્ધ—જિન કલ્પ, રચવિર કલ્પ અને આવક ધર્મ-વિપવક તથા સુગિહ, દુર્ગિહ, પહેલા ચોથા પહેર અને ચરમ કાળે સર્વજ્ઞ ભાગવાને જે પ્રત્યાખ્યાન કહ્યાં છે તેના પર શ્રદ્ધા રાખવી તે શ્રદ્ધાન શુદ્ધ પ્રત્યાખ્યાન છે.

૨. વિનય શુદ્ધ—પ્રત્યાખ્યાનના સમયમાં મન, વચન, કાયાને ગોપવી અન્યનાધિક અર્થાત્, પૂર્ણ વંદનાની વિશુદ્ધિ રાખવી તે વિનય શુદ્ધ પ્રત્યાખ્યાન છે.

૩. અનુભાષણ શુદ્ધ—શુરને વંદન કરી તેમની સામે જામા રહી હાથ જોડી પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિ ગુરુનાં વચનોને ધીમા શબ્દો-માં અક્ષર, પદ, વ્યંજનની અપેક્ષાથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરીને ફરીથી બોલે તે અનુભાષણ (પરિભાષણ) શુદ્ધ છે.

૪. અનુપાસના શુદ્ધ—અટવી, દુષ્કાળ વગેરે કારણોથી તથા જ્વરાદિ મહારોગ થવા છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ ન કરતાં તેનું પાત્રન કરે તે અનુપાસના શુદ્ધ છે.

૫. ભાવ શુદ્ધ—રાગ, દ્વેષ, ઐદિક પ્રસંભા તથા ક્રોધાદિ પરિણામથી પ્રત્યાખ્યાનને દૂષિત ન કરવાં તે ભાવ શુદ્ધ છે.

ઉક્ત પ્રત્યાખ્યાન શુદ્ધિ સિવાય જ્ઞાન શુદ્ધને પણ છઠ્ઠો પ્રકાર મળેલ છે, જ્ઞાન શુદ્ધનું સ્વરૂપ આ છે:—

જિન કલ્પ આદિમાં મૂળ ગુણ ઉત્તર ગુણ-વિપવક જે પ્રત્યાખ્યાન જે કાળમાં કરવાં જોઈએ તે જાણવું તે જ્ઞાન શુદ્ધ છે. પણ

જ્ઞાન શુદ્ધનો સમાવેશ વ્રદાન શુદ્ધમાં થાય છે કારણ અદાન પણ જ્ઞાન વિશેષ જ છે.

—કાણાંચ ૫, ઉદેશા ૩, સૂત્ર ૪૬૬.

—હરિસદ્વીયાવરચક્ર પ્રત્યાખ્યાનાનિયમન ૫. ૮૪૭

૩૩૩-પાંચ પ્રતિક્રમણ

પ્રતિ એટલે પ્રતિક્રમ અને ક્રમણ એટલે ગમન. શુભ યોગોથી અશુભ યોગોમાં ગમેય વ્યક્તિનું પુનઃ શુભ યોગોમાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ છે. કહ્યું છે:—

સ્વસ્થાનાત્ યત્ પરસ્થાનં, પ્રમાદસ્ય વશાદ્ ગતમ્।
તન્નૈવ ક્રમણં ભૂયઃ, પ્રતિક્રમણમુચ્યતે ॥૧॥

અર્થાત્—પ્રમાદવશ આત્માના નિજ શુભોનો ત્યાગ કરી પર-શુભોમાં ગમેલા પુરુષનું પુનઃ આત્માના શુભોમાં આવવું તેને પ્રતિક્રમણ કહે છે.

વિવચનેદયી પ્રતિક્રમણ પાંચ પ્રકારે છે:—

૧. આશ્રવદાર પ્રતિક્રમણ, ૨. ગિચ્ચાત્વ પ્રતિક્રમણ,
૩. કપાય પ્રતિક્રમણ, ૪. યોગ પ્રતિક્રમણ,
૫. ભાવ પ્રતિક્રમણ.

૧. આશ્રવદાર (અસંયમ) પ્રતિક્રમણ—આશ્રવનાં દાર પ્રાણનિપાત, મૃપાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી નિરૂત્ત થવું, પુનઃ તેનું સેવન ન કરવું તે આશ્રવદાર પ્રતિક્રમણ છે.

૨. મિથ્યાત્વ પ્રતિક્રમણ—ઉપયોગ, અનુપયોગ અથવા સહસાકારવશ આત્મા મિથ્યાત્વ પરિણામમાં આવતાં તેથી નિવૃત્ત થવું તે મિથ્યાત્વ પ્રતિક્રમણ છે.

૩ કપાય પ્રતિક્રમણ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૩૫ કપાય પરિણામથી આત્માને નિવૃત્ત કરવો તે કપાય પ્રતિક્રમણ છે.

૪. યોગ પ્રતિક્રમણ—મન, વચન, કાયાના અશુભ વ્યાપાર પ્રાપ્ત થતાં આત્માને તેનાથી જુદો કરવો તે યોગ પ્રતિક્રમણ છે.

૫. ભાવ પ્રતિક્રમણ—આશ્રવદ્વાર, મિથ્યાત્વ, કપાય અને યોગમાં ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી પ્રજ્વલિત ન કરવી તે ભાવ પ્રતિક્રમણ છે.

શાસ્ત્રાં ૫, ઉદેશા ૩, સૂત્ર ૪૬૭.

—હરિસદ્ગીયાવરણક પ્રતિક્રમણાધ્યયન પૃષ્ઠ ૫૬૪

નોંધ—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને અશુભ યોગના બેઠથી પણ પ્રતિક્રમણ પાંચ પ્રકારનાં કહેવાય છે. કિન્તુ વારતવમાં આ અને ઉપરોક્ત પાંચ બેઠ એક જ છે. કારણ અવિરતિ અને પ્રમાદનો સમાવેશ આશ્રવદ્વારમાં થઈ જાય છે.

૩૩૪-ગ્રાસૈષણા(માંડલા)ના પાંચ દોષ

૧. સંયોજના, ૨. અપ્રમાણ, ૩. અંગાર,
૪. ધૂમ, ૫. અકારણ.

આ દોષોનો વિચાર સાધુ મંડળીમાં બેસી ભોજન કરતી વખતે કરવામાં આવે છે, તેથી તેને માંડલાના દોષો એમ પણ કહે છે.

૧. સંયોજના—હિલકપતા પેદા કરવા માટે એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે મેળવવું તે મંયોજના હોય છે. જેમકે રસ-યોદુપતાના કારણે દૂધ, ખાડ, ઘી આદિ દ્રવ્યોને સ્વાદ માટે મેળવવામાં આવે.

૨. અપ્રમાણ—સ્વાદના લોભે બોજનના પરિમાણનું અતિક્રમણ કરી અત્રિક આહાર કરવો તે અપ્રમાણ હોય છે.

૩. અંગાર—સ્વાદિષ્ટ, સગમ આહાર કરતી વખતે આહારની કે તેના દાતાની પ્રશંસા કરવી તે અંગાર હોય છે. જેવી રીતે અગ્નિમાં જળવાથી ઇંધન (લાકડું) કોલસો-અંગારો બની જાય છે, તેવી રીતે હિત રાગ રૂપી અગ્નિથી ચારિત્ર રૂપી ઇંધન જળાને કોલસો ધર્મ બને છે, અર્થાત્ રાગથી ચારિત્રનો નાશ થાય છે.

૪. ધૂમ—વિરસ (રસ વિનાનો) આહાર કરતાં આહાર અથવા તેના દાતાની દ્વેષવશ નિંદા કરવી તે ધૂમ હોય છે. આ દ્વેષભાવ સાધુના ચારિત્રને બાળી ધુમાડા સહિત જળતા કાષ્ઠ જેવું બનાવી દે છે.

૫. અકારણ—સાધુને છ કારણોથી આહાર કરવાની આસા છે. આ છ કારણો સિવાય બીજા વીર્યોદિની જદિ માટે આહાર કરવો તે અકારણ હોય છે. આહાર કરવાનાં છ કારણો આ પ્રમાણે છે:—

૧. ક્ષુધા વેદનીયને શાન્ત કરવા માટે,
૨. સાધુઓની વૈષાષ્ટ્ય કરવા માટે,
૩. ઈર્ષ્યા સમિતિ શોધવા માટે,
૪. સંયમ નિભાવવા માટે,

૫. દસ પ્રાણોની ગ્દ્યા માટે,

૬. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ કરવા માટે.

—૧૮૨૧૧૫૫૫૫૫૫૫ ૨૬, ગાથા ૩૭.

—ધર્મસમદ્ધ અધિકાર ૩, ગાથા ૨૩ની ૧૧૬.

—પિન્દ નિર્મુક્તિ ગાથા

૩૩૫-છઠ્ઠાસ્થાને પરિપદ ઉપસર્ગ સહન કરવાનાં પાંચ સ્થાનો

પાંચ જોડની કાવના દર્શી છઠ્ઠાસ્થ માધુ ઉદયમાં આવેલા પરિપદ ઉપસર્ગોને મધ્યક પ્રકારે નિર્ભય ગળી અતીતતાપૂર્વક મદન કરે અને પરિપદ ઉપસર્ગોથી વિચલિત ન અને:—

૧. મિથ્યાત્વ મોદનીય આદિ કર્મોના ઉદયથી આ પુરુષ શરાખીની માફક ઉન્નત જાણે છે, તેથી તે મને ગાળો આપે છે, મારી મરફરી કરે છે, ભર્ત્સના કરે છે, મને બાંધે છે, મારે છે, શરીરના અવયવ દ્વારા, પગ વગેરેનું છેદન કરે છે, મર્ચિત કરે છે, મરણાન્ત દુઃખ દે છે, મારે છે, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંજાલ, પાદ-પોષન આદિ ઝૂંટવી લે છે, મને વસ્ત્રાદિથી જુદો કરે છે, વસ્ત્રને ફાડી નાખે છે, પાત્ર ફાડી નાખે છે અને ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૨. આ પુરુષ દેવતાથી અધિષ્ઠિત છે તેથી ગાળો આપે છે, યાવત્ ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૩. આ પુરુષ મિથ્યાત્વ આદિ કર્મોથી વશીભૂત જાણે છે અને મારા પણ આ ભવમાં ભોગવવાનાં વેદનીય કર્મોને ઉદય છે, તેથી આ પુરુષ ગાળો આપે છે, યાવત્ ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૪. આ પુરુષ મૂર્ખ છે. પાપનો તેને ભય નથી, તેથી તે ગાળો આદિ પરિવર્તો આપે છે. પરંતુ જો તેને તેના આપેલા પરિવર્તો ઉપમર્ગો-ને મમ્મક પ્રકારે અદીન ભાવથી વીરની માફક મદન ન કરું તો ગમે પણ પાપ મિત્રાય બીજું શું પ્રાપ્ત થવાનું હં ?

૫ આ પુરુષ આકોશ આદિ પરિવર્ત ઉપસર્ગ આપી પાપકર્મ બાધી રહ્યો છે. પરંતુ જો તે મગભાવપૂર્વક તેના આપેલા પરિવર્તો ઉપમર્ગો મદન કરી સમ્પત્તિ નો ગમે તો અંતિમ નિર્ગર થશે.

અહીં પરિવર્ત ઉપમર્ગનું નાતપર્ય પ્રાય આકોશ અને વધ કેવળે પરિવર્ત તથા મનુષ્ય મેંગવી પ્રદેપાદિ જન્ય ઉપમર્ગ છે.

—કાષ્ઠાગ ૫, કહેશ ૧, સૂત ૪૦૬.

૩૩૬-કેવળીને પરિવર્ત સહન કરવાનાં પાંચ સ્થાન

પાંચ કારણથી કેવળી ઉદયમાં આવેલા આકોશ, ઉપહામ આદિ ઉપરોક્ત પરિવર્ત ઉપમર્ગ મમ્મક પ્રકારે સહન કરે છે.

૧ પુનઃગોક આદિ દુઃખથી આ પુરુષનું ચિત્ત ખિન્ન અને ત્રિશ્લિષ્ઠ છે, તેથી તે ગાળો આપે છે, યાવત્ ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૨. પુત્ર જન્મ આદિ હર્ષથી આ પુરુષ ઉન્નત અને જોષ છે, તેથી તે પુરુષ ગાળો દે છે, યાવત્ ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૩. આ પુરુષ દેવાધિષ્ઠિત છે. તેનો આત્મા પગધિન છે, તેથી તે મને ગાળો આપે છે, યાવત્ ઉપકરણો ચોરી કરે છે.

૪. મારા આ જન્મમા ભોગવવાનાં વેદનીય કર્મ ઉદયમા છે, તેથી આ પુરવ માજો આપે છે, માવત્ ઉપકરણોની ચોરી કરે છે.

૫. પરિવદ ઉપમર્ગને સમ્યક્ પ્રકારે નીરતાપૂર્વક અનીન બાવથી સહન કરતો અને વિચારિત ન થતો મને જોઈને જીજ્ઞા પ્રજ્ઞા હ્રદય શ્રમણ નિર્ગ્રંથો ઉદયમા આવેલા પરિવદો, ઉત્સર્ગોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરશે, ક્ષમશે અને ધર્મથી વિચારિત નહિ જાને. કારણ પ્રાપ્ત સામાન્ય માણસો મદાકુરોનો અનુકરણ કરે છે.

—કાણ્ય ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૪૦૯

૩૩૭-ધાર્મિક પુરુષનાં પાંચ અવસંખન-સ્થાન

શ્રુત ચારિત્ર ૩૫ ધર્મનું સેવન કરનાર પુરુષના પાંચ ગ્ધાન અવ-
નગન રૂપ છે અર્થાત્ ઉપકારક છે.—

૧. છ કાયા, ૨. ગણ, ૩ રાગ, ૪. મૃદપતિ, ૫. શરીર.

૧. છ કાયા—પૃથ્વી આધાર રૂપ છે તે સૂત્ર, ગેસત્ર, ઉપકરણો રાખના, પગલા આદિ ક્રિયાઓમા ઉપકારક છે. પાણી પીવા માટે, વસ્ત્ર પાત્ર ધોવા વગેરેના ઉપયોગમાં આવે છે. આહાર, ઓમામણ, ગરમ પાણી આદિમાં અગ્નિકાપનો ઉપયોગ છે. જીવન માટે વાયુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. ગંધારા, પાત્ર, દંડ, વસ્ત્ર, પીઠ, પાટિયાં વગેરે ઉપકરણો તથા આહાર ઔષધિ આદિ દ્વારા વનરપતિ ધર્મપાત્રના ઉપકારક છે. આ પ્રમાણે ત્રસ જીવ પણ ધર્મપાત્રના અનેક પ્રકારે મદાયક બને છે.

૨. ગણુ—ગુરુ ॥ પરિવારને ગણુ અથવા ગરુ કહે છે ગરુ વામી સાધુને વિનયથી નિપુન નિર્જરા યાત્રી છે તથા મારણા વારણા આદિથી તેને દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગરુવાસી સાધુ એકબીજાને ધર્મપાલનમાં સહાયતા કરે છે

૩. રાજા—રાજા દુષ્ટોથી સાધુ પુરુષોની રક્ષા કરે છે, તેથી રાજા ધર્મપાલનમાં સહાયક બને છે

૪. ગૃહપતિ—(શય્યાદાતા)-રહેવા માટે ગ્યાન આપવાથી મયમોપકારી છે

૫. શરીર—ધાર્મિક ક્રિયા, અનુભવોત્તુ પાનન શરીર દ્વારા જ થાય છે, તેથી શરીર પણ ધર્મનું સહાયક છે.

—શાખા ૫, ઉદેશ ૩, સૂત ૪૪૦

૩૩૮-પાંચ અવગ્રહ

૧. દેવેન્દ્રાવગ્રહ, ૨ રાજાવગ્રહ, ૩. ગૃહપતિ અવગ્રહ, ૪ સાગારી (શય્યાદાતા) અવગ્રહ, ૫ સાધર્મિક અવગ્રહ

૧ દેવેન્દ્રાવગ્રહ—લોકના મધ્યમાં રહેલા મેરુ પર્વતની ત્રિપદુલ વચ્ચે રૂચક પ્રદેશોની એક પ્રદેશવાળી શ્રેણી છે. તેથી લોકના બે ભાગ બની ગયા છે—દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ દક્ષિણાર્ધના સ્વામી શકેન્દ્ર છે અને ઉત્તરાર્ધના સ્વામી ઇશાનેન્દ્ર છે તેથી દક્ષિણાર્ધવર્તી સાધુઓને શકેન્દ્રની અને ઉત્તરાર્ધવર્તી સાધુઓને ઇશાનેન્દ્રની આજ્ઞા માગવી જોઈએ.

આપણું ભરત ક્ષેત્ર દક્ષિણાર્ધમાં છે. તેથી અહીંના માધુઓએ મહેન્દ્રની આજ્ઞા લેવી જોઈએ. પૂર્વકાળવર્તી માધુઓએ મહેન્દ્રની આજ્ઞા લીધી હતી. વર્તમાન માધુઓ માટે પણ તે જ આજ્ઞા ચાલી રહી છે.

૨. રાજવચ્ચદ—ચક્રવર્તી આદિ રાજા નેટલા ક્ષેત્રના રવામી છે તે ક્ષેત્રોમાં રહેતા માધુઓએ રાજાની આજ્ઞા લેવી જોઈએ. તે રાજવચ્ચદ છે.

૩. ગૃહપતિ અવચ્ચદ—મંડળનો નાયક અથવા ગામનો મુખી ગૃહપતિ કહેવાય છે. ગૃહપતિના અધિકૃત ક્ષેત્રમાં રહેતા માધુઓએ ગૃહપતિની અનુમતિ માગવી કે તેની અનુમતિથી કાર્યવરુ લેવી તે ગૃહપતિ અવચ્ચદ છે.

૪. સાગારી (રાધ્યાદાતા) અવચ્ચદ—ધર, પાટ, પાટયા આદિ માટે ગૃહસ્થામીની આજ્ઞા લેવી તે સાગારી અવચ્ચદ છે.

૫. સાધર્મિક અવચ્ચદ—સમાન ધર્મવાળા માધુઓની ઉપાશ્રય આદિ માટે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી તે સાધર્મિકાવચ્ચદ છે. સાધર્મિકોના અવચ્ચદ પાંચ કોસ જાણ્યો.

ઉપાશ્રય આદિને મદલુ કરનાર માધુઓએ ઉક્ત પાંચ રવામીઓની યથાગોચ્ય આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

ઉક્ત પાંચ રવામીઓમાંથી પહેલેપહેલે દેવેન્દ્ર અવચ્ચદાદિ ગોણુ છે અને પાછળના રાજવચ્ચદાદિ મુખ્ય છે. તેથી પહેલાં દેવેન્દ્રાદિની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવા જતાં પણ રાજા આદિની આજ્ઞા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તો દેવેન્દ્રની આજ્ઞા જાણિત થઈ જાય છે.

જેમને દેવેન્દ્રથી અવગ્રહ પ્રાપ્ત હોવા છતાં જો ગજ અનુગતિ ન આપે તો સાધુ દેવેન્દ્રથી અનુગ્રાપિત (આગ્રા ગેળવેલી) ઉપાશ્રય આદિનો ઉપભોગ કરી શકતા નથી. તેવી જ રીતે કોઈ વ્યવસ્થિત (ઉપાશ્રય) આદિ માટે રાજની આગ્રા મળી જાય પણ શૂદ્રપતિની આગ્રા ન હોય તો પણ સાધુ તેનો ઉપભોગ કરી શકે નહિ તે જ પ્રમાણે શૂદ્રપતિની આગ્રા ગારીથી અને સાગરીની આગ્રા માધર્મિકથી પ્રાપ્તિ સમજવી.

—અભિધાન રાત્રેન્દ્ર કોષ ભાગ ૨, પૃ. ૬૬૮.

—આચાર્ય શુભ રક્ષક ૨, અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયન.

—પ્રવચન સામેલાર માયા ૬૮૧-૬૮૪

—જગવની સતક ૧૨, ઉદેશ ૨જો.

૩૩૮-પાંચ મહા નદીઓને એક માસમાં જે અથવા ત્રણ વખત પાર કરવાનાં પાંચ કારણો.

ઉત્તર માર્ગમાં સાધુ સાધ્વીઓને પાંચ મહા નદીઓ(ગંગા, યમુના, સગ્ધ, ઐરાવતી અને મહી)ને એક માસમાં જે વખત અથવા ત્રણ વખત ગિરવે અથવા ગોઠાવેથી પાર કરવી કલ્પતી નથી. અહીં પાંચ નદીઓનાં નામ આપ્યાં છે, પણ શેષ મોટી નદીઓને પાર કરવી નિષિદ્ધ છે.

પરંતુ પાંચ કારણોને લઈને મહા નદીઓને એક માસમાં જે અથવા ત્રણ વખત અપવાદ રૂપે પાર કરી શકાય છે :—

૧. રાજ, વિરોધી આદિ, ઉપકરણોની ચોરી કરશે એવો ભય હોય.
૨. દુર્ભિક્ષ થવાથી ભિક્ષા ન મળતી હોય.
૩. કોઈ વિરોધી ગંગા વગેરે મહા નદીમાં ફેંકી દે.

૪. ગંગા આદિ મહા નદીઓ પૂર આવવાથી ઉન્નાર્ગગામી બને અને તેથી સાધુ-સાધ્વી તથાઈ અથ.

૫. જીવન અને ચારિત્રનું હરણ કરનાર મ્હેમ્મ આદિ જાનિથી પરાભવ થાય.

—શ્લોક ૫, કંદેશ ૨, સૂ. ૪૧૨.

૩૪૦-ચોમાસાના પ્રથમ પચાત્ત દિવસોમાં વિહાર કરવાનાં પાંચ કારણો

પાંચ કારણો વસાત સાધુ માધ્વીને ચોમાસાના પ્રથમ પચાત્ત દિવસોમાં અપવાદ રૂપે વિહાર કરવો કલ્પે છે:—

૧. રાજ-વિરોધી આદિથી ઉપદ્રવોની ચોરી થવાનો ભય હોય,
૨. દુર્ભિક્ષ થવાથી ભિક્ષા ન મળતી હોય,
૩. કોઈ ગામમાંથી કાઢી મૂકે,
૪. પાણીનું પૂર આવે,

૫. જીવન અને ચારિત્રનો નાશ કરનાર અનાર્પ કુટ્ટ પુરોગાથી પરાભવ થાય.

—શ્લોક ૫, કંદેશ ૨, સૂ. ૪૧૩.

૩૪૧-વર્ષાવાસ અર્થાત્ ચોમાસાના પાછળના ૭૦ દિવસોમાં વિહાર કરવાનાં પાંચ કારણો

વર્ષાવાસ અર્થાત્ ચોમાસાના પાછળના ૭૦ દિવસોમાં નિયમ-પૂર્વક રહેતા સાધુ-સાધ્વીઓને ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવો કલ્પતો નથી.

કિન્તુ અપનાદ રૂપે પાંચ કારણોથી ચોમાસાના પાછળના ૭૦ દિવસોમાં સાધુ-માધ્વી વિહાર કરી શકે છે:—

૧. જ્ઞાનાર્થે સાધુ-માધ્વી વિહાર કરી શકે છે. જેમકે કોઈ અપૂર્વ શાસ્ત્રજ્ઞાન કોઈ આચાર્યોદિ પાસે હોય અને તે ગંધારો કરવા ઇચ્છતા હોય. યદિ એ શાસ્ત્રજ્ઞાન ઉક્ત આચાર્યોદિથી પ્રદણુ ન કરી શકાય તો તેનો વિચ્છેદ થાય છે. આવી સ્થિતિમાં તે જ્ઞાન પ્રદણુ કરવા સાધુ કે સાધ્વી ઉક્ત કાળમાં આમાનુષાંગ વિહાર કરી શકે છે.

૨. દર્શનાર્થે સાધુ-માધ્વી વિહાર કરી શકે છે. જેમકે કોઈ દર્શનની પ્રભાવના કરનાર શાસ્ત્રજ્ઞાનની ઇચ્છાથી વિહાર કરે.

૩. ચારિત્ર્યાર્થે સાધુ માધ્વી વિહાર કરી શકે છે. જેમકે કોઈ ક્ષેત્ર અનેપથા, સ્ત્રી આદિ દોષોથી દૂષિત બન્યું હોય તો ચારિત્રની રક્ષા માટે સાધુ-માધ્વી વિહાર કરી શકે છે.

૪. આચાર્ય ઉપાધ્યાય કાળ કરે અને ગરુડમાં અન્ય આચાર્ય આદિ ન હોય તો બીજા ગરુડમાં જવા માટે સાધુ સાધ્વી વિહાર કરી શકે છે.

૫. વર્ષો ક્ષેત્રમાં બહાર રહેલ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિની વૈમા-
ત્રત્ય માટે આચાર્ય મહારાજ મોકલે તો માધુ વિહાર કરી શકે છે.

—કાણંધ ૫, ગદેશ ૨, સુત્ર ૪૧૩

૩૪૨-રાજના અંત:પુરમાં પ્રવેશ કરવાનાં પાંચ કારણો

પાંચ કારણોથી રાજના અંત:પુરમાં પ્રવેશ કરતા શ્રમણુ નિર્ગ્રન્થ સાધુના આચાર કે લગવાનની આચાર્યુ હિલ્લંઘન કરતા નથી.

૧. નગર પ્રાકારથી ઘેરાયેલું હોય અને દરવાજા બંધ હોય. આથી ઘણાં શ્રમણ, માદ્યજ, આહાર-પાણી માટે ન નગરથી બહાર નીકળી શકે અને ન પ્રવેશ કરી શકે. તે શ્રમણ, માદ્યજ આદિના પ્રયોજનથી અંતઃપુરમાં રહેલા રાજાને અથવા અધિકારી રાણીને ખગર આપવા માટે મુનિ રાજાના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

૨. પડિહારી (કાર્ય સમાપ્ત થતાં પાછાં આપવા ગોચ) પાટ, પાટલા, શય્યા, મંથારા વગેરે પાછા આપવા માટે મુનિ રાજાના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે કારણ જે વસ્તુ જ્યાંથી લીધી હોય તે તેને પાછી પહોંચાડવાનો મુનિનો નિયમ હોય છે.

પાટ, પાટલાદિ લેવા માટે જ્યાં પુરમાં પ્રવેશ કરવાનો પણ આમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. કાચુ ગ્રંથણ કપો બાદ જ પાછું આપવાનું હોય.

૩. ઉન્મત્ત કુટ હાથી ધોડા વગેરે માગે આવતા હોય તેનાથી પોતાની રક્ષા કરવા સાધુ રાજાના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

૪. કોઈ વ્યક્તિ અકસ્માત્ અથવા જગરજરતીથી હાથ પકડી રાજાના અંતઃપુરમાં સાધુને પ્રવેશ કરાવે.

૫. નગરની બહાર આરામ અથવા ઉદ્યાનમાં રહેલા સાધુને રાજાનો અંતઃપુર (અન્તેહર) વર્ગ ચારે બાજુએથી ઘેરીને જેસી જાય.

—કાણાંગ ૫, કહેસા ૨, સૂત્ર ૪૧૫.

૩૪૩-સાધુ-સાધ્વીનાં એકત્ર સ્થાન, શય્યા, નિષધાના પાંચ બોલ

હાસર્ગ રૂપે સાધુ-સાધ્વીએ એક જગ્યાએ કાયોત્સર્ગ કરવો,

સ્વાધ્યાય કરવો, રહેવું, સૂવું આદિ નિષિદ્ધ છે. પરંતુ પાંચ કારણથી સાધુ-સાધ્વી એક જ જગ્યાએ કાયોત્સર્ગ, સ્વાધ્યાય કરે તથા એક જગ્યાએ રહે અને શયન કરે તો તેઓ ભગવાનની આજ્ઞાનું અતિ-ક્રમણ કરતાં નથી, તે પાંચ કારણો :—

૧. દુર્ભિન્નાદિ કારણોથી કોઈ સાધુ-સાધ્વી કોઈ એવી લાંબી અટવીમાં આક્રમ્યો જાય ત્યાં મધ્યમાં ન ગામ હોય અથવા ન મનુષ્યોની આવજન હોય. ત્યાં તે અટવીમાં સાધુ-સાધ્વી એક જ જગ્યાએ રહી શકે છે અને કાયોત્સર્ગ આદિ કરી શકે છે.

૨. કોઈ સાધુ-સાધ્વી કોઈ ગામ, નગર અથવા રાજધાનીમાં આવ્યાં હોય, તેમાં એકને રહેવા જગ્યા મળી જાય અને બીજાને ન મળે. એવી સ્થિતિમાં સાધુ-સાધ્વી એક જ જગ્યાએ રહી શકે છે અને કાયોત્સર્ગ આદિ કરી શકે છે.

૩. કોઈ સાધુ કે સાધ્વી નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર આદિના દેગમાં ઊતર્યા હોય. દેવ સૂનું હોય, અથવા ત્યાં ધણી જાતનાં માણસો હોય, અને તેમનો કોઈ નાયક ન હોય તો સાધ્વીની રક્ષા માટે સાધુ-સાધ્વી બંને એક જ સ્થાન પર રહી શકે છે અને કાયોત્સર્ગ આદિ કરી શકે છે.

૪. કયાંય ચોર દેખાય અને તે વસ્ત્ર ચૂંટવી લેવા સાધ્વીને પકડવા ઇચ્છતો હોય તો સાધ્વીની રક્ષા માટે સાધુ-સાધ્વી એક જ સ્થાન પર રહી શકે છે અને કાયોત્સર્ગ, સ્વાધ્યાય આદિ કરી શકે છે.

૫. કોઈ દુરાચારી પુરુષ સાધ્વીને શીલબ્રહ્મ કરવા માટે પકડવા ઇચ્છતો હોય તેવા અવસર પર સાધ્વીની રક્ષા માટે સાધુ-સાધ્વી એક જ સ્થાન પર રહી શકે છે અને સ્વાધ્યાય કરી શકે છે.

—દાણ્ડાંગ ૫, વહેશા ૨, સૂત્ર ૪૧૭

૩૪૪-પાંચ કારણોથી સાધુ સાધ્વીનો સ્પર્શ કરી શકે છે અને સહાય આપી શકે છે

પાંચ કારણોથી સાધુ સાધ્વીને પ્રદણ કરવા અથવા મદાય આપવા માટે તેનો સ્પર્શ કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી, તે પાંચ કારણો:—

૧. કોઈ મરત માદ આદિ પશુ કે ગીધ આદિ પક્ષી સાધ્વીને માગતાં હોય તો તેને જવાબવા માટે સાધુ સાધ્વીનો સ્પર્શ કરી શકે છે.

૨. દુર્ગ અથવા વિવશ સ્થાનો ઉપરથી લપસતી કે પડી જતી સાધ્વીને જવાબવા માટે સાધુ તેનો સ્પર્શ કરી શકે છે.

૩. કીચક કે કાદવમા દુસાયેલ કે પાણીમાં તથ્યાતી સાધ્વીને બદાર કાઢવા સાધુ તેનો સ્પર્શ કરી શકે છે.

૪. નાવ ઉપર અદવામાં કે જિનગ્વામાં સાધ્વીને સાધુ સહારો આપવા સ્પર્શ કરી શકે છે.

૫. જો કોઈ સાધ્વી રાગ, બય અથવા અપમાનથી શન્યચિત્ત થઈ ગઈ હોય, સન્માનથી હર્ષોન્મત્ત બની ગઈ હોય, યક્ષથી અધિષ્ટિત હોય, ઉન્માદી હોય, તેના ઉપર કોઈ ઉપસર્ગ આવ્યો હોય, કસેશ કરી કદાચ તે ખમાવવા આવતી હોય, પરંતુ પસ્તાવા અને બયથી શિથિલ બની હોય, પ્રાયશ્ચિત્તનાગ્ની હોય, મંથારો કરેલ હોય, દુષ્ટ પુરુષ અથવા ચોર આદિ દ્વારા મંયમથી તેને ડગાવવામાં આવતી હોય, એવી સાધ્વીની રક્ષા માટે સાધુ તેનો સ્પર્શ કરી શકે છે.

૩૪૫-આચાર્યના પાંચ પ્રકાર

૧. પ્રમાણકાચાર્ય,	૨. દિગાચાર્ય,
૩. ઉદ્દેશાચાર્ય,	૪. સમુદ્દેશાનુગાચાર્ય,
૫. આત્માપાર્યવાચકાચાર્ય.	

૧. પ્રમાણકાચાર્ય—સામાયિક પ્રત આદિનું આરોપણ કરનાર પ્રમાણકાચાર્ય કહેવાય છે.

૨. દિગાચાર્ય—સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર વસ્તુની અનુભૂતિ દેનાર દિગાચાર્ય કહેવાય છે.

૩. ઉદ્દેશાચાર્ય—સૌથી પ્રથમ શ્રુતનું કથન કરનાર અથવા મૂળપાઠ શીખવનાર ઉદ્દેશાચાર્ય કહેવાય છે.

૪. સમુદ્દેશાનુગાચાર્ય—શ્રુતનું વાચન દેનાર ગુરુ ન હોવાથી શ્રુતનો રિચર પરિચય આપવાની અનુભૂતિ દેનાર સમુદ્દેશાનુગાચાર્ય કહેવાય છે.

૫. આત્માપાર્યવાચકાચાર્ય—ઉત્સર્ગ અપવાદ રૂપ આત્માય (આત્મા) અર્થના કહેનાર આત્માપાર્યવાચકાચાર્ય કહેવાય છે.

—ધર્મસંગ્રહ અધિકાર ૩, ૫૪ ૧૨૮.

૩૪૬-શેષ સાધુઓની અપેક્ષાએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનાં પાંચ અતિશયો

ગરુડમાં વર્તમાન આચાર્ય ઉપાધ્યાયના અન્ય સાધુની અપેક્ષાએ પાંચ અતિશય અધિક હોય છે.

૧. ઉત્સર્ગ રૂપે સર્વે સાધુ જ્યારે જડારથી આવે છે ત્યારે સ્થાનકમાં પ્રવેશ કર્યા પહેલાં જડાર જ પગ પૂંજે છે અને ઝાટકે છે. ઉત્સર્ગથી આચાર્ય ઉપાધ્યાય પણ ઉપાશ્રયની જડાર જ ઊભા રહે છે અને જીભ સાધુ તેમના પગોનું પ્રમાર્જન અને પ્રસ્ફોટન કરે છે અર્થાત્ ધૂળ દૂર કરે છે અને પૂંજે છે.

પરંતુ તે મારે જડાર ઊભું રહેવું પડે તો જીભ સાધુની માફક આચાર્ય, ઉપાધ્યાય જડાર ન ઊભા રહેતાં ઉપાશ્રયમાં જ આવે છે અને અંદર જ ધૂળ ન ઊડે એવી રીતે જીભ સાધુ પાસે પ્રમાર્જન અને પ્રસ્ફોટન કરાવે છે, અર્થાત્ પૂંજાવે છે અને ધૂળ દૂર કરાવે છે. એમ કરવા છતાં તેઓ સાધુના આચારનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

૨. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયમાં લઘુનીત ગુરુનીત પરઠાવતા અથવા પગ આદિમાં લાભેલ અશુચિને દૂર કરતા સાધુના આચારનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

૩. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ઇન્દ્રિય હોય તો અન્ય સાધુઓની વૈપાદૃત્ય કરે છે, ઇન્દ્રિય ન હોય તો ન પણ કરે.

૪. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયમાં એક કે બે રાત સુધી એકલા રહેવા છતાં સાધુના આચારનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

૫. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ઉપાશ્રયની જડાર એક કે બે રાત સુધી એકલા રહેવા છતાં સાધુના આચારનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

૩૪૭-આચાર્ય, ઉપાધ્યાયને ગણુમાંથી નીકળવાનાં પાંચ કારણો

પાંચ કારણોથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગરુડગાથી નીકળી જુદા થઈ જાય છે

૧ ગરુડગા માધુગો દુર્વિનીત હોનાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય "આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે, આ પ્રમણુ ન કરે" છતાં પ્રવૃત્તિ વિવૃત્તિ રૂપ આજ્ઞા, ધા યા યથાગોચર ન પ્રવર્તાંતરી શકે

૨ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદના અભિમાની રત્નાધિક (દીક્ષામા મોટા) સાધુઓનો યથાગોચર વિભા ન કરે તથા માધુઓમા નાનાથી મોટાનો વિભા ન કરાતરી શકે

૩ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય જેમણે સૂત્રો ન અધ્યયન, ઉદ્દેશ આદિ ધ્યાનથી કરેના છે તેની યથાનમર ગણને વાચના ન આપે વાચના ન આપવામા જનને પક્ષ ની અગોચરતાનો સંભવ છે ગરુડગા માધુ અવિનીત હોઈ શકે છે તથા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પત્ર સુખાસક્ત તથા મદમુદ્ધિ હોઈ શકે છે

૪ ગરુડગા રહતા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પોતા ન કે બીજા ગરુડ ની સાધીમા મોહનગ આસક્ત થઈ જાય

૫ આચાર્ય, ઉપાધ્યાયના મિત્ર અથવા શાતિના માણુઓ કેઈ કારણથી તેમને ગરુડગાથી જુદા કરે તેમ ની વાતનો સ્વીકાર કરી તેમ ની વસ્ત્રાદિથી સહાનતા કે વા માટે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગરુડથી નીકળી જાય છે

૩૪૮-ગચ્છમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાયનાં પાંચ કલહ-સ્થાન

૧. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગચ્છમાં “આ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરો, આ કાર્યમાં ન કરો” આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ રૂપ આજ્ઞા અને ધારણાની સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ ન કરાવી શકે.

૨. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગચ્છમાં સાધુઓ પાસે (શિક્ષામાં મોટા) સાધુઓનો યથાચોગ્ય વિનય ન કરાવી શકે તથા સ્વયં પણ રત્નાધિક સાધુઓનો ઉચ્ચિત વિનય ન કરે.

૩. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય જે સૂત્ર અને અર્થ જાણે છે તે યથાવસર સમ્યક્ ત્રિધિપૂર્વક ગચ્છના સાધુઓને ન શીખવે.

૪. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગચ્છમાં જે ગ્જાન અને નવદીક્ષિત સાધુ હોય તેની વૈપાતૃત્યની વ્યવસ્થામાં માત્રધાન ન હોય.

૫. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગણને પૂછ્યા વિના જ જીર્ણ ક્ષેત્રોમાં વિચરવા લાગે.

આ પાંચ કારણોથી ગચ્છમાં અનુશાસન રહેતું નથી. આથી ગચ્છમાં સાધુઓ વચ્ચે કલહ જાગે છે, અથવા સાધુઓ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાથે કલહ કરે છે.

આ કારણોથી વિપરીત પાંચ કારણોથી ગચ્છમાં સમ્યક્ વ્યવસ્થા રહે છે અને કલહ યતો નથી. તેથી તે પાંચ બોલ અકલ્પદ સ્થાનના છે.

—કાણ્ડાંમ ૫, ઉદેસા ૧, સુ ૩૬૬.

૩૪૮-મંભોગી સાધુઓને અલગ કરવાનાં પાંચ કારણો

પાંચ કારણોથી સ્વધર્મી મંભોગી સાધુને વિમંભોગી અર્થાત્ મંભોગયી પૃથક્ મંભોગી જાહેર કરનાર અમલુ નિર્મન્ય બમવાનની આજ્ઞાનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

૧. ટોણ સાધુ અકૃત્ય કાર્યનું મેવન કરતો હોય.

૨. અકૃત્ય કાર્ય કરી તેની આલોચના ન કરે.

૩. આલોચના કરતાં ગુરુએ આપેલ પ્રાયશ્ચિત્તનું સેવન ન કરે.

૪. ગુરુએ આપેલ પ્રાયશ્ચિત્તના સેવનનો પ્રારંભ કરી તેનું પૂરી રીતે પાલન ન કરે.

૫. સ્થીર કલ્પી સાધુઓના આચારમાં જે વિશુદ્ધ આધાર શ્યાદિ કલ્પનીય છે અને મામ કલ્પ આદિની જે અર્થોદા છે તેનું અતિક્રમણ કરે. અગર સાચી સાધુ કહે કે તમારે આવું ન કરવું જોઈએ એવું કરવાથી ગુરુ મહારાજ તમને મગ્ધથી મુદ્દા કરી દેશે તો ઉત્તર આપે કે હું તો એવું કરવાનો જ. ગુરુમહારાજ મને શું કરવાના છે? નારાજ થઈને પણ ગુરુ મને શું કરી શકવાના હતા?

—કાણાંખ ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૩૪૮.

૩૫૦-પારંચિત પ્રાયશ્ચિત્તના પાંચ બોલ

શ્રમણ નિર્મન્ય પાંચ બોલવાળા સાધર્મિક સાધુઓને દશમુ પારંચિત પ્રાયશ્ચિત્ત દે તો આચાર અને આજ્ઞાનું અતિક્રમણ કરતા નથી.

પારંચિત દશમુ પ્રાપ્તિત છે. તેથી મોટું પ્રાપ્તિત નથી. તેમાં સાધુને નિયતકામ સુધી પોષની શુદ્ધિ પર્યંત સાધુક્ષિય છોડી ગૃહસ્થ વેશમાં રહેવું પડે છે.

૧. સાધુ જે ગમ્મમાં રહેતા હોય તેમાં ફૂટ પાડવા પરંપર કલહ ઉત્પન્ન કરતા હોય.

૨. સાધુ જે ગમ્મમાં ગ્હેના હોય તેમાં બેઠ પાડવાના આશયથી પરંપર કલહ ઉત્પન્ન કરવામાં તત્પર ગ્હેના હોય.

૩. માધુ વગેરેની દિમા કરવા ઇચ્છતા હોય.

૪. હિંસા માટે પ્રમત્તના આદિ છિત્રોને જ્ઞેતા ગ્હેતા હોય.

૫. વારંવાર અનંયમના રચાનરૂપ સાવલ અનુદાનની પૂજાપરંક કરતા હોય અથવા અંગુષ્ઠ, કુડચમ પ્રશ્ન વગેરેનો પ્રયોગ કરતા હોય.

નોંધ—અંગુષ્ઠ પ્રશ્ન વિદ્યાવિશેષ છે. તેના દ્વારા અંગૂઠામાં દેવતાને જોડાવવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે કુડચમ પ્રશ્ન પણ વિદ્યાવિશેષ છે. તેના દ્વારા દીવાલમાં દેવતાને જોડાવવામાં આવે છે. દેવતાના કહેવા પ્રમાણે પ્રશ્નકર્તાને ઉત્તર આપવામાં આવે છે.

—ક.ણ્ડાંક ૫, ઉદેગા ૧, સૂત્ર ૩૬૮.

૩૫૧-પાંચ અવંદનીય સાધુ

૧. પાસત્ય,	૨. અવસન,	૩. કુશીલ,
૪. મંસક્રાંત,	૫. યથામ્મ-દ.	

૧. પાસત્ય (પાર્શ્વસ્થ અથવા પાશત્ય)—જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને પ્રવચનમાં સમ્યક્ ઉપયોગવાળા ન હોય, જ્ઞાનાદિની સમીપ રહીને પણ જે તેને અપનાવે નહિ તે પાસત્ય (પાર્શ્વસ્થ) છે.

ગાન, દર્શન, ચારિત્રમાં જે મુસ્ત રહે છે અર્થાત્ ઉદ્યમ કરતા નથી તે પાસત્ય કહેવાય છે.

પાશ એટલે બંધન. મિત્રાત્વાદિ બંધના હેતુ પણ આવથી પાશ રૂપ છે. તેમાં રહેનાર અર્થાત્ તેનું આચરણ કરનાર પાસત્ય (પાશરત્ય) અથવા પાશ્વર્ય કહેવાય છે.

પાસત્યના બે ભેદ છે:— સર્વ પાસત્ય અને દેશ પાસત્ય.

સર્વ પાસત્ય—જે કેવળ સાધુ વેશધારી છે કિન્તુ ગાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ગતનચલની આરાધના કરતા નથી તે સર્વ પાસત્ય કહેવાય છે.

દેશ પાસત્ય—વિના કારણસ્થાતર, પિંડ, ગજપિંડ, નિત્યપિંડ, અમ્રપિંડ અને સામે લાવેલ આહારનું ભોજન કરનાર પાસત્ય કહેવાય છે.

૨. અવસન્ન—સમાચારીના વિષયમા પ્રભાદ કરનાર સાધુ અવસન્ન કહેવાય છે. અવમત્તના બે ભેદ છે:—

૧. સર્વ અવમત્ત, ૨. દેશ અવસન્ન.

સર્વ અવસન્ન—જે એક પક્ષની અંદર પીઠકલ્પક આદિના બંધ બોક્ષી તેની પડિવેદના ન કરે અથવા વારંવાર સૂતા માટે સંચારો જિજ્ઞાસી જ રાખે, તથા જે સ્થાપના અને પ્રાભૃતિકા દોષથી દ્વિપિત આહાર લે છે તે સર્વ અવસન્ન છે.

નૌંધ:—સ્થાપના દોષ: સાધુને વહોરાવવા નિમિત્તે ગળેસો આહાર સ્થાપના દોષ છે.

પ્રાભૃતિકા દોષ—સાધુ માટે વિવાહાદિના જન્મજીને આગળપાછળ કરી જે આહાર જનાવવામા આવે તે સેવે તે પ્રાભૃતિકા દોષ છે.

દેશ અવસર—જો પ્રતિક્રમણ કરતા નથી અથવા અવિધિથી લીનાધિક દોષયુક્ત કરે છે અથવા અસમયમાં કરે છે. સ્વાધ્યાય કરતા નથી અથવા નિષિદ્ધ કાળમાં કરે છે. પડિવેદણ કરતા નથી અથવા અસાધવાનીથી કરે છે. મુખ્યાર્થી જની બિદ્યા લેવા જતા નથી અથવા અનુપયોગપૂર્વક જિજ્ઞાસારી કરે છે. અનોપણીય આહાર મહણ કરે છે. “મે શુ કર્યું? મારે શું કરવું જોઈએ? અને હું શું કરી શકું તેમ છું?” ઇત્યાદિ રૂપ શુભ ધ્યાન કરતા નથી. સાધુ મંડળીમાં બેસી ભોજન કરતા નથી, અને કરે છે તો મંયોજનાદિ માંડલાના દોષોનું સેવન કરે છે. જલારથી આવી નૈરોધિકી આદિ સમાચારી કરતા નથી અને ઉપાત્રયમાં જતી વખતે આવસ્થકાદિ સમાચારી કરતા નથી. ગમનાગમનમાં ઈરિયા-વહિગાનો કાચોત્સર્ગ કરતા નથી. બેસતા અને સૂતી વખતે જમીન પૂજવા આદિની સમાચારીનું પાલન કરતા નથી. અને “દોષની સમ્યક્ આલોચના આદિ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શો” આદિ ગુરનાં બોધવચન સામે અનિષ્ટ વચન કહે છે અને ગુરના કલ્યા પ્રમાણે કરતા નથી, ઇત્યાદિ પ્રકારે સાધુની સમાચારીમાં દોષ લગાડનાર સાધુ દેશ અવસર કહેવાય છે.

૩. કુશીલ—કૃત્સિત અર્થાત્ નિંદ્રા શીત્ર-આચારવાળા સાધુને કુશીલ કહે છે.

કુશીલના ત્રણ ભેદ છે—જ્ઞાન કુશીલ, દર્શન કુશીલ, ચારિત્ર કુશીલ.

જ્ઞાન કુશીલ—કાળ, વિનય ઇત્યાદિ જ્ઞાનના આચારની વિરાધના કરનાર જ્ઞાન કુશીલ કહેવાય છે.

દર્શન કુશીલ—નિઃશંકિત, નિષ્કાક્ષિત આદિ સમકિતના આઠ આચારની વિરાધના કરનાર દર્શન કુશીલ કહેવાય છે.

ચારિત્ર કુશીલ—કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્ત, આજીવ, કલ્કકુરુકા, લક્ષણ, વિદ્યા, ગત આદિ દ્વાન આજીવિકા કરનાર માધુ ચારિત્ર કુશીલ કહેવાય છે.

કૌતુક આદિનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે —

કૌતુક—સૌભાગ્ય આદિ માટે સ્ત્રી આદિને વિવિધ ઔપધિ મિશ્રિત જળથી સ્નાન કરવાનું બતાવવું આદિ કૌતુક કહેવાય છે. અથવા કૌતુક આશ્ચર્યને કહે છે. જેમકે મોઢામાં ગોળા મૂકી કાન અથવા નાક આદિથી કાઢવા અથવા મુખથી અગ્નિ કાઢવી આદિ.

ભૂતિકર્મ—જવર (તાવ) આદિ ગ્રેમવાળા રોગીઓને મન્ત્રેલી બગ્મ (ગખ) આપવી તે ભૂતિકર્મ છે.

પ્રશ્નાપ્રશ્ન—જપ કરેલ વિદ્યા, અધિષ્ઠત્રી દેરીએ અપ્પનામાં કહેલી વાત અથવા કર્ણપિશાચિકા અને મન્ત્રથી અભિગિજ્ઞ પ્રતિકાષ્ટિએ કહેલી વાત, પ્રશ્નકર્તા અથવા બીજાને કહેરી તે પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે.

નિમિત્ત—જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના પાપ અપાપ આદિ જાવો કહેવા તે નિમિત્ત છે.

આજીવ—પોતાના જાતિ, કુળ, ગણ, શિષ્ય (આચાર્યે શીખવેલું), કર્મ (સ્વયં શીખેલું) વગેરે મગાન જાતિ આદિવાળાને બતાવીને તેની પાસેથી આજીવિકા મેળવવી અથવા પોતાને તપ તથા શ્રુતનો અભ્યાસી બતાવી આજીવિકા મેળવવી તેને આજીવ કહે છે.

કલ્ક કુરુકા—કલ્ક કુરુકાનો અર્થ માયા છે અર્થાત્ ધૂર્તતા દ્વાન અન્યને હરાવા તે કલ્ક કુરુકા છે,

અથવા—

કદક—પ્રભૂતિ આદિ રોગોમાં ક્ષાર પાતનને કદક કહે છે અથવા શરીરના કોઈ ભાગને કે આખા શરીરને લાંબ, હળદર આદિથી મર્દન કરવું તે કદક છે.

કુરુકા—શરીરના કોઈ ભાગને કે આખા શરીરને ઘોવું તે કુરુકા કહેવાય છે.

લક્ષણ—સ્ત્રી પુરુષ આદિના શુભાશુભ મામુદ્રિક લક્ષણ બતાવવાં તે લક્ષણ કહેવાય છે.

વિદ્યા—દેવી જેની અધિષ્ઠાયા કોય અથવા જે સાધવામાં આવે તે વિદ્યા છે.

મત્ર—દેવતા જેના અધિષ્ઠાતા હોય તે મત્ર છે અથવા જેને સાધવો ન પડે તે મત્ર છે.

આ પ્રમાણે મૂલ્ય કર્મ (ગર્ભ પડાવવા, ગર્ભ રખાવવા આદિ માટે ઔપધિ આપવી), ચૂર્ણ યોગ આદિ તથા શરીર વિભૂષાદિથી ચારિત્રને મયિન કરનાર સાધુને પણ ચારિત્ર કુશીલ જ સમજના લેખીએ.

૪. સંસકૃત—મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ તથા તેના જેટલા દોષ છે તે બધા જેમા મળેલા રહેલા હોય તે મંસકૃત કહેવાય છે. જેમ ગાયના ખાણમાં સારી, ખરાબ, ઉત્તિષ્ટ (ખોટું, અજીરું), અનુચિષ્ટ આદિ બધી ચીજો મળેલી રહે છે. તે પ્રમાણે મંસકૃતમાં પણ ગુણ અને દોષ મળેલા રહે છે.

સંસકૃતના બે બેદ—સક્રિય અને અસક્રિય.

સંકલિષ્ટ સંસકૃત—પ્રાણુતિપાદ આદિ પાંચ આશ્રવોમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર, ઋદ્ધિ આદિ ત્રણ ગારવ(ઋદ્ધિનો ગર્વ, રમનો ગર્વ અને સુખશાન્તિનો ગર્વ)માં આસકૃત, સ્ત્રીપ્રતિગેવી (સ્ત્રીર્મંકલિષ્ટ) તથા ગૃહસ્થ મંદ્રી દિપદ, ચતુષ્પદ, ધન-ધાન્ય આદિ પ્રયોજનોમા પ્રવૃત્તિ કરનાર મંકલિષ્ટ મંસકૃત કહેવાય છે.

અસંકલિષ્ટ સંસકૃત—જે પાસત્ય, અવસન્ન, કુશીલ આદિમાં મળી જર્ઠ પાસત્ય, અવસન્ન, કુશીલ આદિ જની જાય છે તથા મંચિમ્મ આદિ ઉદ્ધત વિહારી સાધુઓમાં મળી જર્ઠ ઉદ્ધત વિહારી જની જાય છે; કરી ધર્મપ્રિય માણુમોના સહવાસથી ધર્મમાં પ્રેમ કરવા લાગે છે અને ઠદી ધર્મદ્રેષી માણુસેનો સહવાસ સેી ધર્મનો દ્રેષ કરવા લાગે છે, એવા સાધુને અસંકલિષ્ટ મંસકૃત કહે છે. જે પ્રમાણે નદના હાવ-ભાવ, વેપ, ભાષા વગેરે કયાનુમાર ગદલાના રહે છે, તે પ્રમાણે એવા સાધુના આચાર પણ ગદલાના રહે છે.

૫. યથાચ્છંદ—ઉત્સૂત્ર (સૂત્રની વિરુદ્ધ) પ્રરૂપણા કરનાર અને સૂત્ર વિરુદ્ધ આચરણ કરનાર, ગૃહસ્થના કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર, સ્ત્રીપિયા સ્વભાવવાળા, આગમ નિરપેક્ષ, સ્વમતિ કલ્પિત અપુષ્ટા-લંબનનો આશ્રય લઈ સુખની ઇચ્છા કરનાર, વિગમ(દહીં, દૂધ, ઘી વગેરે)માં આસકૃત, ત્રણ ગારવ(ઋદ્ધિ, રસ અને સુખ-શાન્તિ) આદિમા ગર્વોન્મત એવા સાધુ યથાચ્છંદ કહેવાય છે.

આ પાંચે ય સાધુને વંદના કરવાથી ન નિર્જરા થાય કે ન કીર્તિ મળે. વંદના કરનારને કાયકલેશ થાય છે અને તે સિવાય કર્મ-ખંધ પણ થાય છે. પાસત્ય આદિનો મંસર્ગ કરનાર પણ અવંદનીય બતાવેલ છે.

—હરિભદ્રીયાચર્યક વંદનાધ્યયન. પૃષ્ઠ ૫૧૮,
—પ્રવચન સારોહાર, પૂર્વભાગ ગાથા ૧૦૩થી ૧૨૩.

૩૫૨-સાધુ પાસે જઈ વંદના કરવાના પાંચ અસમય

૧. ગુરુ મહારાજ ન્યારે અનેક બધ્ય જીવોથી ભરેલી સભામાં ધર્મકથાદિમાં વ્યગ્ર હોય ત્યારે પાસે જઈ વંદના કરવી જોઈએ નહિ. તે સમયે વંદના કરવાથી ધર્મમાં અંતરાય પડે છે.

૨. ગુરુ મહારાજ કોઈ કારણથી પરંગમુખ હોય અર્થાત્ મુખ પીછા બાજુ હોય તે મગયમાં પણ વંદના કરવી નહિ, કારણ તે વખતે તેઓથી વંદનાનો સ્વીકાર કરી ન શકે.

૩. ક્રોધ અથવા નિઠ્રાદિ પ્રગાદથી પ્રભુ ગુરુ મહારાજને વંદના કરવી જોઈએ નહિ, કારણ તે વખતે તેઓ કોપ કરી શકે છે.

૪. આહાર કરતા ગુરુ મહારાજને પણ વંદના કરવી નહિ, કારણ તે વખતે વંદના કરવાથી આહારમાં અંતરાય પડે છે.

૫. મજા-મૂજ ત્યાગ કરતી વખતે પણ ગુરુ મહારાજને વંદના કરવી નહિ, કારણ તે વખતે વંદના કરવાથી તેઓથી લક્ષ્મિજાત થાય છે, અથવા કોઈ દોષ હિત્વજ માય છે.

—પ્રવચન સારોહાર વંદના દ્વાર, પૃષ્ઠ ૨૭૧.

—હરિભદ્રીવાચસ્વક વંદનાવ્યવહાર, પૃષ્ઠ ૫૦૦.

૩૫૩-ગુરુ પાસે જઈ વંદના યોગ્ય સમયના પાંચ બોલ

૧. ગુરુ મહારાજ પ્રસન્નચિત્ત હોય, પ્રસાન્ન હોય અર્થાત્ વ્યાખ્યાનાદિમાં વ્યગ્ર ન હોય,

૨ ગુર મહારાજ આસન પર બેઠા હોય,

૩ ગુર મહારાજ ક્રોધાદિ પ્રમાદનશ ન હોય,

૪ શિષ્ય “મારી વદના કરવાની ઇચ્છા છે” એવું પૂછતા ગુર મહારાજ “ઇચ્છા હો તેમ કહે” એવું કહેતા વદના રીકાર કરવામાં આવધાન હોય,

૫ એવા ગુર મહારાજની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરેલી હોય

—હરિમદ્રીયાવસ્થક વદનાવ્યયન, પૃ ૫૮૧

—પ્રવચન સારોદ્ધાર વેદનાદ્ધાર, પૃષ્ઠ ૨૭૧

૩૫૪-ભગવાન મહાવીરે ઉપદેશોદ્ધાર ને અનુમતિ આપેલા એવા પાત્ર બોલ

ભગવાન મહાવીરે પાત્ર બોલો ॥ નામદિદેશપૂર્વક રનરપ અને દગ વતાયા છે. તેમણે તેની પ્રશ્નમા ઠરી છે અને આવરણ કરવાની અનુમતિ આપી છે તે બોન નિમ્ન પ્રકાર છે -

૧ ક્ષાન્તિ, ૨ મુક્તિ, ૩ આર્જન,

૪ માર્દવ, ૫ લાઘવ

૧. ક્ષાન્તિ—સશમ્ત કે અશમ્ત પુરુષના કરોર બાહ્ય વગેરે સદન કરી લેવા અને ક્રોધનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે ક્ષાન્તિ છે

૨. મુક્તિ—સર્વ વસ્તુમાં તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો, ધર્મોત્કરણ એવ શીઘ્ર ઉપર પશ્ય મમત્વ ભાન ન રાખવો અને મર્વ પ્રકારે તોભને ડાડવો તે મુક્તિ છે.

૩. આર્જવ—મન, વચન, કાયાની સરળતા રાખવી અને માયાનો નિગ્રહ કરવો તે આર્જવ છે.

૪. માર્દવ—વિનમ્ર વૃત્તિ રાખવી, અભિમાન ન કરવું તે માર્દવ છે.

૫. લાઘવ—દ્રવ્યથી અત્ય ઉપકરણ રાખવાં અને બાવથી ત્રણ ગારવ(ક્રદ્ધિ આદિનો ગર્વ)નો ત્યાગ કરવો તે લાઘવ છે.

—કાણ્ડાંગ ૫, કહેશા ૧, સૂત્ર, ૩૬૬.

—ધર્મસંમદ અધિકાર ૩, પૃષ્ઠ ૧૨૭.

—પ્રવચન સારોજાર પૂર્વભાગ, પૃ. ૧૩૪.

૩૫૫-ભગવાન મહાવીરે ઉપદેશોલાં તેમજ અનુમતિ આપેલાં એવાં પાંચ સ્થાન

૧. સત્ય, ૨. સંયમ, ૩. તપ,

૪. ત્યાગ, ૫. બ્રહ્મચર્ય.

૧. સત્ય—સાવલ અર્થાત્ અસત્ય, અપ્રિય, અદિન વચનનો ત્યાગ કરવો, યથાર્થ બાપણ કરવું, મન વચન-કાયાની સરળતા રાખવી તે સત્ય છે.

૨. સંયમ—સર્વ સાવલ વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવું તે સંયમ છે. પાંચ આશ્રવથી નિવૃત્તિ, પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, ચાર કપાય પર વિનય અને ત્રણ દંડથી વિરતિ, આ પ્રમાણે સત્તર બેદે સંયમનું પાલન કરવું તે સંયમ છે.

૩. તપ—જે અતુલ્યાત્મી શરીરનો નમ રક્ત (રોહી) આદિ માત્ર ધાતુઓ અને આર કર્મ (જાનાન-ણીન આદિ) તપીને નષ્ટ થઈ જાય તેને તપ કહે છે. આ તપ યાજ્ઞ અને આશ્વતર એમ બે પ્રકારે છે ઉભયના છ છ ભેદ મળી કુલ ૧૨ પ્રકારે તપ બનેલું.

૪. ત્યાગ—કર્મોને ગ્રહણ કરાવનાર જાણી કાળુ માતા, પિતા, ધન, ધાન્યાદિ તથા આશ્વતર કારણ નાગ, દેવ, કપાન આદિ મરે મનધનો ત્યાગ કરવો તે ત્યાગ છે. અથવા—

સાધુઓને વસ્ત્રાદિનું દાન આપવું તે ત્યાગ છે અથવા—

શક્તિ હોય તો ઉચ્ચત નિહારી થવું લાભ થતા મનોગી સાધુઓને આહારાદિ આપના અથવા શક્તિ હોય તો યથાશક્તિ માત્રુઓને શુદ્ધરથોના પર બતાવવા અને તે પ્રમાણે ઉચ્ચત નિહારી, અમનોગી સાધુઓને શ્રાવકોના ઘર બતાવના તે ત્યાગ છે.

નોંધ —હેમકોષમાં 'દાન તું અપર (બીજી) નામ 'ત્યાગ' બતાવેલ છે.

૫. બ્રહ્મચર્ય—મૈથુનો ત્યાગ કરી શાસ્ત્રમાં બતાવેલ સહચર્યની નવ ગુણિત(નાડ)પૂર્વક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું તે બ્રહ્મચર્યનામ છે.

—કાણ્યા ૧ ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૩૬૬

—ધર્મસમ્રાટ અધિકાર ૩ ૫૪૬ ૧૨૭

—પ્રવચન સારોહાર પૂર્વભાગ પૃ ૧૪

૩૫૬-મગવાનનાં ઉપદેશોનાં અને અનુમોદેશોનાં પાંચ સ્થાન

૧ ઉત્ક્રિષ્ટ ચરક, ૨ નિક્રિષ્ટ ચરક,

૩ અન્ત ચરક, ૪ પ્રાન્ત ચરક,

૫ લક્ષ ચરક,

૧. ઉત્ક્રિષ્ટ ચરક—શુદ્ધચીને ત્યાં જે વાગણુમાં આદાર ગના-
વેલ હોય તે વાગણુમાંથી સ્વ-પ્રયોજનાર્થે આદાર ગદાર કાઢેલ હોય
તેવા આદારની ગવેષણા કરનાર સાધુ ઉત્ક્રિષ્ટ ચરક છે.

૨. નિક્ષિપ્ત ચરક—સંધવાના પાત્રમાંથી ગધેલ આદાર ગદાર
કાઢેલ ન હોય અર્થાત્ તેમાં જ રહેલ આદારની ગવેષણા કરનાર સાધુ
નિક્ષિપ્ત ચરક કહેવાય છે.

૩. અન્ત ચરક—શુદ્ધચીના ઘરમાં ગવેજે ભોજન કરી લીધા
ખાદ ગવેજા આદારની ગવેષણા કરનાર સાધુ અન્ત ચરક કહેવાય છે.

૪. પ્રાન્ત ચરક—ભોજનથી અવશિષ્ટ, વાગી અથવા તુચ્છ
આદારની ગવેષણા કરનાર સાધુ પ્રાન્ત ચરક કહેવાય છે.

૫. લૂક્ષ ચરક—રક્ષ (લૂખા), અસ્તિગ્ધ આદારની ગવેષણા
કરનાર સાધુ લૂક્ષ ચરક કહેવાય છે.

આ પાંચ આભિગ્રહ-વિશેષધારી સાધુના પ્રકાર છે. પહેલા જે
ભાવ અભિગ્રહ અને શેષ ત્રણ દ્રવ્ય અભિગ્રહ છે.

—શાખાંશ ૫, સુત્ર ૩૬૬.

**ઉપલ-ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશોનાં અને અનુમોદોનાં
પાંચ સ્થાન**

૧. અજ્ઞાત ચરક,

૨. અખ ઈલાય ચરક (અખ ગ્લાનક ચરક, અખ ગ્લાયક ચરક,
અન્ય ગ્લાયક ચરક),

૩. ગોન ચરક,

૮. મંસુષ્ટ કલ્પિક,

૫. તત્ત્વત્ત મંસુષ્ટ કલ્પિક

૧. અજ્ઞાત ચરક—આમળી પાછળના પરિચય રહિત અજ્ઞાત ધરોમા આધારની ગવેષણા કરનાર અથવા અજ્ઞાત રહીને મૃદુઅથને મન કલિ આદિ મનાના વિના આધાર પાણીની ગવેષણા કરનાર સાધુ અજ્ઞાત ચરક કહેવાય છે.

૨. અજ્ઞાત ઇલાય ચરક (અજ્ઞાત ઇલાયક ચરક, અજ્ઞાત ઇલાયક ચરક, અન્ય ઇલાયક ચરક)—અભિમહ વિશેષથી સવારે જ આધાર કરનાર માધુ અજ્ઞાત ઇલાયક ચરક કહેવાય છે.

અજ્ઞાત વિના ભૂખ આદિથી ઇલાય બને એવી અવસ્થામાં આધારની ગવેષણા કરનાર સાધુ અજ્ઞાત ઇલાયક ચરક કહેવાય છે.

અન્ય ઇલાય માધુ માટે આધારની ગવેષણા કરનાર સાધુ મુનિ અન્ય ઇલાયક ચરક કહેવાય છે.

૩. મૌન ચરક—મૌનનપૂર્વક આધારની ગવેષણા કરનાર સાધુ મૌન ચરક કહેવાય છે.

૪. મંસુષ્ટ કલ્પિક—મંસુષ્ટ અર્થાત્ ખગડાયેલા હાથ અથવા વામણ આદિથી અપાતો આધાર જ જોને કંપે છે તે મંસુષ્ટ કલ્પિક છે.

૫. તત્ત્વત્ત મંસુષ્ટ કલ્પિક—દેવાની વસ્તુથી જ ખગડાયેલા હાથ અથવા વામણ આદિથી અપાતો આધાર જ જોને કંપે છે તે તત્ત્વત્ત મંસુષ્ટ કલ્પિક છે.

આ પાંચ પ્રકાર પણ અભિગ્રહ-વિશેષધારી સાધુના મનજવા.

—૬. ભાગ ૫, ક્રેદા ૧, શુભ ૩૬૧.

૩૫૮-ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશોલ અને અનુમોદોલ પાંચ સ્થાન

૧. ઔપનિધિક, ૨. શુદ્ધેષણિક, ૩. મંખ્યાદત્તિક,
૪. દષ્ટ લાભિક, ૫. પૃષ્ટ લાભિક.

૧. ઔપનિધિક—ગૃહ્ય પાસે જે કાર્થ આહારાદિ રાખ્યા હોય તેની ગવેષણા કરનાર સાધુ ઔપનિધિક કહેવાય છે.

૨. શુદ્ધેષણિક—શુદ્ધ અર્થાત્ સંક્રિતાદિ દોષ વર્જીત નિર્દોષ એપણા અથવા સંસ્કૃષ્ટાદિ માત્ર પ્રકારની અથવા અન્ય કોઈ એપણા દ્વારા આદારની ગવેષણા કરનાર સાધુ શુદ્ધેષણિક કહેવાય છે.

૩. મંખ્યાદત્તિક—દત્તિ(દાત)ની સંખ્યાનું પરિમાણ કરી આદાર લેનાર સાધુ મંખ્યાદત્તિક કહેવાય છે.

નોંધ:—સાધુ મહાગજને વહોરાવતાં તેમનાં પાત્રોમાં ધાર તૂટ્યા વિના એક વારમાં જોડલી બિક્ષા આવી જાય તેને દત્તિ (દાત) કહે છે.

૪. દષ્ટ લાભિક—દેખેલા આહારની જ ગવેષણા કરનાર સાધુ દષ્ટ લાભિક કહેવાય છે.

૫. પૃષ્ટ લાભિક—“હે મુનિરાજ! આપને હું આહાર વહોરાવું?” એવું પૂછનાર દાતા પાસેથી જ આહારની ગવેષણા કરનાર સાધુને પૃષ્ટ લાભિક કહે છે.

આ પાંચે અભિગ્રહધારી સાધુઓ હોય છે.

૩૫૮-ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશેલ અને અનુમોદેલ પાંચ સ્થાન

૧. આચારિક, ૨. નિર્વિકૃતિક, ૩. પૂર્વાર્ધિક,
૪. પરિમિત પિન્ડપાતિક, ૫. ભિન્ન પિન્ડપાતિક.

૧. આચારિક (આચંખિલિએ)—આચાર્ય (આચંખિય) તપ કરનાર સાધુ આચારિક કહેવાય છે.

૨. નિર્વિકૃતિક (શિવિયતે)—શી આદિ વિગયનો ત્યાગ કરનાર માધુ નિર્વિકૃતિક કહેવાય છે.

૩. પૂર્વાર્ધિક (પુરિમહી)—પુરિમહી અર્થાત્ પ્રથમ બે પદાર મુખીનાં પ્રત્યાખ્યાન કરનાર માધુ પૂર્વાર્ધિક કહેવાય છે.

૪. પરિમિત પિન્ડપાતિક—દ્રવ્યાદિનુ પરિમાણ કરી પરિમિત આધાર લેનાર માધુ પરિમિત પિન્ડપાતિક કહેવાય છે.

૫ ભિન્ન પિન્ડપાતિક—પૂરી વસ્તુ ન લેતા કુકડા કરેલી વસ્તુને જ મદલ્ય કરનાર સાધુ ભિન્ન પિન્ડપાતિક કહેવાય છે.

—કાણાંમ ૫, કહેશા ૧, સૂત્ર ૩૬૬.

૩૬૦-ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશેલ અને અનુમોદેલ પાંચ સ્થાન

૧. અરસાદાર, ૨. વિરસાદાર, ૩. અન્તાદાર,
૪. પ્રાન્તાદાર, ૫. લક્ષાદાર.

૧. અરસાહાર—દીર્ઘ આદિના વગરથી મદિન નીરમ આહાર કરનાર સાધુ અરસાહાર કહેવાય છે.

૨. વિરસાહાર—વિગત રસ એટલે રમ રદિન જૂના પાન્ય આદિનો આહાર કરનાર સાધુ વિરસાહાર કહેવાય છે.

૩. અન્તાહાર—ભોજન બાદ અવસિષ્ટ રહેલી વસ્તુનો આહાર કરનાર સાધુ અન્તાહાર કહેવાય છે.

૪. પ્રાન્તાહાર—પ્રૌઠ, દક્ષકો કે વામી આહાર કરનાર માંત્ર પ્રાન્તાહાર કહેવાય છે.

૫. લૂક્ષાહાર—નીરસ, ધીન્તેક્ષ વગેરે વર્જ્ય એવું ભોજન કરનાર સાધુ લૂક્ષાહાર કહેવાય છે.

આ ૫જુ અભિમદ-વિરોધધારી સાધુઓના પ્રકાર છે. આ પ્રમાણે જીવન પર્વત અરસ, વિરસ, અન્ત, પ્રાન્ત અને રક્ષ ભોજનથી જીવનગિર્વાહના અભિમદવાળા સાધુ અરસજીવી, વિરમજીવી, અન્ત-જીવી, પ્રાન્તજીવી અને રક્ષજીવી કહેવાય છે.

—કાશ્યપ ૫, વૈદ્યા ૧, સૂત્ર ૩૬૬.

૩૬૧-ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશોક્ત અને અનુમોદેક્ત પાંચ સ્થાન

૧. સ્થાનાતિગ,	૨. ઉત્કલકાસનિક,
૩. પ્રતિભાસ્થાથી,	૪. વીરાસનિક,
૫. નૈપથિક.	

૧. સ્થાનાતિગ—અતિશય રૂપે સ્થાન અર્થાત્ કાયોત્સર્ગ કરનાર સાધુ સ્થાનાતિગ કહેવાય છે.

૨. હિતકદુકાસનિક—આમન વગેરે પર નિતંજ (ફૂલા) ન લગાવતાં પગ હિપર (હિમડક) બેસવું તે હિતકદુકાસન છે. હિતકદુકાસને બેસવાના અભિપ્રદયગા સાધુ હિતકદુકાસનિક કહેવાય છે.

૩. પ્રતિભાસ્થાયી—એક રાત્રી આદિની પ્રતિભા અંગીકાર કરી કાયોત્સર્ગ વિશેષમાં રહેનાર સાધુ પ્રતિભાસ્થાયી છે.

૪. વીરાસનિક—પગ જમીન હિપર રાખી મિદાસન પર બેઠેલ પુરુષની નીચેથી સિંદાસન કાઢી લેતાં જે અવસ્થા રહે છે તેવી અવસ્થામાં બેસવું તે વીરામન છે. આ આસન ધણું દુષ્કર છે, તેથી તેનું નામ વીરાસન રાખેલ છે. વીરાસનથી બેસનાર સાધુ વીરાસનિક કહેવાય છે.

૫. નૈપથિક—નિપથા અર્થાત્ બેસવાના વિશેષ પ્રકારથી બેસનાર સાધુ નૈપથિક કહેવાય છે.

—દાણ્યાંક ૫, સૂત્ર ૩૬૬.

૩૬૨-નિપથાના પાંચ લેહ

૧. સમપાદ્યુતા,	૨. ગોનિપથિકા,
૩. દસ્તિશુન્નિકા,	૪. પર્વકા,
૫. અર્ધ પર્વકા.	

૧. સમપાદ્યુતા—જે આસનમાં સમાન રૂપથી પગ અને ફૂલાથી પૂરતી અથવા આમનનો સ્પર્શ કરી બેસવામાં આવે તે સમપાદ્યુતા નિપથા છે.

૨. ગોનિપચિકા—જો આસનમાં ગાળી માફક બેઠવામાં આવે તે ગોનિપચિકા છે.

૩ હસ્તિશુન્ડિકા—જો આસનમાં કૂચા ઉપર બેઠી એક પગ ઉપર રાખવામાં આવે તે હસ્તિશુન્ડિકા નિપદા છે.

૪. પર્યંકા—પદ્મામને બેઠવું તે પર્યંકા નિપદા છે.

૫. અર્ધ પર્યંકા—જનંધ (માથળ) પગ એક પગ રાખી બેસવું તે અર્ધ પર્યંકા નિપદા છે.

પાંચ નિપદામાં હસ્તિશુન્ડિકાના સ્થાન પર ઉત્કટકા પણ કહે છે.

ઉત્કટકા—આમન પગ કૂચા ન લગાવતાં પગ ઉપર બેસવું તે ઉત્કટકા નિપદા છે.

—કાણ્યાં ૫, સૂત્ર ૩૬૬ શીકા

—કાણ્યાં ૫, સૂત્ર ૪૦૦.

૩૬૩-લગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશેલ અને અનુમોદેલ
પાંચ સ્થાન

૧. દ્વયતિક, ૨. લગંડશાધી, ૩. આતાપક,
૪. અપ્રાવૃતક, ૫. અકંડૂયક.

૧. દ્વયતિક—દડની માફક લાંબા પદ અર્થે પગ ફેલાવી બેઠનાર દ્વયતિક કહેવાય છે.

૨. લગંડશાપી—દુઃખંત્રિય અથવા શાંકી લાકડીને લગંડ કહે છે. લગંડની માકક દુઃખડા બની મરતક અને કોણી જામીત પર ટેકવી અને પીક જમીનને ખસ ન કરે તેવી ગીતે સૂતાર સાધુ લગંડશાપી કહેવાય છે.

૩. આતાપક—શીત, આતપ આદિ સહન કરવા ૩૫ આતાપના લેનાર સાધુ આતાપક કહેવાય છે.

૪. અપ્રાણુતક—હંડી ઝતુમા વચ્ચે ન પહેરી હંડીનું સેવન કરનાર અને ત્રીજા ઝતુમા ધામનું મેવન કરનાર અપ્રાણુતક કહેવાય છે.

૫. અકંડુયક—શરીરમાં ખૂજલી આવવા છતાં પણ નાદિ ખણુનાર માધુ અકંડુયક કહેવાય છે.

—કાણાગ ૫, વહેસા ૩, સૂત્ર ૩૬૧.

૩૬૪-મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાનના પાંચ બોલ

૧. આચાર્ય,	૨. ઉપાધ્યાય (સનહાતા),
૩. સ્થવિર,	૪. તપસ્વી, ૫. ગજાન સાધુ.

એ પાંચની ગ્વાનિ મલિન ગદુમાનપૂર્વક વૈયાકૃત્ય કરનાર અમણ્ય નિર્ગ્ન્ય મહાનિર્જરાવાળા થાય છે અને પુનઃ ઉત્પન્ન ન થતાથી મહાપર્યવમાન અર્થાત્ આત્મનિતક અન્તવાળા બને છે.

—કાણાગ ૫, વહેસા ૧, સૂત્ર ૩૬૭

૩૬૫-મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાનના પાંચ બોલ

૧. નવરીક્ષિત માધુ,	૨. કુળ,	૩. ગણુ.
૪. મંચ.	૫. માધર્મિક.	

એ પાંચની ગ્થાનિ રત્નિ બહુમાનપૂર્વક વૈયાકર્ય કરનાર સાધુ મહાનિર્ગમ અને નદાપર્યવમાનવાળા હોય છે.

૧. નવદીક્ષિત—થોડા નમયની દીક્ષા-પર્ચાયવાળા સાધુ નવદીક્ષિત કહેવાય છે.

૨. કૃળ—એક આચાર્યની મંત્રિતિને કૃળ કહે છે અથવા આન્દ્ર આદિ સાધુ સમુદાયવિશેષને કૃળ કહે છે.

૩. ગણુ—કૃળના નમુદાયને ગણુ કહે છે, અથવા આપેક્ષ ત્રણ ગુણોના નમુદાયને ગણુ કહે છે.

૪. શેલ—ગણોના નમુદાયને શેલ કહે છે.

૫. સાધર્મિક—સિંગ અને પ્રવચનની આપેક્ષાએ મગાન ધર્મ-વાળા સાધુ સાધર્મિક કહેવાય છે.

—હાલ્મ ૫, ચૂત્ર ૩૬૭

—ભનવતી સૂત્ર સત્ત્વ ૮, કહેશા ૮.

૩૬૬-પાંચ પરિજ્ઞા

વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું અને જ્ઞાનપૂર્વક તેને ઊંડતી તે પરિજ્ઞા છે. તેના પાંચ ભેદ છે:—

૧. ઉપધિ પરિજ્ઞા,

૨. ઉપાશય પરિજ્ઞા,

૩. કપાય પરિજ્ઞા,

૪. યોગ પરિજ્ઞા,

૫. ભક્તપાન પરિજ્ઞા.

—હાલ્મ ૫, કહેશા ૩, ચૂત્ર ૪૨૦.

૩૬૬-પાંચ વ્યવહાર

મોક્ષાભિલાષી આત્માઓની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિને તેમજ તે માટેના જ્ઞાનવિશેષને વ્યવહાર કહે છે. વ્યવહારના પાંચ ભેદ—

૧. આગમ વ્યવહાર, ૨. શ્રુત વ્યવહાર,
- ૩ આજ્ઞા વ્યવહાર, ૪. ધ્યાનશુ વ્યવહાર,
- ૫ શ્રુત વ્યવહાર.

૧. આગમ વ્યવહાર—કેવળ જ્ઞાન, મનપર્યાય જ્ઞાન, અવધિ જ્ઞાન, ઔદપૂર્વ, દશપૂર્વ અને નવપૂર્વના જ્ઞાન આગમ કહેવાય છે. આગમ જ્ઞાનથી પ્રવર્તિત પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ ૩૫ વ્યવહાર આગમ વ્યવહાર કહેવાય છે.

૨. શ્રુત વ્યવહાર—આચાર પ્રકરણ આદિ જ્ઞાન શ્રુત છે. તેથી પ્રવર્તવાનો વ્યવહાર શ્રુત વ્યવહાર કહેવાય છે. ગંદ, દૂષ અને ઔદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ શ્રુત રૂપ છે, પરંતુ અતીન્દ્રિય અર્થવિષયક વિશિષ્ટ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી ઉક્ત જ્ઞાન અનિશ્ચયનું છે અને તેથી તેને આગમ રૂપ માનવામાં આવે છે.

૩. આજ્ઞા વ્યવહાર—જે ગીતાર્થ ગાત્ર એકગીતથી અથગ દૂર દેશમાં રહેલા હોય અને સરીઝ ક્ષીણ યર્જનવાથી ઉભય વિદાર કરવામાં અસમર્થ હોય તેમાંથી કોઈ એકને પ્રાયશ્ચિત્ત આવનાં ને મુનિ યોગ્ય ગીતાર્થ શિષ્યના અભાવમાં મનિ અને ધારણામાં અદ્વૈત અગીતાર્થ શિષ્યને આગમની મૌકેનિક ગૂઢ ભાષામાં પોતાના અનિશ્ચય રૂપ કહી અથવા લખી તેને અન્ય ગીતાર્થ મુનિ પાસે મોકલે છે અને તેની દ્વારા આયોચના કરે છે. ગૂઢ ભાષામાં કહેલી આયોચના

સાંખ્યી તે ગીતાર્થ મુનિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, મંદનન, ધૈર્ય, યજ્ઞ આદિનો વિચાર કરી રૂપ ત્યાં આવે છે, અથવા યોગ્ય ગીતાર્થ શિષ્યને સમજાવીને મોકલે છે. યદિ એવા ગીતાર્થ શિષ્યનો તેની પામે પણ યોગ ન હોય તો આયોચનાનો મંદેશ લાવનાર શિષ્ય કાગ મૂઠ અર્થમાં અનિચારની ગુદિ અર્થોન્ પ્રાપ્તિ આપે છે. આને આજ્ઞા વ્યવહાર કહે છે.

૪. ધારણા વ્યવહાર—કોઈ ગીતાર્થ અવિમ્મ મુનિએ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ જે અપગ્રાધમા જે પ્રાપ્તિ આપું હોય તેની ધારણાથી એવા અપગ્રાધમા એવા પ્રાપ્તિનો પ્રયોગ કરવો તે ધારણા વ્યવહાર છે.

વૈયાકરણ કળા આદિથી જે સાધુ ગચ્છના હિપકારી હોય તે યદિ સંપૂર્ણ હેતુસૂત્ર શિખવાડ્યા યોગ્ય ન હોય તો તેને ગુરુ મહારાજ કૃપાપૂર્વક ઉચિત પ્રાપ્તિ-પદોનું કથન કરે છે. ઉક્ત સાધુનું ગુરુ મહારાજે બતાવેલ પ્રાપ્તિ-પદોનું ધારણ કરવું તે ધારણા વ્યવહાર છે.

૫. છત વ્યવહાર—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, પુરુષ, પ્રતિ-સેવનાના અને સંદનન ધૃતિ આદિની દાનિનો વિચાર કરી જે પ્રાપ્તિ આપવામાં આવે છે તે છત વ્યવહાર છે. અથવા—

કોઈ ગચ્છમાં કારણવિશેષથી મૂત્રથી અધિક પ્રાપ્તિની પ્રવૃત્તિ થઈ હોય અને જીજ્ઞાસાએ તેનું અનુસરણ કર્યું હોય તો તે પ્રાપ્તિ છત વ્યવહાર કહેવાય છે. અથવા—

અનેક ગીતાર્થ મુનિઓ દ્વારા કરાયેલી મર્યાદાનું પ્રતિપાદન કરતો ગ્રંથ છત કહેવાય છે. તેથી પ્રવર્તિત વ્યવહાર છત વ્યવહાર છે.

આ પાત્ર વ્યવહારોગા યદિ વ્યવહારોની પાત્રે આગમ દોષ તો તેણે આગમથી વ્યવહાર ચનાયવો જોઈએ આગમમા પણ કેવળ જ્ઞાન, મન પર્યાય જ્ઞાન આદિ છ બેદ છે. તેમા પડેના કેવળ જ્ઞાન આગમ આદિ હોય તો તેથી વ્યવહાર ચનાયવો જોઈએ પાછળ ॥ મન પર્યાય જ્ઞાન આદિથી નહિ આગમના અભાવમા શ્રુતથી, શ્રુતના અભાવમા આજ્ઞાથી, આજ્ઞાના અભાવમા ધાન્યથી અને ધાન્યના અભાવમા છત વ્યવહારથી, પ્રવૃત્તિ વિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ દેગકાળ અનુમાર, ઉપર કલ્પા અનુમાર અમ્યક્ રૂપે, પશુપાત ગદિત વ્યવહારોનો પ્રયોગ કરતા સાધુ ભગવાનની આજ્ઞાના આનાધક હોય છે.

—દાષ્ટામ ૫, કહેશા ૨, સૂત્ર ૪૨૧.

—વ્યવહાર સૂત્ર

—ભગવતી શતક ૮, કહેશા ૮.

૩૬૮-પાંચ પ્રકારના મુક

મુકન ગ્રન્થનો અર્થ અપનય । અર્થાત્ દર્શાયુ, દૂર કરવું એવો થાય છે. આ મુકન દ્રવ્ય અને ભાવ-એ પ્રકારે છે સિર ઉપગ્રથી વાળ અપનય કરવા તે દ્રવ્ય મુકન છે અને મનથી ઇન્દ્રિયોના વિષય સમ્પ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ મેંચની રાગદોષ અને કષાણો દૂર કરવા તે ભાવ મુકન છે આવા પ્રકારના દ્રવ્ય આ ભાવ મુકન ધર્મથી યુક્ત પુરુષ મુક કહેવાય છે મુક પાત્ર છે —

૧. શ્રોતેન્દ્રિય મુક,	૨. ચક્ષુરિન્દ્રિય મુક,
૩. શ્રાવણેન્દ્રિય મુક,	૪. રસનેન્દ્રિય મુક,
૫. સ્પર્શનેન્દ્રિય મુક	

૧. શ્રોતેન્દ્રિય મુંડ—શ્રોતેન્દ્રિયના વિવિધ મનોજ અને અ-
મનોજ ગ્રંથોમાં રાગદ્વેષ ન કરે અર્થાત્ દહાવે તેવા પુરુષને શ્રોતેન્દ્રિય
મુંડ કહે છે.

આ પ્રમાણે ચક્ષુરિન્દ્રિય આદિ ચાર પણ જાણુવા. આ
પાત્રે ભાગ મુંડ છે.

—કાણ્યામ ૫, સુત્ર ૪૪૩.

૩૬૯-અન્ય પાંચ પ્રકારના મુંડ

૧. ક્રોધ મુંડ, ૨. માન મુંડ, ૩. માયા મુંડ,
૪. લોભ મુંડ, ૫. શિર મુંડ.

મનથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ દહાવનાર પુરુષ ક્રમશઃ ક્રોધ
મુંડ, માન મુંડ, માયા મુંડ અને લોભ મુંડ કહેવાય છે. શિરના ત્રાણ
અક્ષય-કગવનાર પુરુષ શિર મુંડ કહેવાય છે.

આ પાંચમાં શિર મુંડ દ્રવ્ય મુંડ છે, જેવ ચાર ભાગ મુંડ છે.

—કાણ્યામ ૫, સુત્ર ૪૪૩.

૩૭૦-પાંચ નિર્ઝન્ય

૧. પુલાક, ૨. અકુસ, ૩. કુંડીલ,
૪. નિર્ઝન્ય. ૫. રનાતક.

૧. પુલાક—નિઃમાર ધાન્યના કણને પુલાક કહે છે તે
પ્રમાણે મંથન ચાર રક્તિ નિર્ઝન્ય પુલાક કહેવાય છે. તે સંયમવાન
જના હોય વડે સંયમને કાંઈક અમાર કરે છે. તેના બે બેદ છે:—

આ બન્ને પ્રકારના સાધુ પ્રજૃત વસ્ત્ર-ખાનાદિ રૂપ ઋદ્ધિ અને યશના કામી હોય છે. તે સાતાગારવવાળા હોય છે અને તેથી રાત-દિનનાં કર્તવ્ય-અનુષ્ઠાનોમાં પૂરા માનવાન રહેતા નથી. તેનો પરિવાર પણ મંયમથી પૃથક તેણ વગેરેથી સરીરને માલિશ કરનાર હોય છે. આ પ્રમાણે તેનું ચારિત્ર સર્વ અથવા દેશથી દીક્ષા પર્યાયના છેદ યોગ્ય અતિચારોથી ભલિન રહે છે.

૩. કુશીલ—મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોમાં દોષ લગાડવાથી તથા મંજવત્તન કપાયના ઉદયથી દૂષિત ચારિત્રવાળા સાધુ કુશીલ કહેવાય છે. કુશીલ નિર્ઞન્ધના બે બેદ:-

(અ) પ્રતિસેવના કુશીલ, (ક) કપાય કુશીલ.

પ્રતિસેવના કુશીલ—ચારિત્ર પ્રત્યે અભિમુખ હોવા છતાં અજિતેન્દ્રિય અને કોઈ પ્રકારે પિડ વિશુદ્ધિ, સમિતિ, ભાવના, તપ, પ્રતિમા આદિ ઉત્તર ગુણોની તથા મૂળ ગુણોની વિગ્રહના કરવાથી સર્વગુની આગાનું ઉદ્ધવન કરનાર સાધુ પ્રતિસેવના કુશીલ નિર્ઞન્ધ છે.

કપાય કુશીલ—મંજવત્તન કપાયના ઉદયથી સકપાય દૂષિત ચારિત્રવાળા નિર્ઞન્ધ કપાય કુશીલ કહેવાય છે.

૪. નિર્ઞન્ધ—ઞન્ધનો અર્થ મોહ છે. મોહથી રહિત સાધુ નિર્ઞન્ધ કહેવાય છે. ઉપશાન્ત મોહ અને ક્ષીણ મોહના બેદથી નિર્ઞન્ધના બે બેદ છે.

૫. સ્નાતક—શુદ્ધ ધ્યાનથી મંપૂર્ણ વાતી ઝમોનો ક્ષય કરી ને શુદ્ધ થયા છે તે સ્નાતક કહેવાય છે. સયોગી અને અયોગીના

બેઠી માનક પણ મે પ્રકારે કે

—કાજાગ ૫ કહેણા ૩, સૂત ૪૪૧

—ભગવતી સતક ૨૫ કહેણા ૬

૩૭૨-પ્રતિસેવા પુલાક નિર્ગ્રન્થના પાંચ ભેદ

૧ જ્ઞાન પુલાક, ૨ દર્શન પુલાક, ૩ ચારિત્ર પુલાક
૪ લિંગ પુલાક, ૫ યથા મુદ્દમ પુલાક

૧. જ્ઞાન પુલાક—જ્ઞાન, ગિન નિર્ગ્રાદિ જ્ઞાનના અતિ આરોનું સેવન કરી મયમને અમાન કરનાર માધુ જ્ઞાન પુલાક કહેવાય છે

૨ દર્શન પુલાક—શકા આદિ સમ્યક્તાના અતિઆરોનું મેન કરી મયમને અમાન કરનાર માધુ દર્શન પુલાક કહેવાય છે

૩. ચારિત્ર પુલાક—મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોના ગાં લગાડી ચારિત્રી નિરાધના કરનાર માધુ ચારિત્ર પુલાક કહેવાય છે

૪. લિંગ પુલાક—શાસ્ત્રના ઉપદેશોના માધુલિંગથી અમિક ધાન્ય કરનાર અથવા નિષ્કારણ અન્ય નિંગ ધાન્ય કરે તે નિંગ પુલાક માધુ કહેવાય છે

૫. યથા મુદ્દમ પુલાક—કાઈક પ્રમાણ હોવાથી, માધી અકરનીયમહત્વ કરનાર અથવા અમાન માધુ યથા મુદ્દમ પુલાક કહેવાય છે

અથવા ઉપરોક્ત ચાર ભેદોના જે થોડીથોડી નિરાધના કર તે યથા મુદ્દમ પુલાક કહેવાય છે

—કાજાગ ૫, કહેણા ૩ સૂત ૪૪૫

—ભગવતી સતક ૨૫ કહેણા ૬

૩૭૨-બકુશ નિર્ગ્રન્થના પાંચ ભેદ

૧. આભોગ બકુશ,
૨. અનાભોગ બકુશ,
૩. સંવૃત બકુશ,
૪. અસંવૃત બકુશ,
૫. યથા મુદ્દમ બકુશ.

૧. આભોગ બકુશ—ગરીર અને ઉપકરણોની શોભા સાધુ મારે નિષિદ્ધ છે એમ જાણવા જતાં તેવા પ્રકારના દોષો સાગ્રિમાં લગાવે તે માધુ આભોગ બકુશ છે.

૨. અનાભોગ બકુશ—આભણતાં અથવા મદસા ઉપરોક્ત દોષ સેવે તે માધુ અનાભોગ બકુશ છે.

૩. સંવૃત બકુશ—હુપાધને શરીર અને ઉપકરણની વિભૂષા કરી દોષ સેવન કરનાર માધુ સંવૃત બકુશ છે.

૪. અસંવૃત બકુશ—ખુશ્કી રીતે શરીર અને ઉપકરણની વિભૂષાશય દોષ સેવન કરનાર માધુ અસંવૃત બકુશ છે.

૫. યથા મુદ્દમ બકુશ—ઉત્તર ગુણના મંબંધમાં પ્રકટ અથવા અપ્રકટ રૂપે થોડો પ્રમાદ સેવનાર, આંખનો મેલ આદિ દૂર કરનાર માધુ યથા મુદ્દમ બકુશ કહેવાય છે.

—કાણાંત્ર ૫, વૈદેશ ૩, સૂત્ર ૪૪૫

૩૭૩-કુશીલ નિર્ગ્રન્થના પાંચ ભેદ

પ્રતિસેવના કુશીલ અને કપાય કુશીલના પાંચ પાંચ ભેદ છે:—

- ૧ જ્ઞાન કુશીલ, ૨. દર્શન કુશીલ,
૩. ચારિત્ર કુશીલ, ૪ વિગ કુશીલ,
૫. યથા સૂક્ષ્મ કુશીલ

પ્રતિસેવના કુશીલના પાંચ પ્રકાર : (૧) જ્ઞાન, (૨) દર્શન, (૩) ચારિત્ર અને (૪) લિંગ(સાધુવેશ)થી ઉપજીવિકા કરનાર આનુકૂળે (૧) જ્ઞાન પ્રતિસેવના કુશીલ, (૨) દર્શન પ્રતિસેવના કુશીલ, (૩) ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ અને (૪) વિગ પ્રતિસેવના કુશીલ કહેવાય છે

(૫) “આ તપરની છે” એવી પ્રશનાથી જે ખુશ થાય તે યથા સૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ છે

કયાય કુશીલના પાંચ પ્રકાર :—

૧. જ્ઞાન કયાય કુશીલ—મંજલવન કોધાદિપૂર્વક વિદ્યા આદિ જ્ઞાનનો પ્રયોગ કરનાર સાધુ જ્ઞાન કયાય કુશીલ કહેવાય છે.

૨. દર્શન કયાય કુશીલ—સંજલવન કોધાદિપૂર્વક દર્શન- (દર્શન મન્થ)નો પ્રયોગ કરનાર સાધુ દર્શન કયાય કુશીલ કહેવાય છે.

૩ ચારિત્ર કયાય કુશીલ—મંજલવન કયાયના આવેશમાં મોઢને શાપ આપે તે સાધુ ચારિત્ર કયાય કુશીલ છે.

૪. લિંગ કયાય કુશીલ—સંજલવનના કયાય વશ અન્ય વિગ ધારણ કરનાર સાધુ લિંગ કયાય કુશીલ કહેવાય છે.

૫. યથા સૂક્ષ્મ કયાય કુશીલ—જે માત્ર મનથી મંજલવનના કયાય (કોધાદિ) એવે તે યથા સૂક્ષ્મ કયાય કુશીલ કહેવાય છે.

આધાર—

મંત્રવક્ત્રના કપાય સહિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સિંગની વિગતના કરનાર ક્રમશઃ જ્ઞાન કુશીલ, દર્શન કુશીલ, ચારિત્ર કુશીલ અને સિંગ કુશીલ છે. અને મનથી મંત્રવક્ત્રના કપાય સેવનાર યથા સુદમ કપાય કુશીલ છે.

સિંગ કુશીલની જગ્યાએ કોઈકોઈ ઢેકાણે તપ કુશીલ છે.

—કાણાં ૫, ક્રિયા ૩, સૂત્ર ૪૪૫.

૩૭૪-નિર્ઘન્યના પાંચ લેદ

૧. પ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય, ૨. અપ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય,
૩. ચરમ સમય નિર્ઘન્ય, ૪. અચરમ સમય નિર્ઘન્ય,
૫. યથા સુદમ નિર્ઘન્ય.

૧. પ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય—ઉપશાન્ત ગોહ અને ક્ષીણ ગોહ ઉદ્ગરતનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણુ છે. તેના પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન નિર્ઘન્ય પ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય છે.

૨. અપ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય—પ્રથમ સમય મિવાપના રોપ સમયોમાં વર્તમાન નિર્ઘન્ય અપ્રથમ સમય નિર્ઘન્ય છે.

આ બન્ને લેદ પૂર્વાનુપૂર્વાની અપેક્ષાએ છે.

૩. ચરમ સમય નિર્ઘન્ય—હિક્ત અંતર્મુહૂર્ત કાળપ્રમાણુના અંતિમ અમયમાં વર્તમાન નિર્ઘન્ય ચરમ સમય નિર્ઘન્ય છે.

૪. અચરમ સમય નિર્ઝન્ય—અતિમ મમય મિત્રાય ગાકીના મમયોમા નર્તમાન નિર્ઝન્ય અચરમ મમય નિર્ઝન્ય ઈ

આ બેદ પ્રધાનુપૂર્વો ની અગેક્ષાએ ઈ

૫. યથા સૂક્ષ્મ નિર્ઝન્ય—ગામાન્યન પ્રથમ મમય ગાદિની વિવક્ષા સિવાય ગધા મમયમા નર્તમાન નિર્ઝન્ય યથા સૂક્ષ્મ નિર્ઝન્ય ઈતેવાય ઈ

—કામ્યામ ૫ રૂદેશ ૧, મૂલ ૪૪૫

૩૭૫-રનાતકેના પાંચ ભેદ

૧ અરુચિ, ૨ અશયન,

૩ અકર્મીશ, ૪ મગુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનવાગી અગિદન મિત્રદેવજી,

૫ અપરિશ્રાની

તેજો પૂજનીય હોવાથી અરિહન, કપાયોના વિજેતા હોવાથી જિન અને પદ્મિપૂર્ણ જ્ઞાન દર્શન ચાગિના ગ્વામી હોવાથી કેવળી છે

૫. અપરિશ્રાવી—અંપૂર્ણ કાયયોગનો નિગેષ કરી દેવાથી ગ્નાતક નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે અને કર્મપ્રવાહ રોકાઈ જાય છે, તેથી તેજો અપરિશ્રાવી હોય છે

—ઠાણાગ ૫, ઉદેશા ૩, સૂત્ર ૪૪૫

—ભગવતી સતક ૨૫, ઉદેશા ૬

૩૭૬-પાંચ પ્રકારના શ્રમણ

પાંચ પ્રકારના સાધુ શ્રમણ કહેવાય છે —

- ૧ નિર્મન્ય, ૨ શાક્ય, ૩. તાપસ,
- ૪ ગૈરુક, ૫ આશ્રવિક

૧. નિર્મન્ય—જિન પ્રવચનમાં ઉપદેશીય પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ચુપ્તિ આદિ સાધુ-ક્રિયાનું પાલન કરનાર જૈન મુનિ નિર્મન્ય કહેવાય છે.

૨. શાક્ય—શુદ્ધના અનુયાયી સાધુ શાક્ય કહેવાય છે.

૩. તાપસ—જટાધારી, જંગલોમાં રહેનાર મન્યાસી તાપસ કહેવાય છે

૪. ગૈરુક—ગેરુ રંગના (ભગવા) કપડાં પહેરનાર ત્રિહંડી સાધુ ગૈરુક કહેવાય છે.

૫. આશ્ચર્ય—ગૌશાવક ગતના અનુયાયી માધુ આશ્ચર્ય કહેવાય છે.

—પ્રવચન સારોહાર પ્રથમ ભાગ, પૃ ૨૧૨.

૩૭૭-વનીપકની વ્યાખ્યા અને ભેદ

અન્ય પાસે પોતાની કુર્દગા બતાવી, અનુકૂળ બાબત્તુ કરી જે દ્રવ્ય મેળવે તેને વની કહે છે. વનીને બોગવનાર માધુ વનીપક કહેવાય છે.

વનીપકના પાંચ ભેદ :—

૧. અતિથિ વનીપક, ૨. કૃપણ વનીપક,
૩. બ્રાહ્મણ વનીપક, ૪. શ્વા વનીપક,
૫. શ્રમણ વનીપક.

૧. અતિથિ વનીપક—બોજન વખતે આવનાર મહેમાન અતિથિ કહેવાય છે. અતિથિ ભક્ત દાતા પાસે અતિથિદાનની પ્રશંસા કરી આદારાદિની ઈચ્છા કરનાર અતિથિ વનીપક છે.

૨. કૃપણ વનીપક—જે દાતા કૃપણ, દીન, કુખી પુરુષોનો ભક્ત છે અર્થાત્ એવા પુરુષોને દાનાદિ દેવામાં વિશ્વામ કરે છે તેની પાસે કૃપણ દાનની પ્રશંસા કરી આદારાદિ સેનાર અને બોગવનાર કૃપણ વનીપક છે.

૩. બ્રાહ્મણ વનીપક—જે દાતા બ્રાહ્મણનો ભક્ત છે, તેની પાસે બ્રાહ્મણ દાનની પ્રશંસા કરી આદારાદિ સેનાર અને બોગવનાર બ્રાહ્મણ વનીપક કહેવાય છે.

૪. શ્વા વનીપક—કૂતરાં, ઠાગડા આદિને આદારાદિ દેવામાં

પુણ્ય સમજનાર દાતા પામે તે કાર્યની પ્રશંસા કરી આધારાદિ સેનાર અને બોગવનાર શ્વા વનીપક કહેવાય છે.

પ. શ્રમણ વનીપક—શ્રમણના પાપ બેદ જતાવ્યા છે. જે દાતા શ્રમણોના ભક્ત છે તેની પાસે શ્રમણ-દાનની પ્રશંસા કરી આધારાદિ પ્રાપ્ત કરનાર શ્રમણ વનીપક છે.
—ઠાણાં ૫, કુદેશ ૩ સૂત્ર ૪૫૪.

૩૭૮-વસ્ત્રના પાંચ ભેદ

નિર્ઝન્ય અને નિર્ઝન્યીને પાપ પ્રકારના વસ્ત્ર મહણ કરવા અને સેવવાં કહ્યે છે. વસ્ત્રના પાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે :—

૧. જંગમિક, ૨. ભાંગિક, ૩. સાનક,
૪. પોતક, ૫. તિરીડપદ.

૧. જંગમિક—તસ શ્રવેના રોમાદિથી જનેલાં વસ્ત્ર જંગમિક કહેવાય છે. જેમકે કંજલ વગેરે.

૨. ભાંગિક—અજળીનાં જનેલાં વસ્ત્ર ભાંગિક કહેવાય છે.

૩. સાનક—સણના જનેલાં વસ્ત્ર સાનક કહેવાય છે.

૪. પોતક—કપાસનાં જનેલાં વસ્ત્ર પોતક કહેવાય છે.

૫. તિરીડપદ—તિરીડ વસ્ત્રની છાત્રના જનેલાં વસ્ત્ર તિરીડપદ કહેવાય છે.

આ પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્રોમાંથી ઉત્સર્ગ રૂપે તો કપાસ અને જીનનાં જનેલાં—એ જે પ્રકારનાં અદ્ય મૂલ્યવાળાં વસ્ત્ર જ સાધુએ મહણ કરવાં લેખ્યં.

—ઠાણાં ૫, કુદેશ ૩, સૂત્ર ૪૪૬.

૩૭૮-જ્ઞાનના પાંચ ભેદ

- ૧ મતિ (આભિનિબોધિક) જ્ઞાન, ૨. શ્રુત જ્ઞાન,
- ૩ અવધિ જ્ઞાન, ૪. મન પર્યવ જ્ઞાન,
૫. કેવળ જ્ઞાન

૧. મતિ જ્ઞાન (આભિનિબોધિક જ્ઞાન)—ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી ચોગ્ય દેશમાં રહેલી વસ્તુને જાણનાર જ્ઞાન મતિ જ્ઞાન (આભિનિબોધિક જ્ઞાન) કહેવાય છે.

૨. શ્રુત જ્ઞાન—વાચ્ય-વાચક ભાવ મેળંધ દ્વારા શબ્દથી મેળવેલ અર્થને મહણ કરાવનાર ઇન્દ્રિય મન કારણક જ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાન છે. જેમકે કંબુમીવાદિ આકારવાળી વસ્તુ જળ ધારણ આદિ ક્રિયામાં સમર્થ છે, અને ઘડા શબ્દથી ઓળખાય છે. ઇત્યાદિ રૂપથી શબ્દાર્થની પર્યાયોચના બાદ ચર્તા ત્રૈકાલિક સામાન્ય પરિણામને પ્રધાનતા દેનાર જ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાન છે. અથવા—

મતિ જ્ઞાનની અનંતર થતું અને શબ્દ તથા અર્થની પર્યાયોચના જેમાં હોય તેવું જ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાન છે. જેમકે ઘડો શબ્દ આભિજ્ઞતા અથવા આંખથી ઘડાને જોવાથી તેના બનાવનાગ્નો, તેના રંગનો અને તે પ્રભાણે તે સમગ્રી જુદાજુદા રિપયોનો વિચાર કરવો તે શ્રુત જ્ઞાન છે.

૩. અવધિ જ્ઞાન—ઇન્દ્રિયો તથા મનની સહાયતા વિના, મર્યાદા સહિત રૂપી દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરવું તેને અવધિ જ્ઞાન કહે છે

૪. મન:પર્યવ જ્ઞાન—ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતા વિના, મર્યાદા સહિત, સંસ્તી જીવોના મનોગત ભાવોને જાણવા તે મન પર્યવ જ્ઞાન કહેવાય.

૫. કેવળ જ્ઞાન—મતિ આદિ ચાર જ્ઞાનની અપેક્ષા વિના, ત્રિકાળ અને ત્રિલોકવર્તી સમગ્ર રૂપી, અરૂપી દ્રવ્યના ભાવને અનંત ભાવે સર્વ પ્રકારે હરતામલકવત્ જાણે-દેખે તે કેવળ જ્ઞાન. કેવળ જ્ઞાન આવરણ રહિત વિશુદ્ધ લોકાલોક પ્રકાશક એક જ પ્રકારે સર્વ કેવળી ભગવંતને હોય. તેમા ભેદ ન હોય.

—કાણંદ ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૧૩.

—કર્મમ-ય પ્રથમ ભાગ

—તરી સૂત્ર ૨૧૧

૩૮૦-કેવળીના પાંચ અનુત્તર ગુણ

કેવળ જ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં પાંચ ગુણ અનુત્તર અર્થાત્ સર્વ-શ્રેષ્ઠ હોય છે:—

૧. અનુત્તર જ્ઞાન,
૨. અનુત્તર દર્શન,
૩. અનુત્તર ચારિત્ર્ય,
૪. અનુત્તર તપ,
૫. અનુત્તર વીર્ય.

કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાથી કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન રૂપ અનુત્તર જ્ઞાન-દર્શન હોય છે.

મોહનીય કર્મોનો ક્ષય થવાથી અનુત્તર ચારિત્ર્ય હોય છે.

અનુત્તર ચારિત્ર્ય હોવાથી અનુત્તર તપ પણ હોય છે. શૈભેશી અવસ્થામાં ચતુર્થ શુદ્ધ ધ્યાન જ કેવળીનું અનુત્તર તપ છે.

વીર્યાન્તરાય કર્મોનો ક્ષય થવાથી કેવળીનું અનુત્તર વીર્ય હોય છે.

—કાણંદ ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૪૧૪.

૩૮૧-અવધિ જ્ઞાન અથવા અવધિ જ્ઞાનીના ચક્રિત થવાના પાંચ બોલ

પાંચ કારણથી અવધિ જ્ઞાન દ્વારા પદાર્થોને જોતાં જ પ્રથમ સમયમાં જ અવધિ જ્ઞાન ચક્રિત થઈ જાય છે. અથવા અવધિ જ્ઞાન દ્વારા પદાર્થોનું જ્ઞાન થતાં પ્રારંભમાં જ અવધિ જ્ઞાની “આ શુ” એ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો ક્ષય ન થયો હોવાથી આશ્ચર્ય આદિમા ગરકાવ થઈ જાય છે.

૧. અવધિ જ્ઞાની થોડી પૃથ્વી જોઈને “આ શુ?” આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં ક્ષુબ્ધ બની જાય છે, કારણ એ જ્ઞાન થયા પહેલાં તે વિશાળ પૃથ્વીની સંભાવના કરતો હતો.

૨. અત્યંત પ્રચૂર (પુષ્કળ) ક્રિયાવાની રાશિ રૂપ પૃથ્વીને જોઈને વિરમય અને દયાવશ અવધિ જ્ઞાની ચક્રિત થઈ જાય છે.

૩. બહારના દીપોમાં થતા એક દગ્ગર યોજન પરિણામવાળા મહાસર્પને જોઈને વિરમય અને ભયવશ બની અવધિ જ્ઞાની ગભરાઈ જાય છે.

૪. દેવતાને મહાઋદ્ધિ, છુત્તિ, પ્રભાવ, બળ અને સુખ સહિત જોઈને અવધિ જ્ઞાની આશ્ચર્યોન્મિત (આશ્ચર્યથી યુક્ત) બની જાય છે.

૫. અવધિ જ્ઞાની નગરોમાં જૂના, વિરતીર્ણુ, બહુમૂલ્ય રતનાદિથી ભરેલા ખામના જુએ છે. તેના સ્વામી નષ્ટ થઈ ગયેલ છે. સ્વામીની સંતતિનો પત્તો પણ નથી. ખજાનાનો નં માર્ગ છે, ન ત્યાનો રસ્તો બતાવતાં કોઈ ચિહ્ન છે. આ પ્રમાણે જુદાંજુદાં સ્થળો જેવાં કે ગ્રામ, આકર, નગર, ગેડ, કર્જટ, દ્રોણુખુમ, પાટણુ, આશ્રમ, મંવાલ, સન્નિ-

૫. કેવળ જ્ઞાન—મતિ આદિ ચાર જ્ઞાનની અપેક્ષા વિના, ત્રિકાળ અને ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત રૂપી, અરૂપી દ્રવ્યના ભાવને અનંત ભાવે સર્વ પ્રકારે દસ્તાવજકવત્ મળે-દેખે તે કેવળ જ્ઞાન. કેવળ જ્ઞાન આવરણ રહિત વિશુદ્ધ લોકાલોક પ્રકાશક એક જ પ્રકારે સર્વ કેવળી ભગવંતને હોય. તેમાં બેદ ન હોય.

—ઠાણાં ૫, રૂદેશા ૩, સૂત્ર ૪૧૩.

—કર્મમન્થ પ્રથમ ભાગ

—નવી સૂત્ર ટીકા

૩૮૦-કેવળીના પાંચ અનુત્તર ગુણ

કેવળ જ્ઞાની મર્વણ ભગવાનમાં પાંચ ગુણ અનુત્તર અર્થાત્ સર્વ-શ્રેષ્ઠ હોય છે:—

૧. અનુત્તર જ્ઞાન.	૨. અનુત્તર દર્શન,
૩. અનુત્તર ચારિત્ર્ય,	૪. અનુત્તર તપ,
૫. અનુત્તર વીર્ય.	

કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થઈ જવાથી કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન રૂપ અનુત્તર જ્ઞાન-દર્શન હોય છે.

મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી અનુત્તર ચારિત્ર્ય હોય છે.

અનુત્તર ચારિત્ર્ય હોવાથી અનુત્તર તપ પણ હોય છે. શેષેશી અવરથામાં ચતુઃ શુક્લ ધ્યાન જ કેવળીનું અનુત્તર તપ છે.

વીર્યોન્તરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવળીનું અનુત્તર વીર્ય હોય છે.

—ઠાણાં ૫, રૂદેશા ૨, સૂત્ર ૪૧૦.

૩૮૧-અવધિ જ્ઞાન અથવા અવધિ જ્ઞાનીના ચર્ચિત થવાના પાંચ બોલ

પાંચ કારણથી અવધિ જ્ઞાન દ્વારા પદાર્થોને જોતાં જ પ્રથમ સમયમાં જ અવધિ જ્ઞાન ચર્ચિત થઈ જાય છે. અથવા અવધિ જ્ઞાન દ્વારા પદાર્થોનું જ્ઞાન થતા પ્રારંભમાં જ અવધિ જ્ઞાની “આ શું” એ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો ક્ષય ન થયો હોવાથી આશ્ચર્ય આદિમાં ગરકાવ થઈ જાય છે.

૧. અવધિ જ્ઞાની થોડી પૃથ્વી જોઈને “આ શું?” આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં ક્ષુબ્ધ બની જાય છે, કારણ એ જ્ઞાન થયા પહેલાં તે વિશાળ પૃથ્વીની સંભાવના કરતો હતો.

૨. અત્યંત પ્રચૂર (પુષ્કળ) કુચવાની રાશિ રૂપ પૃથ્વીને જોઈને વિરમય અને દયાવશ અવધિ જ્ઞાની ચર્ચિત થઈ જાય છે.

૩. બહારના દીપોમા થતા એક હજાર યોજન પરિણામવાળા મહાસર્પને જોઈને વિરમય અને ભયવશ બની અવધિ જ્ઞાની ગભરાઈ જાય છે.

૪. દેવતાને મહાઝાદિ, છુતિ, પ્રભાવ, બળ અને સુખ સંક્રિત જોઈને અવધિ જ્ઞાની આશ્ચર્યોન્વિત (આશ્ચર્યથી યુક્ત) બની જાય છે.

૫. અવધિ જ્ઞાની નગરોમાં જૂના, વિસ્તીર્ણ, બહુમૂલ્ય રત્નાદિથી ભરેલા ખમના શુભ્ર છે તેના સ્વામી નષ્ટ થઈ ગયેલ છે. સ્વામીની સંતતિનો પતો પણ નથી. ખમનાનો ન માર્ગ છે, ન ત્યાનો રસ્તો બતાવતાં કોઈ ચિહ્ન છે. આ પ્રમાણે શુદ્ધાશ્રુદાં સ્થળો જેવાં કે ગ્રામ, આકર, નગર, ખેડ, કર્ગટ, કોણપુમ, પાટણ, આશ્રમ, મેવાહ, સન્નિ-

વેશ, રમશાન, સૂનાં ઘર, પર્વતની ગુફા ઇત્યાદિ સ્થાનોમાં પડેલ ગદુમૂલ્ય રત્નાદિના નિધાન (બઝાર) અવધિ જ્ઞાની જુએ છે. તે જોઈ અવધિ જ્ઞાની આશ્ચર્ય અને ક્ષોભરૂપ ચચળ બને છે.

—ઠાણાં ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૩૧૪

૩૮૨-જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વ્યાખ્યા અને તેના પાંચ ભેદ

જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કહે છે. જેવી રીતે આખે પાટો બાંધવાથી દેખાતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રભાવથી આત્માને પદાર્થોનું જ્ઞાન કવ્વામાં રુકાવટ પડે છે. પરંતુ આ કર્મ આત્માને સર્વથા જ્ઞાનશૂન્ય અર્થાત્ જડ બનાવી શકતું નથી. જેવી રીતે વાદળથી આગ દિત થયેલ સૂર્યનો દિવસ અને રાત્રી બતાવવા જેટલો પ્રકાશ તો પ્રિધમાન છે જ, તે પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ગાઢ આવરણાદન છતાં જીવને અક્ષરનો અનતમો ભાગ (અદ્યાશે જ્ઞાન) તો ખુલ્લો જ રહે છે કે જેથી ચૈતન્ય શક્તિ જડથી જુદી સમગ્ર શકાય.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પાંચ ભેદ:—

૧. મતિ જ્ઞાનાવરણીય, ૨. શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય,
૩. અવધિ જ્ઞાનાવરણીય, ૪. મન પર્યય જ્ઞાનાવરણીય,
૫. કેવળ જ્ઞાનાવરણીય.

૧. મતિ જ્ઞાનાવરણીય—મતિ જ્ઞાનના એક અપેક્ષાથી ૩૪૦ ભેદ થાય છે. આ સર્વ જ્ઞાનના ભેદોને આવરણ કરનાર કર્મ મતિ જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે.

૨. શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય—ચોદ કે વીસ ભેદવાળા શ્રુત જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

૩. અવધિ જ્ઞાનાવરણીય—ભવપ્રત્યયિક અને શુદ્ધપ્રત્યયિક તથા અનુગામિક અને અનાનુગામિક, વધેગાનિક, દાયગાનિક, પ્રતિ-પાતિક, અપ્રતિપાતિક આદિ ભેદવાળા, અવધિ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મને અવધિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

૪. મન.પર્યય જ્ઞાનાવરણીય—ઋણુ મતિ અને વિપુલ મતિ ભેદવાળા મન.પર્યય જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર કર્મને મન.પર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

૫. કેવળ જ્ઞાનાવરણીય—કેવળ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મને કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

આ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોમાં કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સર્વધાતી છે, અને એય આર કર્મ દેશચાતી છે.

—કાણ્યાગ ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૬૪.

—કર્મસંન્ય પ્રથમ ભાગ

૩૮૩-પરોક્ષ પ્રમાણના પાંચ ભેદ

૧. સ્મૃતિ,	૨. પ્રત્યક્ષજ્ઞાન,	૩. તર્ક,
૪. અનુમાન,	૫. આગમ.	

૧. સ્મૃતિ—પહેલાં જાણેલા પદાર્થને યાદ કરવા તે સ્મૃતિ છે.

૨. પ્રત્યક્ષજ્ઞાન—સ્મૃતિ અને પ્રત્યક્ષ ઉભયના ઉપયોગથી વિવિધજૂત પદાર્થને ઝોળખવે તે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે. જેમકે આ તે જ મનુષ્ય છે જેને કાલે મેં જોયો હતો.

૩. તર્ક—અવિનાશાવ મંગધરપ વ્યાપ્તિના જ્ઞાનને તર્ક કહે છે. સાધન (હેતુ) હોય ત્યાં સાધ્ય હોય, અને સાધ્ય ન હોય ત્યાં સાધન પણ ન હોય તે અવિનાશાવ સંગ્રંધ છે. જેમકે જ્યાં ધુમાડો છે ત્યાં અગ્નિ છે અને જ્યાં અગ્નિ નથી ત્યાં ધુમાડો પણ હોતો નથી.

૪. અનુમાન—સાધનથી સાધ્યનું જ્ઞાન કરવું તેને અનુમાન કહે છે જેમકે ધુમાડાને દેખી અગ્નિનું જ્ઞાન કરવું.

જે સિદ્ધ કરવાનું છે તે સાધ્ય કહેવાય છે. જેનાથી સાધ્ય મિદ્ધ કરવામાં આવે તે સાધન છે. સાધન સાધ્ય સાથે અવિનાશાવ મંગધરપ રહે છે. તેના અસ્તિત્વમાં સાધ્ય અવસ્થા હોય છે સાધ્યના અભાવમાં સાધન હોતું નથી જેમકે ઉપરના દષ્ટાંતમાં ધૂમના મહાભાવમાં અગ્નિનો સદ્ભાવ અને અગ્નિના અભાવમાં ધૂમનો અભાવ છે. અહીં ધૂમ અગ્નિનું સાધન છે.

અનુમાનના બે ભેદ છે :—

૧. સ્વાર્થાનુમાન, ૨. પરાર્થાનુમાન.

સ્વયં સાધન દ્વારા સાધ્યનું જ્ઞાન કરવું તે સ્વાર્થાનુમાન છે અન્યને સાધનથી સાધ્યનું જ્ઞાન કરાવવા પ્રતિજ્ઞા, હેતુ આદિ કહેવામાં આવતાં વચનો પરાર્થાનુમાન છે.

૫. આગમ—આખા(હિતોપદેશ સર્વજ્ઞ લગવાન)ના વચનો-થી હિતપત્ર યથેલ પદાર્થજ્ઞાનને આગમ કહે છે. ઉપચારથી આપનાં વચન પણ આગમ કહેવાય છે.

જે અભિપ્રેય વસ્તુના મથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે અને જે પ્રમાણે

જાણે છે તે પ્રમાણે કહે છે તે આપ્ત છે. અથવા—સમાદિ દોષોના ક્ષય થવાને આપ્તિ કહે છે. આપ્તિથી યુક્ત પુરુષ આપ્ત કહેવાય છે.

—રત્નાકરાવતારિકા, પરિચ્છેદ ૩ અને ૪.

૩૮૪-પરાથાનુમાનનાં પાંચ અંગ

૧. પ્રતિજ્ઞા,	૨. હેતુ,	૩. ઉદાહરણ,
૪. ઉપનય,	૫. નિગમન.	

૧. પ્રતિજ્ઞા—પક્ષ અને સાધ્યને જતાવવાં તે પ્રતિજ્ઞા કહેવાય છે. જે સ્થળે સાધ્યને મિદ્ધ કંવાનું હોય તેને પક્ષ કહે છે, અર્થાત્ સાધ્યના અસ્તિત્વનું સ્થાન પક્ષ કહેવાય છે. જેમકે “આ પર્વતમાં અગ્નિ છે” તે પ્રતિજ્ઞા વચન છે. અહીં અગ્નિ સાધ્ય છે, કારણ તેને સિદ્ધ કરવાની છે, અને પર્વત પક્ષ છે, કારણ સાધ્ય અગ્નિને પર્વતમાં સિદ્ધ કરવાની છે.

૨. હેતુ—સાધન જતાવનાર વચન હેતુ કહેવાય છે, જેમકે “કારણ અહીં ધુમાડો છે.” અહીં ધૂમ સાધ્ય-અગ્નિને સિદ્ધ કરનાર હોવાથી સાધન છે, અને સાધન કહેનાર વચન તે હેતુ છે.

૩. ઉદાહરણ—આપ્તિપૂર્વક દષ્ટાન્ત જતાવવું તે ઉદાહરણ છે. જેમકે જ્યાંજ્યાં ધૂમ હોય છે ત્યાંત્યાં અગ્નિ પણ હોય છે, જેમકે સોડું જ્યાં અગ્નિ હોતી નથી ત્યાં ધૂમ પણ હોતો નથી, જેમકે તળાવ.

જ્યાં સાધ્ય અને સાધનની ઉપસ્થિતિ અને અનુપસ્થિતિ જતાવનારમાં આવે તેને દષ્ટાન્ત કહે છે. સોડું અને તળાવ દષ્ટાન્ત છે.

અન્વય અને વ્યતિરેકની અપેક્ષાએ દષ્ટાન્તના જે બેદ પડે છે. ત્યાં સાધનની ઉપસ્થિતિમાં સાધ્યની ઉપસ્થિતિ જનાવવામાં આવે તે અન્વય દષ્ટાંત છે, જેમકે રસોડું. ત્યાં સાધ્યની અનુપસ્થિતિમાં સાધનની અનુપસ્થિતિ બતાવાય તે વ્યતિરેક છે, જેમકે તળાવ

૪. ઉપનય—પક્ષમા હેતુનો સમાવેશ કરવો તે ઉપનય છે, જેમકે “આ પર્વત પણ ધુમાડાવાળો છે.”

૫. નિગમન—પરિણામ કાઢી પક્ષમાં સાધ્યને સિદ્ધ કરવું તે નિગમન છે, જેમકે “તેથી આ પર્વતમા પણ અગ્નિ છે.”

—સ્તનાકશવતારિકા, પરિચ્છેદ ૩.

૩૮૫-સ્વાધ્યાયની વ્યાખ્યા અને ભેદ

સુંદર રીતે મર્યાદાપૂર્વક સ્વાધ્યાય કાળનો ત્યાગ કરી શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું તે સ્વાધ્યાય છે. તેના પાંચ ભેદ છે :—

૧. વાચના, ૨. પૃચ્છના, ૩. પરિવર્તના,
૪. અનુપ્રેક્ષા, ૫. ધર્મકથા.

૧. વાચના—શિષ્યને મૂળ અર્થ શીખવવા તે વાચના છે.

૨. પૃચ્છના—વાચના પ્રદણ કરી અંશય હોય ત્યાં પુનઃ પૂછવું તે પૃચ્છના છે. અથવા પહેલાં શીખેલ મૂળાદિ-જ્ઞાનમાં સંકો હોય ત્યાં પ્રશ્ન કરવો તે પૃચ્છના છે.

૩. પરિવર્તના—શીખેલું બુદ્ધાર્થ ન જવાય માટે તેને વારંવાર યાદ કરતા રહેવું તે પરિવર્તના છે.

૪. અનુપ્રેક્ષા—શીખેલા સૂતના અર્થને બૂલી ન જવાય માટે તેનું વારંવાર મનન કરવું તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

૫. ધર્મકથા—ઉપરોક્ત ચારે પ્રકારે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને ભવ્ય જીવોને શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન આપવું તે ધર્મકથા છે.

—ઠાણા ૫, કહેલા ૩, સૂત્ર ૪૬૫.

૩૮૬-સૂત્રની વાચના આપવાના પાંચ બોલ

શુરુ મહારાજ પાંચ કાગ્જોથી ગિધને સૂત્ર શીખવે :—

૧. શિષ્યો શાસ્ત્ર-જ્ઞાન ગ્રંથો કરે અને તેઓ શ્રુતનો મંત્ર કંઈ શકે તેટલા માટે શિષ્યને વાચના આપે.

૨ ઉપગ્રંથ માટે શિષ્યને વાચના આપે આ ગ્રંથો શાસ્ત્ર શીખેલ શિષ્ય આદાગ, પાણી, વસ્ત્રાદિ શુદ્ધ ગવેપણા દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકે અને તે મંથનમાં સહાયક ગહે.

૩. સૂત્રોની વાચના આપવાથી મારા કર્મોની નિર્જરા થશે એવું વિચારી વાચના આપે.

૪. વાચના આપવાથી મારું શાસ્ત્રજ્ઞાન સ્પષ્ટ થશે એવું વિચારી વાચના આપે.

૫. શાસ્ત્રનું વ્યવસ્થેદન થાય અને તેની પગપરા ચાલતી રહે એવા પ્રયોજનથી વાચના આપે.

—ઠાણા ૫, કહેલા ૩, સૂત્ર ૪૬૮.

૩૮૭-સૂત્ર શીખવાનાં પાંચ કારણો

૧. તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરવા સૂત્ર શીખે,
૨. તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા કરવા માટે સૂત્ર શીખે,
૩. ચારિત્ર માટે સૂત્ર શીખે,
૪. મિથ્યાભિનિવેશ (મિથ્યાત્વમાં તન્મયતા) છોડવા માટે અથવા અન્યને છોડાવવા માટે સૂત્ર શીખે,
૫. સૂત્ર શીખવાથી મધ્યાવસ્થિત દ્રવ્ય અને વર્ધાઓનું જ્ઞાન થશે એવા વિચારથી સૂત્ર શીખે.

—શાસ્ત્રાંત ૫, શ્લોક ૩, સૂત્ર ૪૧૮.

૩૮૮-નિરયાવલિકાના પાંચ વર્ગ

૧. નિરયાવલિકા, ૨. કમ્પ વડંસિયા,
૩. પુષ્પિયા, ૪. પુષ્પ ચૂસિયા,
૫. વર્ષિક દશા.

—નિરયાવલિકા

૩૮૯-દગ્ધાક્ષર પાંચ

કાવ્યમાં અક્ષરોના શુભાશુભપણા પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. અશુભ અક્ષરોમાં પણ પાંચ અક્ષર ધણા દૂષિત મનાય છે, જેને દગ્ધાક્ષર કહે છે. પદ્મની આદિમાં આ અક્ષરો આવવા ન જોઈએ. દગ્ધાક્ષર આ પ્રમાણે છે:—

૦૩, ૬, ૨, બ, ૫.

છન્દનો પહેલો શબ્દ દેવતા અથવા મગળવાચી હોય તો ઉપ-
રાક્ત અશુભ અક્ષરોનો દોષ રહેતો નથી. અક્ષરને દીર્ઘ કરવાથી
પણ દ્વિધાક્ષરનો દોષ ટળી જાય છે.

—સાત પિત્ર

૩૯૦-છદ્મસ્થ પાંચ બોલને સાક્ષાત જાણી ન શકે

૧. ધર્મોસ્તિકાય, ૨. અધર્મોસ્તિકાય,
૩. આકાશાગ્નિકાય, ૪. શરીર રહિત જીવ,
૫. પરમાણુ પુદ્ગલ

—ઠાણાન ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૫૦

ધર્મોસ્તિકાય આદિ અમૂર્ત છે તેથી અવધિમાની તેને જાણી
શકતા નથી પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલ મૂર્ત (રૂપી) છે અને તેથી અવધિ-
માની તેને જાણી શકે છે તેથી અહીં છદ્મસ્થનો અર્થ અવધિ માન
આદિથી રહિત છદ્મગ્ધ જાણવો

—ઠાણાન ૫ ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૫૦

ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરીજીની દીક્ષા.

—ઠાણાન ૫ ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૫૦

૩૯૨-જીવના પાંચ ભાવ

વિશિષ્ટ હેતુઓથી અથવા સ્વભાવથી જીવોનું બિજલિત્ત ડોષે હોય
તે ભાવ છે અથવા—

ઉપરામ આદિ પદોનો બિજલિત્ત અવસ્થાઓ બાદ કહેવાય
છે ભાવના પાંચ ભેદ છે.—

૧. ઔપશમિક,	૨. ક્ષાયિક,
૩. ક્ષાયોપશમિક (મિત્ર)	૪. ઔદયિક,
૫. પારિણામિક.	

૧. ઔપશમિક—કર્મના ઉદયથી પેદા થતો ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે. પ્રદેશ અને વિપાક જનને પ્રકારે સત્તાગત કર્મોનો ઉદય તદ્દન રોકાઈ જવો તે ઉપશમ ભાવ છે. આ પ્રકારનો ઉપશમ સર્વોપશમ કહેવાય છે અને તે માત્ર મોહનીય કર્મનો જ થાય છે, શેષ કર્મોનો થતો નથી.

ઔપશમિક ભાવના એ બેદ છે:—

૧. સમ્યક્ત્વ, ૨. ચારિત્ર.

દર્શન મોહનીય કર્મના ઉપશમથી પ્રકટ થતું સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉપશમથી પ્રકટ થતું ચારિત્ર—એ ઉભય પર્વાયો ઔપશમિક ભાવોવાળી સમજાવી.

૨. ક્ષાયિક ભાવ—કર્મના ક્ષયથી પ્રકટ થતા ભાવો ક્ષાયિક ભાવ કહેવાય છે. તેના નવ બેદ છે:—

૧. કેવળ જ્ઞાન,	૨. કેવળ દર્શન,	૩. દાન લબ્ધિ,
૪. લાભ લબ્ધિ,	૫. ભોગ લબ્ધિ,	૬. ઉપભોગ લબ્ધિ,
૭. વીર્ય લબ્ધિ,	૮. સમ્યક્ત્વ,	૯. ચારિત્ર.

ચાર ધનધાતી કર્મો જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાયનો ક્ષય થતાં આ નવ ભાવ પ્રકટ થાય છે. તે સાદિ (આદિ સદિત) અને અનંત (અંત રહિત) છે.

૩. ક્ષાયોપશમિક—કર્મના ઉદયમા આવેલા અંશના ક્ષયથી અને અનુદીર્ણ અંશના વિપાકની અપેક્ષાએ ઉપશમથી પ્રકટ થનો ભાવ ક્ષાયોપશમિક છે તેના ૧૮ બેદ છે:—

ચાર જ્ઞાન—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય જ્ઞાન.

ત્રણ અજ્ઞાન—મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાન, વિભગ જ્ઞાન.

ત્રણ દર્શન—અમુ દર્શન, અચમુ દર્શન, અવધિ દર્શન.

પાંચ લબ્ધિ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય સમ્પદા.

બે બેદ ચારિત્ર—દેશ વિરતિ અને સર્વ વિરતિ.

ચાર સર્વ ધાતી કર્મોના ક્ષયોપશમથી આ ભાવ પ્રકટ થાય છે. શેષ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થતો નથી.

૪. ઔદયિક ભાવ—યથાયોગ્ય સમય પર ઉદયપ્રાપ્ત આઠ કર્મોનું ૬૭ ભોગવતું તે ઉદય છે. ઉદયથી થતો ભાવ તે ઔદયિક ભાવ છે. ઔદયિક ભાવના ૨૧ બેદ છે:—

ચાર ગતિ—નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ.

ચાર કપાય—ક્રોધ, માન, માયા, ક્ષોભ.

ત્રણ વેદ—સ્રી વેદ, પુરુષ વેદ, નપુસક વેદ.

૬ ભેદ—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુક્ર.

અજ્ઞાન—સાંગાભાવ.

મિથ્યા દર્શન—તત્ત્વ વિશે અશ્રદ્ધા.

અસિદ્ધત્વ—શરીર ધારણ કરવું તે.

અમયમ—વિરતિનો સર્વથા અભાવ.

૫. પારિણામિક ભાવ—કર્મોના ઉદય, ઉપશમ, ક્ષય આદિ કોઈ પ્રકારની અપેક્ષા વિના, અનાદિ સિદ્ધ જીવને જે બાં રવભાવથી જ હોય છે તે પારિણામિક ભાવ છે. અથવા—

રવભાવથી જ રવરૂપમા પરિણત હોતા રહેવું તે પારિણામિક ભાવ છે, અથવા—

અવસ્થિત વસ્તુની પૂર્વ અવસ્થાનો ત્યાગ કર્યા વિના ઉત્તરાવસ્થામાં જવું તે પરિણામ કહેવાય છે. તેથી થતો ભાવ તે પારિણામિક ભાવ છે.

અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમા અને પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વારમાં પારિણામિક ભાવના બે ભેદ બતાવ્યા છે —

૧. સાદિ પરિણામિક અને ૨. અનાદિ પરિણામિક.

કર્મ મન્થમા અને તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં પારિણામિક ભાવના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે:—

૧. જીવત્વ,
૨. બલ્યત્વ,
૩. અમન્યત્વ. } આ બાવો અનાદિ અનંત છે.

પ્રવચન સારોદ્ધારમા ત્રણ ભેદ પણ બતાવ્યા છે.

જીવ દ્રવ્યના ઉપરોક્ત પાંચ ભાવ છે અજીવ દ્રવ્યોમાં ધર્મો-સ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને કાળ એ ચારના

પારિણામિક ભાવ હોય છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યમા પરમાણુ પુદ્ગલ અને દ્યુલ્કાદિ સાદિ સ્કન્ધ પારિણામિક ભાવવાળા છે. કિન્તુ ઔદારિક આદિ શરીરરૂપ સ્કંધોમાં પારિણામિક અને ઔદયિક બે ભાવ હોય છે કર્મ પુદ્ગલના તો ઔપસમિક આદિ પાંચે ભાવ હોય છે.

—કર્મમન્ય ગાથા ૧૧

—અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર ૧૨૧

—પ્રવચન સારોહાર દ્વાર ૨૨૧, ગાથા ૧૨૬૪ ૬૮.

—તત્વાર્થ સૂત્ર

૩૯૨-અંતરાય કર્મના પાંચ બેદ

- ૧ દાનાન્તરાય, ૨ લાભાન્તરાય,
- ૩ ભોગાન્તરાય, ૪. ઉપભોગાન્તરાય,
૫. વીર્યાન્તરાય

૧ દાનાન્તરાય—દાનની સામગ્રી તૈયાર હોય, યુથુનાન પાત્ર આવેય હોય, દાતાર દાનનું ફળ પશ્ચુ જાણ્યું હોય, છતાં જે કર્મના ઉદયથી જીવને દાન કરવાનો ઉત્સાહ થતો નથી તે દાનાન્તરાય કર્મ છે.

૨. લાભાન્તરાય—યોગ્ય સામગ્રી હોવા છતાં જે કર્મના ઉદયથી અભીષ્ટ (પ્રત્યેક્ષી) વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે લાભાન્તરાય કર્મ છે જેમકે દાતાર ઉદાર હોવા છતાં, દાનની સામગ્રી હોવા છતાં અને માગવાની કળામા કુશળ એવો કેઈ પાત્રક દાન મેળવી શકતો નથી તે લાભાન્તરાય કર્મનું ફળ સમજવું

૩ ભોગાન્તરાય—ત્યાગ, પ્રત્યાખ્યાન ન હોવા છતાં અને ભોગની ધૃત્તિ છતાં જે કર્મના ઉદયથી જીવ વિવિધાન સ્વાધીન ભોગ

સામગ્રીનો કપણતાવશ કે જીજ્ઞાસાથી ભોગ ન કરી શકે તે ભોગાન્તરાય કર્મ છે.

૪. ઉપભોગાન્તરાય—ઉપભોગની વસ્તુ માટે ઉપર પ્રમાણે નિષ્ક્રિય.

૫. વીર્યાન્તરાય—શરીર નીરોગી હોય, તરુણ અવસ્થા હોય, બળવાન હોય, છતાં જે કર્મના ઉદયથી જીવ પ્રાણશક્તિ રહિત હોય છે અને સત્ત્વદીનની મારફત પ્રવૃત્તિ કરે છે તે વીર્યાન્તરાય કર્મ છે.

વીર્યાન્તરાય કર્મના ત્રણ ભેદ છે:—

૧. જાળ વીર્યાન્તરાય,
૨. પંડિત વીર્યાન્તરાય,
૩. જાળ-પંડિત વીર્યાન્તરાય.

૧. જાળ વીર્યાન્તરાય—સમર્થ હોવા છતાં અને ઇચ્છા છતાં જેના ઉદયથી જીવ સામાજિક કાર્ય ન કરી શકે તે જાળ વીર્યાન્તરાય છે.

૨. પંડિત વીર્યાન્તરાય—સમ્યક્દષ્ટિ સાધુ મોક્ષની ઇચ્છા રાખવા છતાં પણ જે કર્મના ઉદયથી મોક્ષપ્રાપ્તિ યોગ્ય ક્રિયાઓ કરી ન શકે તે પંડિત વીર્યાન્તરાય છે.

૩. જાળ-પંડિત વીર્યાન્તરાય—દેશ વિરતિ ચારિત્રની ઇચ્છા છતાં જે કર્મના ઉદયથી જીવ આવકની ક્રિયાઓનું પાલન કરી ન શકે તે જાળ-પંડિત વીર્યાન્તરાય છે.

૩૯૩-શરીરની વ્યાખ્યા અને તેના ભેદ

જે ઉત્પત્તિ સમયથી માંડી પ્રતિક્ષણ શુભ શીર્ષ્ય થતું ગય છે અને શરીર નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે શરીર કહેવાય છે. શરીરના પાંચ ભેદ છે:—

૧. ઔદારિક શરીર,	૨. વૈક્રિય શરીર,
૩. આદારક શરીર,	૪. તૈજસ શરીર,
૫. કાર્મણ્ય શરીર.	

૧. ઔદારિક શરીર—ઉદાર અર્થાત્ પ્રધાન અથવા રથૂળ પુદ્ગલોથી બનેલું શરીર ઔદારિક કહેવાય છે. તીર્થંકર ગણુધરોનાં શરીર પ્રધાન પુદ્ગલોથી બનેલાં હોય છે, અને સર્વ સાધારણ શરીર રથૂળ અસાર પુદ્ગલોથી બનેલાં હોય છે. અથવા—

અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ અવરિચત રૂપે વિશાળ અર્થાત્ મોટા પરિમાણવાળું હોવાથી તેને ઔદારિક શરીર કહે છે. વનસ્પતિ કામની અપેક્ષાએ ઔદારિક શરીરની એક લગ્નરજ્જેનની અવરિચત અવગાહના છે. અન્ય બધાં શરીરોની અવરિચત અવગાહના એથી ઓછી છે. વૈક્રિય શરીરની ઉત્તર વૈક્રિયની અપેક્ષાએ અનવરિચત અવગાહના સાખ મોજન છે, પરંતુ બવ ધારણીય વૈક્રિય શરીરની અવગાહના તે પાંચસો ધનુષથી વધારે નથી અથવા—

અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ અલ્પ પ્રમેજવાળું અને પરિમાણમાં મોટું હોવાથી તેને ઔદારિક શરીર કહે છે. અથવા—

માંસ, રધિર, અરિથ આદિથી ગનેણુ શરીર ઔદારિક કહેવાય છે ઔદારિક શરીર મનુષ્ય અને તીર્થંચને હોય છે.

૨. વૈક્રિય શરીર—જે શરીરથી વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ થાય છે તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે. જેમકે એક રૂપ હોય છતાં અનેક રૂપ ધારણ કરવા, અનેક રૂપ હોય છતાં એક રૂપ ધારણ કરવું, નાના શરીરને મોટું બનાવવું અને મોટાને નાનું બનાવવું, પૃથ્વી અને આકાશ પર આવવા યોગ્ય શરીર ધારણ કરવું, દણ્ય, અદ્રશ્ય બનવું વગેરે.

વૈક્રિય શરીરના બે પ્રકાર છે —

૧. ઔપપાતિક વૈક્રિય શરીર,
૨. લબ્ધિ પ્રત્યય વૈક્રિય શરીર.

જન્મથી જ જે વૈક્રિય શરીર મળે છે તે ઔપપાતિક વૈક્રિય શરીર છે. દેવતા અને નરકના નૈરિયા જન્મથી જ વૈક્રિય શરીરધારી હોય છે અને તે શરીર તે ભવના અંત સુધી રહે છે.

તપ અનુષ્ઠાન આદિથી પ્રાપ્ત થતી લબ્ધિ વિશેષથી પ્રાપ્ત થતું શરીર લબ્ધિ પ્રત્યય વૈક્રિય શરીર છે. મનુષ્ય અને તિર્થંચમાં આ લબ્ધિ પ્રત્યય વૈક્રિય શરીર હોઈ શકે છે.

૩. આહારક શરીર—પ્રાણીદયા, તીર્થંકર ભગવાનની ઋદ્ધિનાં દર્શન, મંત્રાય નિમ્મરણ આદિ પ્રયોજનો માટે ચૌદ પૂર્વધારી મુનિગજ અન્ય (મહાવિદ્) ક્ષેત્રમાં વિરાજમાન તીર્થંકર ભગવાનની પાસે મોકલના માટે, લબ્ધિ વિશેષથી અતિ વિશુદ્ધ સ્થિતિક જેવું એક હાથનું પુતળું કાઢે છે તે આહારક શરીર કહેવાય છે. ઉક્ત પ્રયોજનો સિદ્ધ થઈ જતા તે મુનિગજ તે શરીરને છોડી દે છે.

૪. તૈજસ શરીર—તૈજઃ પુદ્ગલોથી બનેલાં શરીર તૈજસ શરીર કહેવાય છે. પ્રાણીઓનાં શરીરમાં વિષમાન ઉબ્બવાથી આ શરીરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. આ શરીર આહારનું પાચન કરે છે. તપવિશેષથી પ્રાપ્ત થતી તૈજસ લબ્ધિનું કારણ પણ આ શરીર છે.

૫. કાર્મણ શરીર—કર્મોથી બનેલું શરીર કાર્મણ શરીર કહેવાય છે. અથવા જીવના પ્રદેશો સાથે મંલમ થયેલ આઠ પ્રકારના કર્મપુદ્ગલોને કાર્મણ શરીર કહે છે. આ શરીર જ શેષ સર્વે શરીરના બીજરૂપ છે.

પાંચે શરીરોના આ કર્મનું કારણ એ છે કે પૂર્વપૂર્વનાં શરીરો ઉત્તરોત્તર શરીરની અપેક્ષાએ પ્રદેશ બહુલ (અધિક પ્રદેશવાળા) છે અને પરિમાણમાં સુદૃઢતર છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર આત્મા સાથે અનાદિ સંબંધવાળા અને બધાંય મંસારી જીવને હોય છે. જીવ વર્તમાન શરીર (મરણ્યદેશ) છોડી નવા ઉત્પત્તિસ્થાને પણ આ બન્ને શરીર મહિન જ જાય છે.

—કાણ્યાંક ૫, કહેશા ૧, સૂત્ર ૩૬૫

—પત્તવણી ૫૬ ૨૧

—કર્મમ-ય પદ્ધતિ

૩૯૪-શરીરબંધન નામકર્મના પાંચ ભેદ

જે પ્રમાણે લાખ, ગુંદ આદિ ચીકણા પદાર્થોથી બે ચીજોને પરસ્પર જોડવામાં આવે છે તે પ્રમાણે જે નામકર્મથી પહેલાં મળણ કરેલ શરીરપુદ્ગલો સાથે વર્તમાનમાં મળણ થતાં શરીરપુદ્ગલો પરસ્પર બદ્ધ થઈ જાય છે તે શરીરબંધન નામકર્મ કહેવાય છે. તેના પાંચ ભેદ છે :—

૧. ઔદારિક શરીરબંધન નામકર્મ,
૨. વૈક્રિય શરીરબંધન નામકર્મ,
૩. આહારક શરીરબંધન નામકર્મ,
૪. તૈજસ શરીરબંધન નામકર્મ,
૫. કાર્મણ્ય શરીરબંધન નામકર્મ.

૧. ઔદારિક શરીરબંધન નામકર્મ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં ઔદારિક પુદ્ગલોના પરસ્પર અને તૈજસ કાર્મણ્ય શરીર-પુદ્ગલોની સાથે મંબંધ થાય છે તે ઔદારિક શરીરબંધન નામકર્મ છે.

૨. વૈક્રિય શરીરબંધન નામકર્મ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં વૈક્રિય પુદ્ગલોના પરસ્પર અને તૈજસ કાર્મણ્ય શરીરના પુદ્ગલોની સાથે મંબંધ થાય છે તે વૈક્રિય શરીરબંધન નામકર્મ છે.

૩. આહારક શરીરબંધન નામકર્મ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં અને વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં આહારક પુદ્ગલોના પરસ્પર અને તૈજસ કાર્મણ્ય શરીરના પુદ્ગલોની સાથે મંબંધ થાય છે તે આહારક શરીરબંધન નામકર્મ છે.

૪. તૈજસ શરીરબંધન નામકર્મ—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં અને વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં તૈજસ પુદ્ગલોના પરસ્પર અને કાર્મણ્ય શરીરપુદ્ગલોની સાથે સંબંધ થાય છે તે તૈજસ શરીરબંધન નામકર્મ છે.

૫. કાર્મણ શરીરબંધન નામકર્મ—જે કર્મના ઉદ્ધયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં અને વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં પુદ્ગલોનો પરસ્પર મંબંધ થાય છે તે કાર્મણ શરીરબંધન નામકર્મ છે.

ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક તે ત્રણ શરીરોની ઉત્પત્તિ સમયે સર્વ બંધ અને બાદમાં દેશ બંધ થાય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની નવી ઉત્પત્તિ ન થવાથી તેમાં હમેશાં દેશ બંધજ થાય છે.

—કર્મમન્ય ભાગ ૧ અને ૬

—પ્રવચન સારોજીય ગાથા, ૧૨૫૧ થી ૭૫.

૩૯૫-મંધાત નામકર્મના પાંચ ભેદ

પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં ઔદારિક શરીર આદિ પુદ્ગલોનો વર્તમાનમાં ગ્રહણ થતાં ઔદારિક આદિ પુદ્ગલોની સાથે સંબંધ થવો તે બંધ કહેવાય છે.

પરંતુ આ સંબંધ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે પુદ્ગલ એકનિત ધર્મ સન્નિહિત થાય. મંધાત નામકર્મનું એ જ કાર્ય છે કે તે ગ્રહણ કરેલાં અને ગ્રહણ કરાતાં શરીર-પુદ્ગલોને પરસ્પર સન્નિહિત કરી વ્યવસ્થિત રૂપે સ્થાપિત કરે છે. ત્યાર બાદ બંધ નામકર્મથી તેઓ મંગલ ધર્મ જાય છે. જેવી રીતે દાંતલીથી અર્ધોત્તરી છૂટું પડેલું ધાસ ભેળું કરી વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે ત્યાર બાદ તેને માસડીમાં બાંધવામાં આવે છે. જે કર્મના ઉદ્ધયથી વર્તમાનમાં ગ્રહણ કરેલ નવીન શરીર-પુદ્ગલ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં શરીર-પુદ્ગલોની પાસે વ્યવસ્થાપૂર્વક સ્થાપિત થાય છે તે મંધાત નામકર્મ છે.

મંધાત નામકર્મના પાંચ ભેદ છે :—

- ૧ ઔદારિક શરીરમંધાત નામકર્મ,
- ૨ વૈક્રિય શરીરમંધાત નામકર્મ,
- ૩ આદાગ્ક શરીરમંધાત નામકર્મ,
- ૪ તૈજસ શરીરમંધાત નામકર્મ,
- ૫ કાર્મણ્ય શરીરમંધાત નામકર્મ.

ઔદારિક શરીરમંધાત નામકર્મ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર રૂપે પરિણત પૂર્વે મહણ કરેલા અને વર્તમાનમાં મહણ થતા પુદ્ગલોનું પરસ્પર આનિધ્ય હોય અર્થાત્ એકત્રિત થઈ તેઓ એકબીજા પામે વ્યવસ્થાપૂર્વક રિયત થાય તે ઔદારિક શરીરમંધાત નામકર્મ છે.

તે પ્રમાણે શેષ આર મંધાતનું સ્વરૂપ પણ જાણ્યું

—કર્મમન્ય પ્રથમ ભાગ

—પ્રવચન સારોજીયર ચાલા, ૧૨૫૧ થી ૭૨

૩૬૬-પાંચ ઇન્દ્રિયો

આત્મા સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન કરવા અને ભોગ કરવા રૂપ ઐશ્વર્ય યુક્ત હોવાથી ઇન્દ્ર કહેવાય છે આત્માના ચિહ્નને ઇન્દ્રિય કહેવાય છે અથવા—

ઇન્દ્ર અર્થાત્ આત્મા દ્વારા દષ્ટ, રચિત, સેવિત અને આપેલી હોવાથી શ્રોત, ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો કહેવાય છે અથવા—

ત્વચા, નેત્ર આદિ સાધનો દ્વારા સરદી, ગરમી, કાળું, પીળું વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે અને જે અગ્રોપાગ અને નિર્મોણ્ય નામ-કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે તે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે.

મન્દ્રિયના પાચ ભેદ —

૧ શ્રોતેન્દ્રિય, ૨ ચક્ષુર્ગિન્દ્રિય,

૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય ૪ રસનેન્દ્રિય, ૫ સ્પર્શેન્દ્રિય

૧. શ્રોતેન્દ્રિય—જેના દ્વારા શ્રવ, અશ્રવ અને મિશ્ર શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે તેને શ્રોતેન્દ્રિય કહે છે

૨ ચક્ષુર્ગિન્દ્રિય—જેના દ્વારા આત્મા પાચ વર્ણોનું જ્ઞાન કરે છે તે ચક્ષુર્ગિન્દ્રિય કહેવાય છે

૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય—જેના દ્વારા આત્મા સુગંધ અને દુર્ગંધને જાણે છે તે ઘ્રાણેન્દ્રિય કહેવાય છે

૪. રસનેન્દ્રિય—જેના દ્વારા આત્મા પાચ પ્રકારના રસોનું જ્ઞાન થાય છે તે રસનેન્દ્રિય કહેવાય છે

૫. સ્પર્શેન્દ્રિય—જેના દ્વારા આઠ પ્રકારના સ્પર્શોનું જ્ઞાન થાય છે તે સ્પર્શેન્દ્રિય કહેવાય છે

—પદ્મવલ્લા ૫૬૧૫

—કાશ્યાપ ૫ ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૪૩

—જેન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા

૩૯૭-પાંચ ઈન્દ્રિયોનાં સ્થાન

ઈન્દ્રિયોની વિશેષ પ્રકારની બનાવટને મંસ્થાન કહે છે. ઈન્દ્રિયોના સંસ્થાન તે પ્રકારે છે જાણ અને આગતર ઈન્દ્રિયોના જાણ

મંથાન બુદ્ધાશુદ્ધા જીવોનાં બુદ્ધાંશુદ્ધાં હોય છે. કિન્તુ આબ્યંતર મંથાન મરે જીવોનાં એક મંથા હોય છે. તેથી અર્ધો દન્દ્રિઓના આબ્યંતર મંથાન આપવામાં આવે છે.

૧. શ્રોતેન્દ્રિયનું મંથાન દન્દ્રિઓના કુલ જેવું છે,
૨. ચક્ષુરિન્દ્રિયનું મંથાન મધુરની દાળ જેવું છે,
૩. શ્રાવણેન્દ્રિયનો આકાર લુહારની ધમણ જેવો છે,
૪. રસનેન્દ્રિયનો આકાર દૂરપલા(અસ્ત્રા)ની ધાર જેવો છે.
૫. સ્પર્શેન્દ્રિયના આકાર અનેક પ્રકારના છે.

—પત્રવજ્રા ૫૬ ૧૫

—હાજુગ ૫ ઉદેશા ૩, સુત ૪૪૩ દીક્ષા.

૩૯૮-પાંચ ઇન્દ્રિયોનું વિષય(શક્તિ)પરિમાણ

શ્રોતેન્દ્રિય જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી ઉત્પદ્ય પાર જોજનમાં આવેલ, શબ્દાન્તર અને વાયુ આદિથી અપ્રતિદત (અછિન્ન) શક્તિવાળા, શબ્દ-પુદ્ગલોને વિષય કહે છે.

શ્રોતેન્દ્રિય કાનમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ શબ્દોને સ્પર્શને જાણે છે.

ચક્ષુરિન્દ્રિય જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી ઉત્પદ્ય એક લાખ યોજન ઝાઝેરે આતરે રહેલ અવ્યવહિત (અછિન્ન) રૂપને જુએ છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય અપ્રવિષ્ટ છે. તેથી ચક્ષુરિન્દ્રિયને વિષે અભિ-મુખ પુદ્ગલો આવીને પ્રવેશ કરતાં નથી. ચક્ષુરિન્દ્રિય રૂપનો સ્પર્શ કરીને તેનું જ્ઞાન કરતી નથી.

ધારોન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, અને સ્પર્શન્દ્રિય-આ ત્રણે ઇન્દ્રિયો જ્ઞાન્ય અંગુલના અર્સજ્યાતમા ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૯ યોજન સુધીના અવ્યવહિત (અછિન્ન) ત્રિપથોને સ્પર્શ કરીને જાણે છે.

ઇન્દ્રિયોનું જે વિષય-પરિમાણ છે તે આત્માંગુલથી લેવું.

—પત્રવણ ૫૬૧૫

૩૯૯-પાંચ નામ ગુણ

૧. શબ્દ,	૨. રૂપ,	૩. ગંધ,
૪. રસ,	૫. સ્પર્શ.	

આ પાંચે ય ક્રમશઃ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય છે. આ પાંચ કામ અર્થાત્ અભિલાષા ઉત્પન્ન કરનાર ગુણ છે, તેથી કામ-ગુણ કહેવાય છે.

—કાણ્ડ ૫, ઉદેશ ૧, સુ. ૩૯૦.

૪૦૦-પાંચ અનુત્તર વિમાન

૧. વિજય,	૨. વૈજયન્ત,	૩. જયન્ત,
૪. અપગન્નિત,	૫. મર્વાર્થસિદ્ધ.	

આ વિમાનો અનુત્તર અર્થાત્ સર્વોત્તમ છે અને આ વિમાનોમાં રહેતા દેવોના શબ્દ યાવત સ્પર્શ સર્વશ્રેષ્ઠ હોય છે, તેથી તે અનુત્તર વિમાન કહેવાય છે. શ્રેષ્ઠ સાધુ એક છક્ર(ને ઉપવાસ)થી નેટલાં કર્મ ક્ષય કરે છે તેટલાં કર્મો જે મુનિજોનાં જાડી રહી જાય છે તે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી દેવોના જીવે તો સાત લવની સ્થિતિ ઓછી રહેવાથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

જો તેટલું આયુષ્ય વધારે હોય તો કર્મનો ક્ષય કરી તદ્દભવ મિદ્ધ થાય

—પત્રવજ્રા ૫૬ ૧

—મતવળી શતક ૧૪, ઉદેશ ૭

૪૦૧-છન્દ્રસ્થાનની પાંચ સભાઓ

અમર આદિ છન્દ્રોને ૩૮૧ાનુ મ્યા ૧, બનન નગર અથવા વિમાન છન્દ્રમ્યા ૧ કહેવાય છે છન્દ્રસ્થાનમા પાંચ સભાઓ હોય છે —

- ૧ સુધર્મા સભા, ૨ ઉપપાત સભા,
- ૩ અભિષેક સભા, ૪ અનકાર સભા,
- ૫ વ્યવસાય સભા

૧. સુધર્મા સભા—જ્યા દેવતાઓની રાખ્યા હોય છે તે સુધર્મા સભા છે

૨. ઉપપાત સભા—જ્યા ૭૨ દેવતા રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપપાત સભા છે

૩. અભિષેક સભા—જ્યા છન્દ્રનો મગધાભિષેક થાય છે તે અભિષેક સભા છે.

૪. અલકાર સભા—જ્યા દેવતા અલકાર પહેરે છે તે અલકાર સભા છે

૫. વ્યવસાય સભા—જ્યા પુસ્તકો વાચી તત્ત્વોનો નિશ્ચય કરવામા આવે છે તે વ્યવસાય સભા છે

—કાણ્યાન ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૭૨

૪૦૨-દેવોની પાંચ પરિચારણા

વેદજનિત આધા થતા તેને શાન્ત કરવી તે પરિચારણા કહેવાય છે પરિચારણાના પાંચ ભેદ છે.—

૧. કાય પરિચારણા,	૨ સ્પર્શ પરિચારણા,
૩ રૂપ પરિચારણા,	૪ શબ્દ પરિચારણા,
૫ મન પરિચારણા	

અવનપતિ, વ્યતર, યોગિત્રી અને સૌધર્મ, ઈશાન દેવલોકના દેવતાઓ કાય પરિચારણાવાળા છે, અર્થાત્ શરીર દ્વારા મનુષ્ય સ્ત્રી પુરોની માફક મિથુન સેવે છે, એ પ્રમાણે પોતાની વેદજનિત આધાને શાન્ત કરે છે.

ત્રીજા સનતકુમાર અને ચોથા મહેન્દ્ર દેવલોકના દેવતાઓ સ્પર્શ પરિચારણાવાળા છે, અર્થાત્ દેવો દેવીઓના અંગપામનો સ્પર્શ કરીને જ પોતાની વેદજનિત આધાને શાન્ત કરે છે

પાંચમા બ્રહ્મલોક અને છઠ્ઠા લાતક દેવલોકના દેવતાઓ રૂપ પરિચારણાવાળા છે, અર્થાત્ તે દેવતાઓ દેવીઓના ઉપને જોઈને જ વેદજનિત આધાની તૃપ્તિ મેળવે છે

સાતમા મહાશુક્ર અને આઠમા સહસાર દેવલોકના દેવતા શબ્દ પરિચારણાવાળા છે તેઓ માત્ર દેવીઓના શબ્દ આભણાને વેદજનિત આધાથી નિવૃત્ત થાય છે

બાકીના ચાર—આણુત, પ્રાણુત, આરણુ અને અમૃત દેવલોકના

દેવના મન પરિચારણાવાળા છે, અર્થાત્ મંકલ્ય માત્રથી જ તેઓ તૃપ્ત થઈ જાય છે.

નવ ઐવેયક અને પાચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો પરિચારણા રહિત હોય છે. તેમને મોદનો ઉદય ઓછો રહે છે તેથી તેઓ પ્રથમ સુખમાં જ તક્ષીન રહે છે.

કાય પરિચારણાવાળા દેવો કરતાં અપરં પરિચારણાવાળા દેવો અનંતગુણ સુખનો અનુભવ કરે છે એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર ૩૫, ૧૦૬, મનની પરિચારણાવાળા દેવો પૂર્વપૂર્વથી અનંતગુણ સુખનો અનુભવ કરે છે. પરિચારણા રહિત દેવતા તેથી વિશેષ અનંતગુણ સુખનો અનુભવ કરે છે.

—પત્રવણા ૫૬, ૩૪

—કાણાક ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૪૦૨.

૪૦૩-જ્યોતિષી દેવના પાંચ ભેદ

૧. ચંદ્ર, ૨. સૂર્ય, ૩. ગ્રહ, ૪. નક્ષત્ર, ૫. તારા.

મનુષ્ય ક્ષેત્રવર્તી અર્થાત્ માનુષ્યોત્તર પર્વત પર્વત આદી દ્વીપમાં રહેલા જ્યોતિષી દેવો હમેશાં મેરુ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરીને ચાલે છે. માનુષ્યોત્તર પર્વતની આગળ રહેનાર સર્વે જ્યોતિષી દેવો સ્થિર રહે છે.

જમ્યુ દ્વીપમાં જે ચંદ્ર, જે સૂર્ય, ૧૭૬ ગ્રહ, ૭૨૫૦ નક્ષત્ર અને ૧૩૩૯૫૦ કોડાકોડી તારા છે. લગ્ન સમુદ્રમાં ચાર, ધાતકી ખંડમાં ચાર, કાળોદધિમાં બેતાલીશ અને અર્ધ પુષ્કર દ્વીપમાં ૭૨ ચંદ્ર છે. તે ક્ષેત્રોમાં ચંદ્રની મંખ્યા પ્રમાણે સૂર્યની મંખ્યા પણ જાણવી. આ પ્રમાણે આદી દ્વીપમાં ૧૩૨ ચંદ્ર અને ૧૩૨ સૂર્ય છે.

એક ચંદ્રનો પરિવાર ૮૮ ગ્રહ, ૨૮ નક્ષત્ર અને ૬૬૬૭૫ કોડી-કોડી તારા છે. આ પ્રમાણે અઢી દ્વીપમાં તેનાથી ૧૩૨ ગ્રહ, ૧૩૨ નક્ષત્ર, ગ્રહ અને તારા છે.

ચંદ્રથી સૂર્ય, સૂર્યથી ગ્રહ, ગ્રહથી નક્ષત્ર અને નક્ષત્રથી તારા શીઘ્ર ગતિવાળા છે.

મધ્ય લોકમાં આવેલ મેર પર્વતના સમગ્રભૂમિ ભાગથી ૭૬૦ જોડાનાથી ૬૦૦ જોડાના સુધી, અર્થાત્ ૧૧૦ જોડાનાની જગ્યામાં જોડાનાની દેવોનાં વિમાનો છે.

—માણાં ૫, કહેલા ૧, સૂત ૪૦૧.

—જવાબાભિનમ પ્રતિપત્તિ ૩

૪૦૪-પાંચ સંવત્સર

એક વર્ષને સંવત્સર કહે છે. સંવત્સર પાંચ છે:—

૧. નક્ષત્ર સંવત્સર, ૨. યુગ સંવત્સર,
૩. પ્રમાણ સંવત્સર, ૪. લક્ષણ સંવત્સર,
૫. શૈશ્વર સંવત્સર,

૧. નક્ષત્ર સંવત્સર—ચંદ્રમાના આઠાવીસ નક્ષત્રોમાં રહેવાના કાળને નક્ષત્ર માસ કહે છે. બાર નક્ષત્ર માસનું સંવત્સર નક્ષત્ર સંવત્સર કહેવાય છે.

૨. યુગ સંવત્સર—ચંદ્ર આદિ પાંચ સંવત્સરનો એક યુગ થાય છે. યુગના એક દેશરૂપ સંવત્સરને યુગ સંવત્સર કહે છે. યુગ સંવત્સર પાંચ પ્રકારના હોય છે.—

૧ ચંદ્ર, ૨ ચંદ્ર, ૩ અભિવર્ધિત,
૪ ચંદ્ર, ૫. અભિવર્ધિત.

૩. પ્રમાણ સંવત્સર—નક્ષત્ર આદિ સંવત્સરનું જ્યારે દિવસોના પરિમાણની પ્રધાનતાથી વર્ણન કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જ પ્રમાણ સંવત્સર કહેવાય છે. પ્રમાણ સંવત્સરના પાંચ ભેદ છે :—

૧. નક્ષત્ર, ૨. ચંદ્ર, ૩. ઋતુ, ૪. આદિત્ય, ૫. અભિવર્ધિત.

નક્ષત્ર પ્રમાણ સંવત્સર—નક્ષત્ર માસ ૨૭૩૬૬ દિવસનો હોય છે. એવા બાર માસ અર્થાત્ ૩૨૭૬૬૬ દિવસોનું એક નક્ષત્ર પ્રમાણ સંવત્સર કહેવાય છે.

ચંદ્ર પ્રમાણ સંવત્સર—કૃષ્ણ પ્રતિપદા(વદ એકમ)થી શરૂ કરી પૂર્ણ માસે સમાપ્ત થતો ૨૯૩૬૬ દિવસનો માસ ચાંદ્ર માસ કહેવાય છે. જ્યારે ચાંદ્ર માસ અર્થાત્ ૩૫૪૬૬૬ દિવસોનું એક ચંદ્ર પ્રમાણ સંવત્સર થાય છે.

ઋતુ પ્રમાણ સંવત્સર—૬૦ દિવસની એક ઋતુ પ્રસિદ્ધ છે. ઋતુના અર્ધા ભાગને ઋતુ માસ કહે છે. ઋતુ માસ ૩૦ દિવસનો હોય છે. બાર ઋતુ માસ અર્થાત્ ૩૬૦ દિવસનું એક ઋતુ પ્રમાણ સંવત્સર થાય છે.

આદિત્ય પ્રમાણ સંવત્સર—આદિત્ય (સૂર્ય) ૧૮૩ દિવસ દક્ષિણાયન અને ૧૮૩ દિવસ ઉત્તરાયણમાં રહે છે. દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણના ૩૬૬ દિવસોનું વર્ષ આદિત્ય સંવત્સર કહેવાય છે. અથવા—

સૂર્યના ૨૮ નક્ષત્ર અને ૧૨ રાશિના ભાગના કાળને આદિત્ય સંવત્સર કહે છે. સૂર્ય ૩૬૬ દિવસોમાં ઉક્ત નક્ષત્ર અને રાશિઓને

બોગવે છે. આદિત્ય માસ ૩૦^૩ દિવસનો છે.

અભિવર્ધિત મંવત્તમર—ચંદ્ર મંવત્તમરમાં એક માસ વધારીને તેર માસના સંવત્તમરને અભિવર્ધિત સંવત્તસર કહે છે. અથવા—

૩૧^{૩૩} દિવસનો એક અભિવર્ધિત માસ થાય છે. બાર અભિવર્ધિત માસનું એક અભિવર્ધિત મંવત્તસર થાય છે.

૪૦ લક્ષણ સંવત્તસર—એ જ ઉપરોક્ત નક્ષત્ર, ચંદ્ર, ઋતુ, આદિત્ય અને અભિવર્ધિત સંવત્તસર લક્ષણપ્રધાન હોવાથી લક્ષણ સંવત્તસર કહેવાય છે. તેનાં લક્ષણ નિમ્ન પ્રકારે છે:—

નક્ષત્ર મંવત્તસર—કાર્ત્તી નક્ષત્રો સ્વભાવથી જ નિશ્ચિત નિધિઓમાં આવે છે, જેમકે કાર્ત્તિક પૂર્ણિમાસીમાં કૃતિકા, માર્ગશીર્ષમાં મૃગશિરિ અને પોષી પૂર્ણિમામાં પુષ્ય આદિ. જ્યારે આ નક્ષત્રો બરાબર પોતાની નિધિઓમાં હોય અને ઋતુ પણ યથા સમય થઈ યાય, શીત અને ઉષ્ણતાની અધિકતા ન હોય અને પાણી અધિક હોય, આવાં લક્ષણોવાળું મંવત્તમર નક્ષત્ર સંવત્તસર કહેવાય છે.

ચંદ્ર સંવત્તસર—જે સંવત્તસરમાં પૂર્ણિમાની પૂરી મત્રી ચંદ્રથી પ્રકાશમાન રહે, નક્ષત્ર વિષમચારી હોય, અને જેમા શીત, ઉષ્ણ અને પાણીની અધિકતા હોય, આવાં લક્ષણવાળા મંવત્તસરને ચંદ્ર મંવત્તસર કહે છે.

ઋતુ મંવત્તમર—જે મંવત્તમરમાં આકાશે વૃક્ષ અંકુશિન અને, વિના ઋતુએ વૃક્ષોમાં પુષ્પ અને ફળ આવે, અને વરમાદ ગંગાનર સમયે પડે, આવાં લક્ષણવાળા મંવત્તમરને ઋતુ મંવત્તસર કહે છે.

આદિત્ય મંવત્તમર—જે મંવત્તમરમાં મૃગ, પુષ્પ અને ફળોને પૃથ્વી, પાણીના માધુર્ય, મિનઘટતા આદિ રંગ આવે છે અને તેથી બોલ

વરસાદ થવા છતાં પણ ખૂબ ધાન્ય પેદા થાય છે, એવાં વક્ષણોનાથી સંવત્સર આદિત્ય સંવત્સર કહેવાય છે.

અભિવર્ધિત મંવત્સર—જે સંવત્સરમાં ક્ષણ, લવ (૪૯ ઉશ્વામ પ્રમાણ) દિવસ અને ઋતુ સૂર્યના તેજથી તપ્ત થઈ વ્યતીત થાય છે. આદ્યો સૂર્યના તાપથી પૃથ્વી આદિના તપવા છતાં ક્ષણ, લવ, દિવસ આદિમાં તાપનો ઉપચાર કરેલ છે તથા જેમાં વાયુથી ઉડેલ ધૂળથી મથળ ભરાઈ જાય છે, એવા લક્ષણોથી યુક્ત મંવત્સરને અભિવર્ધિત મંવત્સર કહે છે.

૫. શનૈશ્વર સંવત્સર—જેટલા કાળમાં શનિ એક નક્ષત્રને ભોગવે છે તે શનૈશ્વર મંવત્સર છે નક્ષત્ર ૨૮ છે, તેથી શનૈશ્વર સંવત્સર પણ નક્ષત્રોના નામથી ૨૮ પ્રકારના છે. અથવા—

૨૮ નક્ષત્રોના ત્રીસ વર્ષ પરિભ્રમણ ભોગકાળને નક્ષત્ર સંવત્સર કહે છે.

—ઠાણાંત ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૧૦.

—પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૧૪૨, ગાથા ૬૦૧.

૪૦૫-પાંચ અશુભ ભાવના

૧. કંદર્પ ભાવના,	૨. કિલ્બિષી ભાવના,
૩. આભિયોગી ભાવના,	૪. આસુરી ભાવના,
૫. સમ્બોહી ભાવના.	

—પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૭૩

—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૩૬

૪૦૬-કંદર્પ ભાવનાના પાંચ પ્રકાર

૧. કંદર્પ, (કાયકયાનો સંલાપ)	૨. ક્રોધુચ્ચ,
૩. દુઃશીલતા,	૪. હાસ્યોત્પાદન,
	૫. પરવિમ્બયોત્પાદન.

૧. કુંદર્પ—અટલાસ કરવું, હાસી મળક કરવી, સ્વચ્છંદી બની શુરુ આદિને ઉદ્ધતાઈથી વક વચન કહેવા, કામકથા કરવી, કામનો ઉપદેશ દેવો, કામની પ્રશંસા કરવી આદિ કર્મ છે.

૨. કૌતુક્ય—ભાંડની માફક ચેષ્ટા કરના તે કૌતુક્ય છે. કાયા અને વચનના બેદથી તેના બે પ્રકાર છે —

કાયકૌતુક્ય—વિકારનાળા ચેષ્ટા કરી, જેમકે નંત્ર, મુખ, દાંત, હાથ, પગ આદિથી બીજાને હમાવવા તે કાયકૌતુક્ય છે.

વાક્કૌતુક્ય—અન્ય પ્રાણીઓના બોલીની નકલ કરવી, મોટેથી વાણું વગાડવું, હાસ્યજનક વચન કહેના વગેરે વાક્કૌતુક્ય છે.

૩. દુશીલતા—દુષ્ટ સ્વભાવ હોવો તે દુશીલતા છે સંભ્રમ અને આવેશવશ, વિચાર્યા વિના, ઉતાવળથી બોલવું, મદમાતા યાગદની માફક જલનીથી ચાલવું, સર્વે કાર્યો વિચાર કર્યા વિના અધીરપણે કરવા ઇત્યાદિ કાર્યો દુશીલતા છે.

૪. હાસ્યોત્પાદન—અનના વિરૂપ વિષે અને ભાષા વિષયક છિદ્રોની મતેવણી કરવી અને ભાંડની માફક તે પ્રમાણે નિયિત વેશ બાલી અને શબ્દો બોલી દર્શક અથવા શ્રોતાઓને હમાવવા અને સ્વયં હમવું તે હાસ્યોત્પાદન છે

૫. પરવિસ્મયોત્પાદન—ઈન્દ્રિય વગેરે કેવલ, નાટક, મત્ર, તત્ર, યંત્ર વગેરેથી અન્યને વિસ્મિત કરવા તેને પરવિસ્મયોત્પાદન કહે છે.

૪૦૭-કિલ્લિપી ભાવનાના પાંચ પ્રકાર

(૧) શ્રુતગ્ઝાન, (૨) કેવળી, (૩) ધર્માચાર્ય, (૪) સંઘ અને (૫) સાધુ—એ પાંચેના અવર્ણવાદ બોલવા, એમનામાં ન હોય તેવા દોષ બતાવવા વગેરે પાંચ કિલ્લિપી ભાવનાના પ્રકાર છે.

તેમની સાથે માયાવી બનવું તે પણ કિલ્લિપી ભાવનામાં ગણવામા આવે છે. કયાંક કયાંક “મંઘ અને સાધુ”ને બદલે સર્વ સાધુના અવર્ણવાદ બોલવા એ એથો પ્રકાર બતાવી માયાવી થવું એ પાંચમો પ્રકાર બતાવેલ છે

માયાવી—માણસોને રીઝવવા માટે કપટ કરનાર, મહાપુરુષો પ્રત્યે સ્વભાવથી કટોર, વાનવાતમાં નાખુશ અને ખુશ થનાર, ગૃહસ્થોની ચાપલૂમી (પ્રશાંભત) કરનાર, પોતાની શક્તિને ગોપવનાર અને અન્યના વિલગાન શુણ્ણને ઢાંકનાર પુરુષ માયાવી કહેવાય છે તે ચોરની માફક હમેશાં સર્વ કાર્યોમાં શંકાશીલ રહે છે અને કપટાચારી હોય છે.

૪૦૮-આભિયોગી ભાવનાના પાંચ પ્રકાર

૧. કૌતુક, ૨. ભૂતિકર્મ, ૩. પ્રશ્ન,
૪. પ્રશ્નાપ્રશ્ન, ૫ નિમિત્ત

૩. પ્રશ્ન—પોતાના જ્ઞાનાલાભ માટે અન્યને પૂછવું અથવા પોતે અંગૂરી, ખડ્ગ, દર્પણ, પાણી આદિમાં જોવું તે પ્રશ્ન છે.

કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્તની વ્યાખ્યાઓ માટે બોલ નં. ૩૫૧ પૃષ્ઠ નં. ૯૯ જુઓ.

આ કોતુકાદિ પોતાના ગૌરવ આદિ માટે કરનાર માધુ અભિયોગી ભાવનાવાળો છે. પણ ગૌરવ રહિત અતિશય જ્ઞાની સાધુ નિરપૂર્ણ ભાવથી તીર્થોન્નતિ આદિના નિમિત્તે અપવાદરૂપે તેનો પ્રયોગ કરે તો તે આરાધક છે અને તીર્થની ઉન્નતિ કરવાથી હિચ્ચ ગોત્ર બાધે છે.

૪૦૬-આમુરી ભાવનાના પાંચ ભેદ

૧. સદા વિમ્બદશીલતા, ૨. સંસક્ત તપ,
૩. નિમિત્ત કથન, ૪. નિષ્કૃપતા,
૫. નિરતુકંષા.

૧. સદા વિમ્બદશીલતા—હમેશાં લડાઈ-ઝગડો કરતા રહેવું, કરીને પશ્ચાત્તાપ ન કરવો, અન્યના ખમાવવા છતાં પણ પ્રસન્ન ન થવું અને હમેશાં વિરોધભાવ રાખવો તે સદા વિમ્બદશીલતા છે.

૨. સંસક્ત તપ—આદાર, ઉપકરણ, રાખ્યા વગેરેમાં આસક્ત સાધુ આહારાદિ માટે અનશન આદિ તપ કરે તે સંસક્ત તપ છે.

૩. નિમિત્ત કથન—અભિમાનાદિ વશ લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવન, મરણ વિષે ત્રણ કાળ સંબંધી નિમિત્ત કહેવું તે નિમિત્ત કથન છે.

૪. નિષ્કૃપતા—સ્થાવર આદિ સત્ત્વોને અજીવ ગાની તેને માટે દયાભાવની ઉપેક્ષા કરવી અથવા ખીજાં કાર્યોમાં ઉપયોગ ન રાખી આસન, શયન, ગમન આદિ ક્રિયા કરવી અને અન્યના કહેવા છતાં પશ્ચાત્તાપ પણ ન કરવો તે નિષ્કૃપતા છે.

૫. નિરતુકંપા—કૃપાપાત્ર દુઃખી પ્રાણીને જોઈ ક્રૂર પરિવ્રામગન્ય ક્રોધરતા રાખતી અને દુઃખી જીવોના દુઃખનો અનુભવ ન કરવો તે નિરતુકંપા છે.

૪૧૦-સંમોહી ભાવનાના પાંચ પ્રકાર

૧. ઉન્માર્ગ દેશના, ૨. માર્ગદ્વય,
૩. માર્ગ વિપ્રતિપત્તિ, ૪ મોહ,
૫. મોહજનન.

૧. ઉન્માર્ગ દેશના—જ્ઞાનાદિ ધર્મમાર્ગ ઉપર દોષ ન મૂકતાં, સ્વ પરના અક્ષિત માટે સૂત્રથી વિપરીત માર્ગ કહેવો તે ઉન્માર્ગ દેશના છે.

૨. માર્ગદ્વય—પારમાર્થિક જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્ર રૂપ સાત્ત્વ ધર્મમાર્ગમા અને તેનું પાલન કરતા સાધુઓમાં સ્વકલ્પિત દ્વય જતાવવા તે માર્ગદ્વય છે

૩. માર્ગ વિપ્રતિપત્તિ—જ્ઞાનાદિરૂપ ધર્મમાર્ગ ઉપર દોષ મૂકી, અમુક અંશે સૂત્ર વિરુદ્ધ માર્ગને અંગીકાર કરવો તે માર્ગ વિપ્રતિપત્તિ છે.

૪. મોહ—જ્ઞાનાદિ અતિગહન વિષયો મંત્રમંથન મંદ બુદ્ધિવાળા પુરોના વિચારોમા મોહ પામવું તથા અન્ય તીર્થોઓની વિવિધ ઋદ્ધિ જોઈ લલચાવું તે મોહ છે.

૫. મોહજનન—સદ્ભાવ અથવા કષ્ટથી અન્ય દર્શનોમા ખીજતો મોહ ઉપજવવો તે મોહજનન છે. એવું કરનાર પ્રાણીને બોધબીજ રૂપ સમ્મશ્વતની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આ (બોલ નં. ૪૦૬ થી ૪૧૦ની) પચીસ ભાવનાઓ ચારિત્રમાં વિધકર્તા છે. તેનો નિરોધ કરવાથી સમગ્ર ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

બોલ નં ૪૦૫થી ૪૧૦ માટે પ્રમાણ :

—પ્રવચન સારોધાર દ્વાર ૭૩

—કર્તારામચંદન અધ્યયન ૩૬, ગાથા ૨૬૧-૨૬૪.

૪૧૧-સાંસારિક નિધિના પાંચ ભેદ

નિશિષ્ટ રત્ન સુવર્ણોદિ દ્રવ્ય જેમાં રાખવામાં આવે તે પાત્રાદિને નિધિ કહે છે. નિધિની માફક જે આનંદ અને સુખના સાધનરૂપ હોય તેને પણ નિધિ કહે છે.

નિધિ પાંચ છે:—

૧. પુત્રનિધિ, ૨. મિત્રનિધિ,
૩. શિષ્યનિધિ, ૪. ધનનિધિ,
૫. ધાન્યનિધિ.

૧. પુત્રનિધિ—પુત્ર સ્વભાવથી જ માતા પિતાના આનંદ અને સુખનું કારણ છે અને નિર્વાહનો હેતુ પણ છે, તેથી તે નિધિરૂપ છે.

૨. મિત્રનિધિ—મિત્ર અર્થ અને કામનો સાધક હોવાથી આનંદનો હેતુ છે, તેથી તે પણ નિધિરૂપ છે.

૩. શિષ્યનિધિ—શિષ્ય એટલે મિત્રાદિ જ્ઞાન. અહીં શિષ્યનો આશય સર્વ વિદ્યાઓ છે. તે વિદ્યાઓ ચાર પુરુષાર્થની સાધક હોવાથી આનંદ અને સુખરૂપ છે, તેથી તેને શિષ્ય-વિદ્યાનિધિ કહે છે.

૮. ધનનિધિ અને ૫. પાન્યનિધિ—આ વાગ્દત્તિ નિધિ-
૩૫ છે ૪

આ પાંચે ૫ નિધિ દત્ત નિધિ છે. કૃત્ત્વ અનુજ્ઞાનનું એવન ને
બાવ નિધિ છે.

—ભાષ્ય ૫. શ્લોક ૩, શ્રુત ૪૪૮.

૪૧૨-પાંચ ધાવ (ધાત્રી)

બાગકનું પાલનપેરાવ કરવા નાટે ગામગામ આગતી ન્હી ધાવ
હરેવાય છે. તેના પાંચ પ્રકાર :—

- ૧ દીન-ધાવ, ૨ ખજન-ધાવ,
૩. મહન-ધાવ, ૪ કીડન-ધાવ,
૫. અંક-ધાવ.

બાગકને અનુક્રમે ગનનપાન કરાવનાર, રનાન કરાવનાર, આશ્રુ
પજો વગેરે પહેરાવનાર, આડનાર અને બોગામાં બેમાડનાર અથવા
શ્રવણનાર ધાવ દીન, ખજન, મહન, કીડન અને અંક-ધાવ હરેવાય છે.

—આચાર્ય શ્રુતગ્રંથ ૨, બાવના અધ. ૧૫.

—અગતી શ્લોક ૧૧, શ્લોક ૧૧.

૪૧૩-તિર્થય પંચેન્દ્રિયના પાંચ બેદ

૧. જળયર, ૨. ગ્રથયર, ૩. ખેયર.
૪. હરપરિમર્ષ, ૫. જુગપરિમર્ષ.

૧. જળચર—પાણીમાં ચાલનાર જીવ જળચર છે. જેવાં કે મચ્છ, કચ્છ, મગર, માછ, સુસુમાસ વગેરે.

૨. રથજાચર—પૃથ્વી પર ચાલનાર જીવ રથજાચર કહેવાય છે. જેવાં કે ગાય, ઘોડા આદિ.

૩. ખેચર—આકાશમાં જીડવાવાળા જીવ ખેચર કહેવાય છે. જેવાં કે કાગડા, કખૂતર, ચકલી, પોપટ વગેરે.

૪. ઉરપરિસર્પ—ઉર અર્થાત્ જાતીયી ચાલનાર જીવ ઉરપરિસર્પ કહેવાય છે. જેવાં કે સાપ, અજગર, અશાતિયા, મહુરગ વગેરે.

૫. જીજપરિસર્પ—જે જીજયી ચાલે તે જીજપરિસર્પ કહેવાય છે. જેવાં કે નાળિયો, ઉદર, ખિસકોલી, ગરોડી, ચદનથો વગેરે.

પત્રવણા સૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના જળચર, રથજાચર અને ખેચર એવા ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે. ઉરપરિસર્પ અને જીજપરિસર્પનો રથજાચરમાં સમાવેશ કરેલ છે.

—પત્રવણા પદ ૧

—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૩૬

૪૧૪-મરહના પાંચ પ્રકાર

૧. અનુસ્રોતચારી,	૨. પ્રતિસ્રોતચારી,
૩. અંતચારી,	૪. મધ્યચારી,
૫. સર્વચારી.	

૧. અનુસ્રોતચારી—પાણીના પ્રવાહને અનુકૂળ ચાલનાર મચ્છ અનુસ્રોતચારી છે.

૨. પ્રતિઓતચારી—પાણીના પ્રવાહની પ્રતિકૂળ ચાલનાઃ મન્છ પ્રતિઓતચારી છે.

૩. અંતચારી—પાણી ઠી પાણી ચાલનાઃ મન્છ અંતચારી છે.

૪. મધ્યચારી—પાણીની વચમાં ચાલ નાઃ મન્છ મધ્યચારી છે.

૫. મર્વચારી—પાણીમા ભૂમી રીતે ચાલનાઃ મન્છ મર્વચારી છે.

—શાખા ૫ શ્લોક ૩, ગુરુ ૪૫૪

૪૧૫-મરછની ઉપમાથી બિશા સેનાર વિદ્યુકના પાંચ પ્રકાર

૧. નાનુસ તથા ગી,	૨. પ્રતિઓતચારી,
૩. અંતચારી,	૪. મધ્યચારી,
૫. મર્વચારી,	

૧. અનુઓતચારી—અભિપ્રવિગેષથી ઉપાગ્રય પામેથી પ્રાંભ કરી ક્રમશઃ બિશા સેનાઃ માધુ નાનુઓતચારી બિમુ છે.

૨. પ્રતિઓતચારી—અભિપ્રવિગેષથી ઉપાગ્રયથી ધરે ૬૦ જર્થ વગની વખતે બિશા સેનાઃ માધુ પ્રતિઓતચારી છે.

૩. અંતચારી—ક્ષેત્રના અંતમાં આવેલાં ધરોગ્રાથી બિશા સેનાર માધુ અંતચારી છે.

૪. મધ્યચારી—ક્ષેત્રની વચમાં આવેલાં ધરોગ્રાથી બિશા સેનાર માધુ મધ્યચારી છે.

૫. સર્વસ્રોતચારી—સર્વ પ્રકારે બિજા સેનાર સાધુ સર્વ-સ્રોતચારી છે.

—કાણાન ૫, કહેય ૩, સૂત ૪૫૪.

૪૧૬-પાંચ સ્થાવરકાય

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના છવ સ્થાવર નામકર્મના ઉદયથી સ્થાવર કહેવાય છે. તેની કાય અર્થાત્ રાશિને સ્થાવરકાય કહે છે. સ્થાવરકાય પાંચ છે:—

૧. ઇન્દ્ર સ્થાવરકાય, ૨. બ્રહ્મ સ્થાવરકાય,
- ૩ શિશ્વ સ્થાવરકાય, ૪ સંભતિ સ્થાવરકાય,
- ૫ પ્રાણપત્ય સ્થાવરકાય

૧. ઇન્દ્ર સ્થાવરકાય—પૃથ્વીકાયના સ્વામી ઇન્દ્ર છે, તેથી ઇન્દ્ર સ્થાવરકાય કહેવાય છે.

૨. બ્રહ્મ સ્થાવરકાય—અપકાયના સ્વામી બ્રહ્મ છે, તેથી બ્રહ્મ સ્થાવરકાય કહેવાય છે.

૩. શિશ્વ સ્થાવરકાય—તેજસ્કાયના સ્વામી શિશ્વ છે, તેથી શિશ્વ સ્થાવરકાય કહેવાય છે.

૪. સંભતિ સ્થાવરકાય—વાયુકાયના સ્વામી સંભતિ છે, તેથી સંભતિ સ્થાવરકાય કહેવાય છે.

૫. પ્રાણપત્ય સ્થાવરકાય—વનસ્પતિકાયના સ્વામી પ્રાણ-પતિ છે, તેથી પ્રાણપત્ય સ્થાવરકાય કહેવાય છે.

—કાણાન ૫, કહેયા ૧, સૂત ૩૬૩

૪૧૭-પાંચ પ્રકારનો અચેત વાયુ

૧. આકાન્ત, ૨. આત, ૩. પીદિત,
૪. શરીરાનુગત, ૫. સંમૂર્ઠિત.

૧. આકાન્ત—પગ વગેરેથી જમીન દખાતાં જે વાયુ નીકળે છે તે આકાન્ત વાયુ છે.

૨. આત—ધમધ્ધ આદિ ધમવાધી જે વાયુ પેદા થાય છે તે આત વાયુ છે.

૩. પીદિત—બીના વસ્ત્રને નિચોવવાથી નીકળતો વાયુ પીદિત વાયુ છે.

૪. શરીરાનુગત—ઘોડકાર વગેરે ખાતાં નીકળતો વાયુ શરીરાનુગત છે.

૫. સંમૂર્ઠિત—પંખા આદિથી પેદા થતો વાયુ સંમૂર્ઠિત વાયુ છે.

આ પાંચ પ્રકારના વાયુ પદાર્થો અચેત હોય છે અને બાદમાં સચિત પણ ધર્મ જાય છે.

—૧.જાંચ ૫, કહેણ ૩, ચુર ૪૪૪.

૪૧૮-પાંચ વર્ણ

૧. કાળો, ૨. નીલો (વાદળી), ૩. લાલ,
૪. પીળો, ૫. મરદેદ.

આ પાંચ મૂળ રંગ છે. તે સિવાયના અન્ય સર્વે રંગો તેમના સંયોગથી પેદા થાય છે.

—૧.જાંચ ૫, કહેણ. ૧, ચુર ૩૬૦.

૪૧૬-પાંચ રસ

૧. તીખો, ૨. કડવો, ૩. કસાયલો,
૪. ખાટો, ૫. મીઠો.

આ સિવાયના બીજા રસો તેમના મંથોગથી પેદા થાય છે મૂળ રસ ઉપરના પાંચ જ છે.

—ઠાણા ૫, ઉદેશ ૧, સૂ. ૩૬૦.

૪૨૦-પાંચ પ્રતિધાત

પ્રતિગંધ અથવા આડખીલીને પ્રતિધાત કહે છે:—

૧. ગતિ પ્રતિધાત, ૨. સ્થિતિ પ્રતિધાત,
૩. બંધન પ્રતિધાત, ૪. ભોગ પ્રતિધાત,
૫. બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ પ્રતિધાત.

૧. ગતિ પ્રતિધાત—શુભ દેવગતિ આદિ મેળવવાની યોગ્યતા હોવા છતાં વિપરીત કર્મ કરવાથી તેની પ્રાપ્તિ ન થાય તે ગતિ પ્રતિધાત છે. જેમકે દીક્ષા લેવાથી કુંડરીકે શુભગતિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈતી હતી, પણ નરક ગતિ મળ્યા અને તેથી તેની દેવગતિનો પ્રતિધાત થયો.

૨. સ્થિતિ પ્રતિધાત—શુભ સ્થિતિ બાંધી પાછળથી અધ્યવસાય વિશેષને કારણે તેનો પ્રતિધાત કરવો અર્થાત્ લાખી સ્થિતિને ટૂંકીમાં પરિણત કરવી તે સ્થિતિ પ્રતિધાત છે.

૩. બંધન પ્રતિધાત—આ બંધન નામકર્મનો ભેદ છે. તેના ઔદારિક આદિ પાંચ ભેદ છે. પ્રશસ્ત બંધન પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા

હોવા છતાં પ્રતિકૂળ કર્મ કરી તેનો ધાન કરવો અને અપ્રગત્ત અંધ ।
ગેજાવું તે અંધન પ્રતિધાત છે અંધન પ્રતિધાતથી તેના મદચાગી
શરીર, અંગોપાગ, મંદનન, મંન્ધાન આદિનો પ્રતિધાત પણ મમજી લેવો.

૪. ભોગ પ્રતિધાત—પ્રચક્ત ગતિ, ગ્ધિનિ, અંધન આદિનો
પ્રતિધાત થતાં તેનાથી મગદ્ધ ભોગો ॥ પ્રાપ્તિમાં આડખીલી થતી તે
ભોગ પ્રતિધાત છે. કારણ કે કાન્યુ ન હોવાથી કાર્ય કરી રીતે જતી શરૂ ?

૫. જળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ પ્રતિધાત—ગતિ,
રિયતિ આદિનો પ્રતિધાત થતા ભોગની ગાદક પ્રચક્ત જળ, વીર્ય,
પુરુષાકાર પરાક્રમની પ્રાપ્તિમાં આડખીલી પડે છે તે જળ, વીર્ય,
પુરુષાકાર પરાક્રમ પ્રતિધાત છે

શારીરિક શક્તિને જળ કહે છે. જીવની શક્તિને વીર્ય કહે છે.
પુરુષ કર્તવ્યને પુરુષકાર (પુરુષાકાર) કહે છે. જળ અને વીર્યનો પ્રયોગ
કરવો તેને પરાક્રમ કહે છે.

—કાશ્યપ ૫ ઉદેશ ૧. સુ ૪૦૧

૪૨૧-પાંચ અનંતક

૧. નામ અનંતક, ૨. સ્થાપના અનંતક,
૩. દ્રવ્ય અનંતક, ૪. ગણના અનંતક,
૫. પ્રદેશ અનંતક.

૧. નામ અનંતક—સચિત્ત, અચિત્ત આદિ ત્રરુતુ અનંતક
એ પ્રભાણે જે નામ આપવામાં આવે છે તે નામ અનંતક છે.

૨. સ્થાપના અનંતક—કોઈ વસ્તુમાં અનંતકની સ્થાપના કરી તે સ્થાપના અનંતક છે.

૩. દ્રવ્ય અનંતક—ગણુવા યોગ્ય જીવ અથવા પુદ્ગલદ્રવ્યોના અનંતક દ્રવ્ય અનંતક છે.

૪. ગણુના અનંતક—અનંતક સંખ્યા જે ગણુવાની અપેક્ષા રાખે છે તે ગણુના અનંતક છે.

૫. પ્રદેશ અનંતક—આકાશ પ્રદેશોની જે અનંતતા છે તે પ્રદેશ અનંતક છે.

—કાણામ ૫, ઉદેશ ૩, સૂત્ર ૪૬૨.

૪૨૨-પાંચ અનંતક

૧. એકતા: અનંતક,
૨. દ્વિધા અનંતક,
૩. દેશવિસ્તાર અનંતક,
૪. સર્વવિસ્તાર અનંતક,
૫. શાશ્વત અનંતક.

૧. એકતા: અનંતક—એક અંશથી અર્થાત્ લંબાઈની અપેક્ષાએ જે અનંતક છે તે એકતા: અનંતક છે. જેમકે એક શ્રેણીવાળું ક્ષેત્ર.

૨. દ્વિધા અનંતક—જે પ્રકારથી અર્થાત્ લંબાઈ અને પહોળાઈની અપેક્ષાએ જે અનંતક છે તે દ્વિધા અનંતક છે. જેમકે પ્રતર ક્ષેત્ર.

૩. દેશવિસ્તાર અનંતક—રૂચક પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓ જે ક્ષેત્રોના એક દેશ છે અને તેનો જે વિસ્તાર છે તેના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ જે અનંતતા છે તે દેશવિસ્તાર અનંતક છે.

૪. સર્વવિસ્તાર અનંતક—મંપૂર્ણ આકાશ ક્ષેત્રનો જે વિસ્તાર છે તેના પ્રત્યેગાની અનંતતા સર્વવિસ્તાર અનંતક છે.

૫. શાશ્વત અનંતક—અનાદિ અનંત સ્થિતિવાળા છવાદિ દ્રવ્ય શાશ્વત અનંતક કહેવાય છે.

—શાખાંત ૫, ઉદેશ ૩, મુત્ર ૪૧૨.

૪૨૩-પાંચ નિદ્રા

દર્શનાવરણીય કર્મના નવ ભેદ છે :-

૪ દર્શન. ૫ નિદ્રા.

દર્શનના ચાર ભેદ :-

૧. ચક્ષુદર્શન, ૨. અચક્ષુદર્શન,

૩. અવધિદર્શન, ૪. કેવળદર્શન.

નોંધ :- ચક્ષુદર્શન આદિનું સ્વરૂપ બોલ નં. ૨૦૨ પૃષ્ઠ નં. ૧૬૪ ઉપર આપવામાં આવેલ છે.

નિદ્રાના પાંચ ભેદ :-

૧. નિદ્રા, ૨. નિદ્રાનિદ્રા,

૩. પ્રયત્ના, ૪. પ્રયત્નાપ્રયત્ના,

૫. સ્ત્યાનર્દિ (થીણ્વદિ)

૧. નિદ્રા—સૂતાર માણસ જે નિદ્રામાંથી સુષ્પૃર્વક ધીગ અવાજથી જાગી જાય તે નિદ્રા.

૨. નિદ્રાનિદ્રા—ચૂનાર માણસ જે નિદ્રામાંથી મોટા અવાજે બોલાવ્યાથી કે શરીરને હલોળવાથી જાગે તે નિદ્રાનિદ્રા છે.

૩. પ્રયત્ના—જેમાજીલા કે બેઠાબેઠા જીવે તે પ્રયત્ના.

૪. પ્રયત્નાપ્રયત્ના—બોલતાબોલતાં, ખાતાંખાતા કે ચાલતાં-ચાલતાં જે જીંધ આવે તે પ્રયત્નાપ્રયત્ના.

૫. સ્ત્યાનર્દિ (થીણ્ણર્દિ)—વજ્ર ઋષભ નારાય મંદનનવાળા જીવને જ્યારે થીણ્ણર્દિ નિદ્રા આવે છે ત્યારે વાસુદેવનું અર્ધું જાળ આવે છે. દિવસ કે રાત્રે વિચારેલું કામ આ નિદ્રામાં કરે છે, પણ ખબર પડતી નથી. આ નિદ્રાના મરનાર જીવ, જે પહેલાં આસુખ્યનો શ્રંધ ન પડ્યો હોય તો, નરક ગતિમાં જાય છે.

—કર્મજન્ય, પ્રથમ ભ. ૨.

—પત્રવદ્ ૫૬ ૨૩

૪૨૪-નિદ્રામાંથી જાગવાનાં પાંચ કારણો

૧. શબ્દ, ૨. સ્પર્શ,
૩. ક્ષુધા, ૪. નિદ્રાક્ષય,
૫. સ્વપ્ન-દર્શન.

૩. ચિંતા સ્વપ્નદર્શન, ૪. વિપરીત સ્વપ્નદર્શન,
૫. અવ્યક્ત સ્વપ્નદર્શન.

૧. યથાતથ્ય સ્વપ્નદર્શન—સ્વપ્નમાં જે જોયું હોય તે જ વસ્તુસ્વરૂપ જનમતાં જાને અથવા તેના અનુરૂપ શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તે યથાતથ્ય સ્વપ્નદર્શન છે.

૨. પ્રત્યાન સ્વપ્નદર્શન—પ્રત્યાન એટલે વિસ્તાર. વિસ્તાર-વાળું સ્વપ્ન જોવું તે પ્રત્યાન સ્વપ્નદર્શન છે. તે યથાતથ્ય પણ હોય અથવા અન્યથા પણ હોઈ શકે.

૩. ચિંતા સ્વપ્નદર્શન—જાગૃત અવસ્થામાં જે વસ્તુનું ચિંતન કરેલું હોય તે ગ્રાન્યા જોવું તે ચિંતા સ્વપ્નદર્શન છે.

૪. વિપરીત સ્વપ્નદર્શન—સ્વપ્નમાં જોયું જોયું હોય તેથી વિરુદ્ધ વસ્તુ જાગૃત અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય તે વિપરીત સ્વપ્નદર્શન છે.

૫. અવ્યક્ત સ્વપ્નદર્શન—સ્વપ્નવિષયક વસ્તુનું અસ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય તે અવ્યક્ત સ્વપ્નદર્શન છે.

—ભગવતી સત્ત્વ ૧૬, શ્લોક ૧.

૪૨૬-પાંચ દેવ

જે કીડાદિ ધર્મવાળા છે, અથવા જેની આરાધ્ય રૂપે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે દેવ કહેવાય છે. તે પાંચ પ્રકારે છે:—

૧. બ્રહ્મદેવ, ૨. નરદેવ,
૩. ધર્મદેવ, ૪. દેવાધિદેવ, ૫. ભાવદેવ.

૧. ભવ્યદ્રવ્યદેવ—આગામી ભવમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થનાર તિર્થંક પંચેન્દ્રિય અથવા મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્યદેવ કહેવાય છે.

૨. નરદેવ—સમસ્ત રત્નોમાં પ્રધાન ચક્રરત્ન અને નવનિધિના રવામી, સમૃદ્ધ ભંડારવાળા, બીજા સદગત નરેશોના અનુગત, છ ખંડના અધિપતિ, મનુષ્યેન્દ્ર ચક્રવર્તી નરદેવ કહેવાય છે.

૩. ધર્મદેવ—શ્રુત ચારિત્રરૂપ પ્રધાન ધર્મના આરાધક, ધર્મી આદિ સમિતિ સમન્વિત યાવત્ શુભ બ્રહ્મચારી અણગાર ધર્મદેવ કહેવાય છે.

૪. દેવાધિદેવ—દેવાથી પણ અધિક અતિશયવાળા, અત્યેવ દેવોના પણ આરાધ્ય, કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના ધરણુદાર અરિહત ભગવાન શ્રેષ્ઠ દેવાધિદેવ કહેવાય છે.

૫. ભાવદેવ—દેવગતિ, નામ, ગોત્ર, આયુ આદિ કર્મના ઉદયથી દેવભવને ધાગણ કરેલ એવા વ્યંતર, ભવનપતિ, જ્યોતિષી અને વૈભાનિક દેવો ભાવદેવ કહેવાય છે.

—શાસ્ત્રાગ ૫, ઉદેશ ૧, સૂત્ર ૪૦૧.

—ભગવતી શતક ૧૨, ઉદેશ ૬.

૪૨૭-શિક્ષા(જ્ઞાન)પ્રાપ્તિમાં બાધક પાંચ કારણ

૧. અભિમાન,	૨. ક્રોધ,	૩. પ્રમાદ,
૪. રોગ,	૫. આલસ્ય (આળસ).	

આ પાંચ વાત ને પ્રાણીમાં હોય તે શિક્ષા (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. શિક્ષા (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાવાળાં પ્રાણીઓએ

ઉપરોક્ત પાત્ર જાનનો ત્યાગ કરી શિક્ષા (જ્ઞા) પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ. શિક્ષા (જ્ઞાન) જ ૪૬ લૌકિક અને પારલૌકિક મર્વ સુખોનું કારણ છે

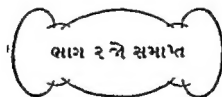
—કનકરાધ્યયન સુત્ર અધ્ય ૧૧, ગાથા ૩

પાંચની સંખ્યાના બોલ સમાપ્ત

અંતિમ મંગલાચરણ

શિવમસ્તુ સર્વનગતઃ, પરહિત નિરતાઃ ભવન્તુ ભૂતગણાઃ
દોષા પ્રયાન્તુ નાશ, સર્વથ સુખી ભવતુ લોક ॥

જ્ઞાવાચ્ય—અખિય વિશ્વનું કલ્યાણ થાઓ જગ ॥ પ્રાણી પરો પમારમા વીન રહો, દોષ નષ્ટ થાઓ અને મર્વજ લોક મદા સુખી રહો

જૈન સૂત્રો

ઇતિહાસ અને સમીક્ષા

દરેક જૈને આ પુસ્તક તો
અવશ્ય પાંચવું જ જોઈએ
ભાગ ૧ ભા-૧૯ પ્રકરણ

હાલના સૂત્રો, કાળચક્ર, કાળની ગણતરી, કાળનું માપ,
જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા, સૂત્રોની ઉત્પત્તિથી પુસ્તકારૂઢ થયા
સુધીનો ઇતિહાસ, સૂત્રોનું વર્ગીકરણ, સૂત્ર કાણે રચ્યા, સૂત્ર
કે આગમ, માન્યતાભેદનું કારણ વગેરે ૧૯ વિષયો ઉપર
ઇતિહાસ, સમીક્ષા, માહિતી આપેલી છે

ભાગ ૨ જો

જૈનેતરોએ કરેલા ખોટા ભાષાતરો તથા રેવતીદાન સમાલોચના.

ભાગ ૩ જો

નદી સૂત્ર પ્રમાણે સૂત્રોના નામો, જુદાજુદા વર્ગ પ્રમાણે
નામો, અન્ય અન્ય સપ્રદાયની માન્યતા પ્રમાણેની વર્ગવાર
ટીપો, સૂત્રોના ૫૬ વગેરેની હકીકત, સૂત્રો અને તેના અધ્ય-
યનોમાના વિષયની વિગત

છૂટક કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

જૈન સિદ્ધાંત માસિકના નવા આલોકને ફક્ત રૂપિયા
૨-૦-૦ મા આપનામા આવશે

જૈન સિદ્ધાંત સભા (રજિસ્ટર્ડ)

શાંતિમદન, ૨૫૯ લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબઈ-૭

પ્રાતઃસ્મરણ અને સ્વાધ્યાય

ભાગ ૧ લો

મંગળ, વંદન, ધર્મ, તીર્થંકર, ભાવના, જિનવાણી, આરત્ત ધર્મ, આત્મનિરીક્ષણ-પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, ગુણુસ્થાન દર્શાવણ, આત્મનિદના, સ્તવન-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ક્ષમાપના, આત્મચર્યા-આત્મોપશ્યા, અને સમયની આરાધના.

એ પંદર વિષયો ઉપર જુદાજુદા લેખકોના ચૂંટી કાઢેલા ૧૦૮ મુદ્દા લેખો, કાવ્યો, સ્તોત્રો, પ્રત્યાખ્યાનના પાદ તથા ગુજરાતી ભાવાર્થ, ગુણુસ્થાનની વિગત, સુભાષિત રતનાવલિ વગેરેનો મંગલ છે.

દરેક લેખ તથા કાવ્યના રચનારનાં નામ આપેલાં છે.

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

પ્રાતઃસ્મરણ અને સ્વાધ્યાય

ભાગ ૨ લો

એમાં બક્ષાગર, દક્ષ્યાયમંદિર, મદાવીરાટક, પ્રાર્થના બીજીથી, કિંકર્પૂરમય વગેરે આઠ મંરૂત સ્તોત્રો મૂળ, તેના ગુજરાતી પદાનુવાદો તથા ભાવાર્થ સાથે આપેલ છે. ઉપરાંત શ્રી ઉત્તરાધ્યયન તથા દશવૈકાલિક સૂત્રનાં નવ અધ્યયનોના ગુજરાતી અનુવાદ આપેલ છે.

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

ઉપરનાં બંને પુસ્તકો જૈન સિદ્ધાંત માર્સિકના નવા માહકોને રૂ. ૨-૦-૦ના ભાવે આપવામાં આવશે.

જૈન સિદ્ધાંત સભા (રજિસ્ટર્ડ)

શાંતિસદન, લેખિગટન રોડ, મુંબઈ-૭